

Alternatywne metody głosowania w opiniach Polaków

Postawy i poglądy względem wybranych form
partycypacji w wyborach

Izabela Kapsa
Magdalena Musiał-Karg

ALTERNATYWNE METODY GŁOSOWANIA W OPINIACH POLAKÓW

POSTAWY I POGLĄDY WZGLĘDEM WYBRANYCH FORM
PARTYCYPACJI W WYBORACH

Izabela Kapsa i Magdalena Musiał-Karg

Poznań 2020

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa

Publikacja powstała w ramach projektu „*E-voting* jako alternatywna procedura głosowania w elekcjach państwowych. Doświadczenia wybranych państw a perspektywy wdrożenia e-głosowania w Polsce” – finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (UMO-2014/15/B/HS5/01358).

Recenzenci:

Prof. dr hab. Grzegorz Piwnicki

Prof. UMCS dr hab. Małgorzata Podolak

Prof. UAM dr hab. Marcin Rachwał

Opracowanie graficzne:

Pixel Group

Copyright by:

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa

Ul. Uniwersytetu Poznańskiego 5, 61-614 Poznań

tel. 61 829 65 17

Poznań, 2020

ISBN: 978-83-66740-07-5

Niniejsza praca jest drugą z trzech monografii powstałych w ramach grantu „*E-voting* jako alternatywna procedura głosowania w elekcjach państwowych. Doświadczenia wybranych państw a perspektywy wdrożenia e-głosowania w Polsce” – finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (UMO-2014/15/B/HS5/01358).

Pozostałe dwie publikacje (M. Musiał-Karg, „Elektroniczne głosowanie w opiniach Polaków. Postawy i poglądy na temat *e-voting*”, Poznań 2020 oraz N. Lubik-Reczek, I. Kapsa, M. Musiał-Karg, „Elektroniczna partycypacja obywatelska w Polsce. Deklaracje i opinie Polaków na temat e-administracji i e-głosowania”, Poznań 2020) są uzupełnieniem przedstawionych w niniejszej książce badań. Każda z prac dotyczy różnych elementów związanych z wykorzystaniem ICT we współczesnych demokracjach, obrazując ewolucję współczesnego państwa w wyniku rozwoju nowych technologii.

Pragniemy wyrazić ogromną wdzięczność wszystkim, którzy przyczynili się do powstania tej książki. W pierwszej kolejności podziękowania składamy naszym Koleżankom i Kolegom z zespołu badawczego za niezwykle owocną współpracę w ramach realizowanego grantu.

Wyrazy wdzięczności za bardzo pochlebne recenzje niniejszej publikacji kierujemy do Pani Profesor Małgorzaty Podolak z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, do Pana Profesora Grzegorza Piwnickiego z Uniwersytetu Gdańskiego oraz do Pana Profesora Marcina Rachwała z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, których krytyczne uwagi znacząco wpłynęły na kształt ostateczny tej książki.

W szczególny sposób chcielibyśmy podziękować naszym Bliskim i Przyjaciołom za cierpliwość i niekończące się wsparcie we wszystkich realizowanych przez nas przedsięwzięciach.

*Izabela Kapsa
Magdalena Musiał-Karg*

Spis treści

Wstęp 10

Partycypacja wyborcza i alternatywne metody głosowania jako przedmiot badań 16

1.1. / Partycypacja	18
1.2. / Koncepcje uczestnictwa	29
1.3. / Frekwencja wyborcza na świecie	35
1.3.1. Frekwencja wyborcza w praktyce	41
1.3.2. Frekwencja wyborcza w Polsce	47
1.4. / Alternatywne metody głosowania	55
1.4.1. Głosowanie przez pełnomocnika	57
1.4.2. Głosowanie przez osobę upoważnioną	63
1.4.3. Instytucja „wędrującej” (mobilnej) urny wyborczej	63
1.4.4. Głosowanie korespondencyjne	64
1.4.5. Głosowanie elektroniczne	74
1.5. / Inne działania wpływające na frekwencję wyborczą	81
1.5.1. Dwudniowe głosowanie	81
1.5.2. Głosowanie przedterminowe (<i>advance voting</i>)	83
1.5.3. Kampanie informacyjne i promocyjne (profrekwencyjne)	83
1.5.4. Głosowanie obowiązkowe	84
1.5.5. Więcej obwodów głosowania	85

Metodologia 87

2.1. / Projektowanie badania	88
2.2. / Dobór i charakterystyka próby	92
2.3. / Hipotezy badawcze	98
2.4. / Wskazanie analizowanych pytań i twierdzeń	100
2.5. / Metody analizy statystycznej	103

Alternatywne metody głosowania w opiniach Polaków. Analiza wyników badania 105

3.1. / Analiza danych według zmiennych demograficznych	110
3.1.1. Płeć osób badanych a postawy względem różnych form głosowania	112
3.1.2. Wiek osób badanych a postawy względem różnych form głosowania	117

3.1.3. Wykształcenie osób badanych a postawy względem różnych form głosowania	123
3.1.4. Miejsce zamieszkania osób badanych a postawy względem różnych form głosowania	129
3.1.5. Województwo zamieszkania osób badanych a postawy względem różnych form głosowania	136
3.1.6. Status zawodowy osób badanych a postawy względem różnych form głosowania	150
3.2. / Analiza danych według zmiennych politycznych	158
3.2.1. Poglądy polityczne a postawy względem różnych form głosowania	159
3.2.2. Sposób głosowania w wyborach w 2015 r. a postawy względem różnych form głosowania	167
3.2.3. Sposób głosowania obecnie a postawy względem różnych form głosowania	178
3.2.4. Udział w wyborach a postawy względem różnych form głosowania	190
3.2.4.1. Udział w wyborach do Sejmu i Senatu	190
3.2.4.2. Udział w wyborach samorządowych	197
3.2.4.3. Udział w wyborach prezydenckich	203
3.2.4.4. Udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego	208
3.2.5. Doświadczenie braku uczestnictwa w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania a postawy względem różnych form głosowania	215

Wnioski 221

Bibliografia 234

Spis tabel 244

Spis wykresów 248

Załącznik 1. Kwestionariusz ankiety 251

Załącznik 2. Informacja o projekcie 256

Wstęp

Problematyka partycypacji wyborczej oraz alternatywnych metod głosowania jest zagadnieniem bardzo często poruszonym w naukach o polityce, naukach prawnych, socjologicznych czy innych pokrewnych dyscyplinach. Zwiększające się zainteresowanie udziałem obywateli w procesach podejmowania decyzji politycznych i w życiu publicznym jest nie tylko wynikiem ewolucji współczesnych demokracji, ale także głębokich przeobrażeń zachodzących w społeczeństwach, czy szeroko w ostatnich latach dyskutowanego kryzysu demokracji przedstawicielskiej. Niezaprzeczalnym jest fakt, iż w kontekście wysokich wskaźników absencji wyborczej w wyborach narodowych i pogłębiającego się braku zaufania obywateli do elit politycznych, wraz dynamicznym rozwojem nowych technologii i społeczeństwa informacyjnego, w wielu państwach podjęto działania zmierzające do zwiększenia zaangażowania obywatelskiego i wprowadzenia nowych rozwiązań w zakresie samego aktu wyborczego. Jako przykład tego typu praktyki wymienić można zastosowanie alternatywnych sposobów głosowania, wśród których najpopularniejszymi są: głosowanie korespondencyjne, głosowanie przez pełnomocnika, mobilna urna wyborcza, czy wreszcie głosowanie elektroniczne – szczególnie głosowanie przez internet. Alternatywne metody głosowania są konstrukcjami prawnymi, które umożliwiają wyborcom oddanie głosu w inny sposób niż w lokalu wyborczym.

W Polsce najważniejszą cezurą czasową w tym kontekście było uchwalenie i wejście w życie Kodeksu wyborczego, na mocy którego wprowadzono w Polsce alternatywne metody głosowania: głosowanie korespondencyjne w obwodach głosowania utworzonych poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej, głosowanie przez pełnomocnika dla określonej w ustawie grupy osób, a także w wyniku nowelizacji głosowanie korespondencyjne dla wyborców niepełnosprawnych.

Nie ma żadnych wątpliwości, że rok 2020 był także przełomowym w tym zakresie, a pandemia Covid-19 stała się akceleratorem działań (nie tylko w Polsce) zmierzających do zwiększenia wachlarza dostępnych metod głosowania. Państwa dotknięte pandemią koronawirusa – nie mogąc przeprowadzić bezpiecznych dla zdrowia obywateli wyborów – zaczęły rozważać wprowadzenie alternatywnych metod głosowania, wśród których – oprócz głosowania korespondencyjnego – wybory przez internet były jednym z najbardziej dyskutowanych pomysłów i rozwiązań. Mimo, że w polskim prawie wyborczym przewidziane jest głosowanie korespondencyjne i głosowanie przez pełnomocnika, to jednak nie podjęto poważniejszych działań, mających na celu wprowadzenie *e-voting*.

Biorąc pod uwagę dyskusje na temat potrzeby zwiększenia zaangażowania obywateli, dynamicznie zachodzące procesy cyfryzacji oraz pozytywne opinie społeczeństwa na temat dodatkowych sposobów udziału w wyborach (co potwierdzają badania opinii publicznej), szukanie odpowiedzi na pytania o to, w jaki sposób Polacy postrzegają alternatywne metody głosowania, o korzyści i wady takich rozwiązań – wydaje się być zadaniem wartym naukowej eksploracji. Uzasadnienie to wydaje się być dodatkowo wzmocnione niemożnością przeprowadzenia tradycyjnych wyborów (w lokalach wyborczych) podczas pandemii Covid-19, co zmusiło państwa do szukania nowych, alternatywnych i bezpiecznych rozwiązań. Warto nadmienić, że w wielu państwach, które planowały przeprowadzenie elekcji podczas pandemii - głosowanie korespondencyjne i głosowanie elektroniczne rozważane były jako możliwe opcje ułatwiające przeprowadzenie bezpiecznych elekcji.

Podjęta w ramach niniejszej publikacji problematyka jest więc aktualna i wpisuje się w prowadzoną dyskusję nad zaangażowaniem wyborczym obywateli, nad rolą partycypacji uprawnionych oraz nad niwelowaniem skutków kryzysu współczesnej demokracji. Badanie problematyki związanej z alternatywnymi

metodami głosowania jest tym bardziej istotne, iż w coraz większej liczbie państw Europy i świata dyskutowane są obecnie kwestie związane z wdrożeniem różnych dodatkowych form głosowania, które zwiększą szanse przeprowadzenia bezpiecznych wyborów.

Zaprezentowane wyniki badań mogą mieć więc nie tylko znaczenie dla rozwoju nauki w kontekście wyzwań stojących przed współczesną demokracją, ale stanowić mogą także istotną wskazówkę dla elit politycznych, tworzących prawo wyborcze, czy specjalistów odpowiedzialnych za przygotowanie alternatywnych procedur głosowania.

Zakres rzeczowy niniejszej pracy wyznacza jej tytuł. Przedmiotem analizy są poglądy i deklarowane postawy Polaków na temat wybranych form partycypacji w wyborach rozpatrywane z perspektywy różnych zmiennych o charakterze demograficznym i politycznym.

Tematem rozważań teoretycznych są zagadnienia związane z partycypacją, jej definiowaniem, koncepcjami uczestnictwa wyborczego oraz alternatywnymi metodami głosowania. Dotychczasowe doświadczenia państw, które mają doświadczenia z zastosowaniem dodatkowych procedur udziału w wyborach oraz interpretacja wyników badań opinii publicznej na temat różnych form partycypacji wyborczej (badania zostały zaprojektowane i zrealizowane w ramach projektu badawczego) wskazują na duże walory heurystyczne takiego podejścia. Dzięki odwołaniu się do różnych schematów eksplanacyjnych praca jest więc nie tylko próbą analizy opinii Polaków na temat alternatywnych metod głosowania, ale także próbą odpowiedzi na pytanie o ich wpływ na procesy wyborcze.

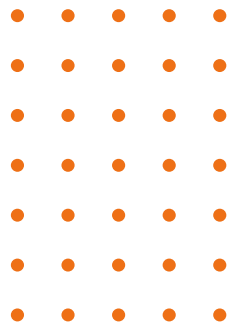
Rozległość zamierzenia badawczego, różnorodność opracowań naukowych i same badania nad partycypacją wyborczą i formami udziału w wyborach wymagały zastosowania urozmaiconych metod i narzędzi, które stały się podstawą prowadzonej analizy. W toku postępowania badawczego zastosowano zarówno analizę ilościową, jak i jakościową. Oprócz przeglądu doświadczeń

w zakresie wykorzystania alternatywnych metod głosowania, główna część pracy – o charakterze empirycznym – objęła analizę danych statystycznych zebranych podczas badań ankietowych przeprowadzonych w ramach projektu badawczego. Poza wspomnianymi już metodami skorzystano również z metody instytucjonalno-prawnej, która pozwoliła na analizę wybranych aktów prawnych. Posłużono się także genetyczną metodą historyczną, która była przydatna w kontekście badania partycypacji wyborczej w państwach europejskich czy rozwoju i doświadczeń w zakresie wykorzystania poszczególnych metod udziału w wyborach.

Struktura książki opiera się na trzech rozdziałach. Pierwszy z nich ma charakter teoretyczny i dotyczy koncepcji partycypacji oraz zarysowania najważniejszych zagadnień związanych z alternatywnymi metodami głosowania w wyborach. Oprócz wybranych koncepcji teoretycznych, w rozdziale przedstawiono najważniejsze metody udziału w wyborach i motywy, które przyświecają państwom wdrażającym tego typu rozwiązania. W rozdziale zaprezentowane zostały także zagadnienia związane z kształtowaniem się frekwencji wyborczej w wyborach w państwach europejskich – ze szczególnym uwzględnieniem frekwencji wyborczej w Polsce. Rozdział drugi ma charakter metodologiczny. Oprócz warsztatu badawczego, wskazano w nim hipotezy i pytania badawcze, a także metody analizy statystycznej, na której opiera się część empiryczna. Rozdział zawiera także charakterystykę respondentów, którzy wzięli udział w badaniu.

Rozdział trzeci – empiryczny – to analiza wyników badań na temat alternatywnych metod głosowania w Polsce. Badanie opinii respondentów przeprowadzone zostało według zmiennych demograficznych (płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania, status zawodowy) i politycznych (sposób głosowania w wyborach 2015 r., poglądy polityczne, udział w wyborach). Taka struktura publikacji pozwoliła odpowiedzieć na pytanie o opinie Polaków na temat alternatywnych sposobów udziału w wyborach.

Mimo iż problematyka partycypacji obywateli w wyborach oraz dodatkowych procedur głosowania jest częstym tematem rozważań polskich autorów, warto zaznaczyć, że dotychczasowe polskie prace nie uwzględniają zwykle badań empirycznych na ten temat, a na pewno w wielu przypadkach pomijają kontekst głosowania internetowego. W związku z tym istnieje konieczność prowadzenia dalszych, pogłębionych studiów nad ewolucją demokracji, wprowadzaniem alternatywnych form udziału w wyborach oraz nad wykorzystaniem ICT w mechanizmach decyzyjnych. Niniejsza praca pomyślana została jako przyczynek do dalszych badań w obszarze badań nad zwiększaniem udziału obywateli w życiu politycznym, a także wpływu technologii informacyjnych i komunikacyjnych na procedury wyborcze. W związku z niezwykle dynamicznym rozwojem ICT, a także ze zwiększającą się niepewnością wynikającą z rozprzestrzeniania się pandemii Covid-19 - następne lata powinny dostarczyć kolejnych ciekawych materiałów badawczych, a prezentowana książka powinna stać się inspiracją do ich naukowej eksploracji.

Rozdział 1.

Partycypacja wyborcza i alternatywne metody głosowania jako przedmiot badań

1.1. / Partycypacja

1.2. / Koncepcje uczestnictwa

1.3. / Frekwencja wyborcza na świecie

1.4. / Alternatywne metody głosowania

1.5. / Inne działania wpływające na frekwencję wyborczą

W ostatnich latach rozważania podejmowane w naukach społecznych na temat demokratycznych form sprawowania władzy dotyczyły różnie interpretowanej i ocenianej kondycji demokracji – zarówno w sferze teoretycznej, jak i praktycznej. Można przyjąć, że pojawiły się dwa stanowiska koncentrujące się na odmiennych uwarunkowaniach demokratycznego sposobu rządzenia (Sobkowiak, 2012, ss. 101-102):

- pierwsze podejście nawiązywało do wyczerpywania się dotychczasowej formuły liberalnych systemów demokratycznych, wskazując, że przeobrażenia, które dotyczą współczesnych demokracji w rezultacie prowadzą do ukształtowania nowych form opartych m.in. na bezpośrednim rządzeniu, czyli na formach demokracji bezpośredniej (wspomaganych przez nowe technologie informacyjne i komunikacyjne: *New Information and Communication Technologies* - NICT lub *Information and Communication Technologies* - ICT) lub na wariantach reżimu o charakterze autokratycznym. Warto w tym miejscu nadmienić, że nie ma obecnie jednej powszechnie przyjętej definicji ICT, co jest wynikiem tego, że narzędzia te permanentnie ewoluują, przeobrażając także praktycznie każdą przestrzeń życia społeczno-publicznego. Samo określenie ICT lub NICT odnosi się do wszystkich technologii komunikacyjnych, w tym internetu, sieci bezprzewodowych, telefonów komórkowych, komputerów, oprogramowania, oprogramowania pośredniego, sieci społecznościowych oraz innych aplikacji i usług medialnych, a także do konwergencji technologii medialnych, takich jak sieci audiowizualne i telefoniczne z sieciami komputerowym (*Information and...*);

- drugie podejście nawiązywało do istniejącego stanu demokracji oraz przekształceń, którym ona podlega, adaptując się do ewoluujących warunków społeczno-politycznych (Sobkowiak, 2012, ss. 101-102).

Jednym z elementów, który w tych dyskusjach pojawia się relatywnie często jest zagadnienie partycypacji czy inaczej – zaangażowania obywateli. Niezaprzeczalnym jest fakt, iż poziom

partycypacji obywatelskiej, a także różne formy uczestnictwa obywatelskiego, są ważnymi elementami dyskusji na temat kondycji współczesnej demokracji. W wielu państwach europejskich coraz częściej mówi się o kryzysie demokracji i o deficycie demokratycznym, usiłując znaleźć antidotum na małe zaangażowanie obywateli zarówno w głosowaniach powszechnych, jak i w działalności różnego rodzaju organizacji obywatelskich. Możliwość uczestnictwa w szeroko pojmowanym życiu politycznym, konstytucyjnie gwarantowany i instytucjonalizowany wpływ obywateli na działania organów władzy państwowej jest jedną z fundamentalnych zasad demokracji. Udział obywateli w przestrzeni publicznej przejawia się zaś w ich autentycznym udziale w sprawowaniu władzy i różnorodnych formach jej kontroli (np. wybieranie kandydatów do władz przedstawicielskich, uczestnictwo w partiach politycznych, zaangażowanie w organizacjach obywatelskich itp.). Taka aktywność polityczna obywateli jest wynikiem ich wiedzy o instytucjach i mechanizmach sprawowania władzy, świadomości swojego miejsca w społeczeństwie, poczucia więzi społecznych oraz obiektywnej oceny szeroko rozumianej bieżącej polityki.

1.1. / Partycypacja

Prawdziwa i efektywna partycypacja obywateli w polityce uznawana jest za zjawisko kluczowe dla rozwoju silnej i stabilnej demokracji oraz najważniejszy postulat dla nowych państw demokratycznych. Z uwagi na coraz bardziej powszechne zjawisko spadku zaufania społecznego względem organów władzy, a w konsekwencji zmniejszający się systematycznie poziom frekwencji wyborczej w elekcjach państwowych, wiele państw podejmuje różne działania mające na celu zwiększenie poziomu uczestnictwa obywateli, co wpłynęłoby na wzrost poziomu legitymizacji podejmowanych decyzji politycznych. Doświadczenia europejskie wskazują, że dzięki działalności różnego rodzaju or-

ganizacji pozarządowych i dodatkowym narzędziom partycypacji, zmniejszony zostaje dystans pomiędzy politykami a wyborcami, co z kolei jest istotnym – w kontekście kryzysu demokracji – argumentem uzasadniającym podejmowanie badań o tej tematyce.

Można przyjąć, że partycypacja w perspektywie politologicznej to wyraz sprawowania władzy obywatelskiej (Arnstein, 2012). Według Sherry R. Arnstein partycypacja to swoista redystrybucja władzy, umożliwiająca włączanie ludzi wykluczonych z procesów decyzyjnych, politycznych i gospodarczych. Partycypacja według popularnej koncepcji „drabiny partycypacji” - to wielopłaszczyznowe podejście do działania, mającego na celu to, by wykluczeni mogli mieć wpływ na decyzje o sposobach podziału informacji, o celach politycznych itp. (Wójcicki, 2013, s. 171).

Przypomnieć należy, że w literaturze pojawiają się uwagi o funkcjonowaniu dwóch ujęć partycypacji: partycypacji *wertykalnej*, która dotyczy w głównej mierze relacji sprawujących władzę z obywatelami (zwykle określanej mianem partycypacji obywatelskiej), a także partycypacji *horyzontalnej*, której istota tkwi przede wszystkim we współdziałaniu, współpracy różnych zainteresowanych grup czy osób w dążeniu do osiągnięcia wspólnego celu (ważnego dla danej społeczności).

Partycypacja obywatelska, której niejako fundamentem jest komunikacja z władzą, może przybierać wielorakie formy uwzględniające różny stopień zaangażowania obywateli w podejmowane decyzje. Jak wspomniano powyżej, taki podział – zgodnie z koncepcją Arnstein - określanej jest „drabiną partycypacji” (*ladder of participation*), która pokazuje, w jaki sposób partycypacja może się rozwijać.

Rysunek 1. Drabina partycypacji według Sherry R. Arnstein

Stopień	Zakres partycypacji	Uszczegółowienie
8	Kontrola obywatelska	Obywatele przejmują całkowicie władzę w pewnym zakresie, np. kontrolę nad obszarem czy nad określoną sferą działalności publicznej
7	Delegowanie władzy	Wpływ obywateli w niektórych sferach działalności publicznej staje się dominujący
6	Partnerstwo	Obywatele uczestniczą w strukturach władzy i mają realny wpływ na podejmowane decyzje
5	Łagodzenie	Obywatele aktywnie wyrażają swoje opinie, ale nie decydują. Włączanie obywateli, których zdanie nie ma realnego znaczenia w podejmowaniu decyzji, jest pozorne
4	Konsultowanie	Władze pytają obywateli o ich zdanie, zbierają opinie, ale nie mają one znaczenia w podejmowaniu decyzji
3	Informowanie	Władze informują mieszkańców o swoich działaniach/decyzjach (komunikacja jednostronna)
2	„Terapia”	Obywatele przekonywani są o słuszności podejmowanych decyzji, nawet gdy mają inne zdanie. „Leczenie” tych, którzy mają odmienną opinię od władzy
1	Manipulacja	Obywatelom przedstawia się słuszność podejmowanych decyzji

Źródło: M. Bednarek-Szczepańska, 2018, s. 79, za: Arnstein, 1969, ss. 216-224.

Koncepcja „drabiny partycypacji” pojawiła się pod koniec lat 60-tych XX wieku i do dziś uznawana jest jako jeden z bardziej kompletnych opisów różnych poziomów (stadiów) rozwoju partycypacji, pozwalających spojrzeć na kluczowe czynniki determinujące stopień zaangażowania obywateli w środowisku lokalnym (Gralczyk, 2014, s. 72). Zakłada ona, że partycypacja ma charakter stopniowalny – od informowania mieszkańców aż do etapu, w którym głos obywateli jest częścią procesu podejmowania decyzji, czyli współrzędzenia (ISP, 2014).

Rozpatrując poszczególne szczeble drabiny partycypacji, zauważyć należy, że pierwszy z nich określono mianem „manipulacji”, co jest wynikiem tego, że – jak twierdzi Arnstein – poziom ten (zresztą podobnie jak i poziom 2 - „terapia”) pozbawiony jest znamion partycypacji. W tych warunkach można uznać, że rządzący decydują całkowicie samodzielnie, bez włączania obywateli

w proces decyzyjny, a nawet nie informując opinii publicznej o podejmowanych działaniach i decyzjach. Na tym etapie tworzone są pewne rytuały, które stwarzają wrażenie istnienia elementów partycypacji, jednak jak zaznacza Jacek Gralczyk, w rzeczywistości są one manewrami wykorzystującymi narzędzia *public relations* do zdobycia poparcia społecznego. Te działania „manipulacyjne” mogą także bazować na pozornym „ruchu obywatelskim” (np. pseudo-organizacji reprezentującej mieszkańców) wykonującym w rzeczywistości polecenia i zadania zlecone przez sprawujących władzę.

Drugim szczeblem drabiny partycypacji jest „terapia”, która polega na tym, że rządzący podejmują decyzje samodzielnie, jednak w przeciwieństwie do poprzedniego etapu – informują społeczeństwo o podjętych przez siebie decyzjach. O mechanizmie „terapii” mowa jest wówczas, gdy rządzący wskazują obywatelom drogi i sposoby partycypacji, promując w rzeczywistości praktyki, które nie wiążą się z żadną zmianą. Za przykład w tym zakresie posłużyć mogą sytuacje polegające na edukowaniu obywateli, zmierzającym jedynie do zachęcenia zainteresowaniem polityką, życiem politycznym, czy wyborami, a nie do realnego zaangażowania w procesy decyzyjne i wyborcze (*Drabina partycypacji*, 2015; *Partycypacja społeczna...*, 2016). Oba stopnie („manipulacja” i „terapia”) bazują na braku partycypacji, stanowiąc iluzoryczną formę zaangażowania obywatelskiego, polegającą *de facto* na dążeniu do władzy, by obywatele zaakceptowali realizowane i niejako narzucone przez rządzących działania czy plany (Prośniewski, 2016).

Kolejne stopnie drabiny partycypacji określane są mianem „tokenizmu”, który bazuje na symbolicznych wyłącznie staraniach, mających na celu włączanie obywateli w procesy współdecydowania czy współrzędzenia. Istotnym krokiem w kierunku zwiększenia uczestnictwa obywatelskiego jest zapewne „informowanie” obywateli o ich prawach, możliwościach, działaniach władzy, jednak nie jest to warunek wystarczający, by zaistniała sama w sobie partycypacja. Z kolei „konsultowanie” umożliwia wypowiedzenie

się obywateli w różnych kwestiach, co sprawia, że ten etap jest już następnym – wyższym szczeblem drabiny partycypacji. Wyrażanie opinii przez zainteresowanych obywateli służy pełniejszemu uczestnictwu w procesie sprawowania władzy, ale tylko wtedy, gdy ich opinie są uwzględniane przez rządzących w wypracowaniu ostatecznych decyzji czy stanowisk w kwestiach publicznych.

Kolejny szczebel wyodrębniony w koncepcji Arnstein – „łagodzenie” („ugłaskiwanie”, „łagodzenie konfliktów”) dopuszcza mieszkańców do udziału w podejmowaniu decyzji, jednak udział ten może być dość mocno ograniczony i może mieć także znamiona pozornego oddawania wpływu. W tych warunkach sprawujący władzę często podejmują jakieś „oczekiwane społecznie” decyzje i działania, co ma na celu załagodzenia głosów sprzeciwu.

Można więc przyjąć, że zarówno „informowanie”, „konsultacje” czy „ugłaskiwanie” opierają się na założeniu, że władza nie tylko mówi, ale także daje sposobność danej społeczności do wypowiedzenia się, z tym jednak, że ten głos nie musi być przez rządzących uwzględniony. Sherry R. Arnstein nazywa to działaniami pozornymi i partycypacją o charakterze symbolicznym. Autorka zaznacza jednocześnie, że rzeczywiste uczestnictwo zaczyna się na szczeblu „partnerstwo”. Na tym etapie uprawnieni obywatele uczestniczą w strukturach władzy i mają realny wpływ na podejmowane decyzje, będąc zaangażowanymi zarówno w proces planowania konkretnych decyzji, jak i w samo ich podejmowanie. Temu etapowi towarzyszy już branie na siebie współodpowiedzialności za podejmowane decyzje zarówno przez obywateli, jak i przez rządzących.

Dwa najwyżej umiejscowione szczeble drabiny partycypacji – „delegowanie” oraz „kontrola obywatelska” - charakteryzują się tym, że władze przekazują w ręce obywateli część swoich uprawnień. W warunkach „delegowania” uprawnień w wielu obszarach życia społeczno-politycznego bardzo mocno widoczny jest element partycypacyjny, a wpływ obywateli na decyzje, dotyczące niektórych sfer działalności publicznej może stać się nawet dominującym.

Z kolei na etapie nazwanym „kontrolą społeczną” mamy do czynienia z taką sytuacją, że obywatele przejąć mogą całkowicie władzę w jakimś obszarze działalności publicznej. Wówczas kontrola sprawowana przez mieszkańców przejawia się w tym, że to obywatele realnie kontrolują i rozliczają rządzących z podejmowanych decyzji i realizowanych działań (Gralczyk, 2014, ss. 73-75).

Koncepcja „drabiny partycypacji” zaproponowana przez Arnstein jest ukształtowana „z pozycji konfliktu władza-obywatele i skupia się na swoistym przeciąganiu liny, którego celem jest poszerzenie realnego wpływu na dziedziny życia dotyczące danej społeczności” (Prośniewski, s. 274). Znamiennym jest to, że ujęcie ośmioetapowego (8 szczebli drabiny partycypacji) rozwoju partycypacji jest dowodem na to, że nie wszystkie mechanizmy, którym przypisuje się elementy partycypacji, faktycznie przekładają się na realny wpływ i udział obywateli w procesie podejmowania decyzji publicznych.

W literaturze przedmiotu wiele jest opracowań, koncentrujących się na korzyściach płynących z partycypacji obywateli w procesach podejmowania decyzji publicznych (państwowych, regionalnych, lokalnych, osiedlowych itd.). Ank Michels oraz Laurens De Graaf (2017) wskazują, że procesy partycypacyjne przekładają się m.in. na następujące efekty: inkluzję obywateli do procesów politycznym, kształtowanie umiejętności, postaw i cnót obywatelskich, zwiększenie racjonalności podejmowanych decyzji opartych na deliberowaniu publicznym, czy wreszcie zwiększenie poziomu legitymizacji podejmowanych decyzji.

Powszechna jest opinia, że współczesna demokracja liberalna stoi w obliczu kryzysu, który przejawia się m.in. spadkiem społecznego zaufania do organów władzy i polityków. Jedną z najważniejszych oznak kryzysu demokracji jest zmniejszający się systematycznie poziom frekwencji wyborczej w elekcjach państwowych, w referendum, a także w wyborach o charakterze ponadnarodowym, co odnotowywane jest w wielu raportach i analizach, dotyczących zaangażowania obywatelskiego oraz jakości

demokracji (Pettersson, 2009, s. 3; Wiatr, Raciborski, Bartkowski, Frątczak-Rudnicka, Kiliias, 2003, s. 208; Musiał-Karg, 2011, s. 77). Zmniejszająca się partycypacja wyborcza w wielu państwach Europy i świata wzbudza duży niepokój m.in. organizacji pozarządowych czy innych uczestników życia publicznego (Jakubowski, 2013, s.159; Zbieranek 2011, ss. 93–94), co z kolei przekłada się na duże zainteresowanie wokół tego zagadnienia wśród badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe: politologów, prawników, socjologów, filozofów polityki i in. Zainteresowanie kwestiami poziomu udziału uprawnionych w procesach decydowania politycznego wynika zapewne z faktu, iż jedną z najważniejszych konsekwencji małego zaangażowania w procedury wyborcze może być poważny deficyt legitymizacyjny, który z kolei doprowadzić może do wzrostu popularności ruchów antydemokratycznych i populistycznych, które szkodzić będą demokracji (Cześniak, 2004, s. 140).

Zmniejszający się poziom partycypacji w wyborach odnotowywany jest w wielu miejscach na świecie - mimo wdrażanych różnych rozwiązań, mających na celu zmobilizowanie uprawnionych do udziału w elekcjach państwowych i większego zaangażowania w procesy podejmowania decyzji publicznych. Co więcej – w wielu państwach – działaniom tym towarzyszą starania rządzących, mające zapewnić wzrost frekwencji wyborczej.

Niniejsza publikacja wpisuje się więc w tę problematykę, podejmując zagadnienia związane z procesami partycypacji wyborczej oraz tzw. alternatywnymi procedurami głosowania, które funkcjonują w wielu państwach od lat, a w innych zyskały na popularności w związku ze spadającym poziomem frekwencji w wyborach. Rok 2020 był także niezwykle istotny w tym kontekście, ponieważ w związku z pandemią koronawirusa (Covid-19) i niemożnością zorganizowania głosowania w wyborach państwowych w tradycyjnej formie (w lokalach wyborczych), rządy wielu państw zmuszone były zastanowić się, w jaki sposób przeprowadzić wybory w taki sposób, aby były one bezpieczne dla

wyborców, a także dla członków komisji wyborczych. Jak podaje *International Institute for Democracy and Electoral Assistance* (International IDEA), od 21 lutego 2020 r. do końca roku 2020 r. co najmniej 75 państw i terytoriów na całym świecie zdecydowało się odroczyć wybory państwowe i regionalne z powodu Covid-19, z czego co najmniej 40 państw i terytoriów zdecydowało się odroczyć wybory i referenda ogólnopaństwowe. W 93 przypadkach państw i terytoriów zdecydowano się przeprowadzić wybory krajowe lub regionalne pomimo obaw związanych z pandemią (w co najmniej 71 przypadkach przeprowadzono wybory lub referenda państwowe). Jak podaje International IDEA, co najmniej 45 państw i terytoriów przeprowadziło wybory, które zostały początkowo przełożone z powodu obaw związanych z Covid-19 (co najmniej w 24 przypadkach przeprowadzone zostały wybory lub referenda państwowe) (International IDEA, 2020).

Polska należy także do tych państw, w których mimo pandemii oraz pierwotnie przewidywanego na koniec kwietnia szczytu zachorowań, nie przełożono zaplanowanych na 10 maja 2020 r. wyborów prezydenckich, postanawiając je ostatecznie przeprowadzić w wersji wyłącznego głosowania korespondencyjnego. Taka decyzja – mająca na celu zachowanie tzw. dystansu społecznego podczas wyborów – miała zapewnić wyższy poziom bezpieczeństwa zdrowia publicznego i bezpieczną dla społeczeństwa oraz administracji wyborczej organizację wyborów. Ostatecznie – w związku z wieloma nieprawidłowościami natury prawnej i organizacyjnej – majowe wybory w formie *all-postal voting* nie odbyły się. Należy przypomnieć, że komunikat Państwowej Komisji Wyborczej (PKW) z dnia 7 maja 2020 r. głosił, że w przypadku wyborów prezydenckich w maju 2020 r. nie mogły mieć zastosowania przepisy Kodeksu wyborczego (Dz.U. 2011 nr 21 poz. 112) związane z głosowaniem, nie obowiązywałaby cisza wyborcza, a lokale wyborcze pozostałyby zamknięte. PKW poinformowała, że podjęte zostały przez nią wszelkie możliwe w granicach prawa czynności związane z przeprowadzeniem wyborów Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, za-

rzędzonych na dzień 10 maja 2020 r., przypominając jednocześnie, że (około 3 tygodnie przed wyborami) w dniu 16 kwietnia 2020 r. została uchwalona ustawa o szczególnych instrumentach wsparcia w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa Covid-19 (Dz.U. 2020 poz. 695). Na mocy ustawy zawieszono zostały kompetencje Państwowej Komisji Wyborczej w zakresie ustalenia wzoru karty do głosowania i zarządzenia druku kart. W swoim komunikacie PKW zaznaczyła, że pozbawienie jej prawnych możliwości drukowania kart do głosowania sprawiło, że głosowanie w wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 10 maja 2020 r. jest niemożliwe – ze względu właśnie na brak kart wyborczych. Komunikat PKW stanowił ponadto, iż: „Obowiązująca regulacja prawna pozbawiła Państwową Komisję Wyborczą instrumentów koniecznych do wykonywania jej obowiązków. W związku z powyższym Państwowa Komisja Wyborcza, informuje wyborców, komitety wyborcze, kandydatów, administrację wyborczą oraz jednostki samorządu terytorialnego, że głosowanie w dniu 10 maja 2020 r. nie może się odbyć” (Komunikat, 2020).

Warto przypomnieć, że jeszcze 6 maja 2020 r. liderzy Prawa i Sprawiedliwości oraz Porozumienia Jarosława Gowina zadeklarowali, że zagwarantują Polakom możliwość wzięcia udziału w demokratycznych wyborach. Proponowane rozwiązanie polegało na tym, że po 10 maja 2020 r. oraz przewidywanym stwierdzeniu przez Sąd Najwyższy nieważności wyborów, wobec ich nieodbycia, Marszałek Sejmu RP – Elżbieta Witek – miała ogłosić nowe wybory prezydenckie w pierwszym możliwym terminie (*Będzie nowy termin...*, 2020). Po zarządzeniu nowych wyborów prezydenckich dwie ich tury odbyły się w dniach 28 czerwca i 12 lipca 2020 r. w formie hybrydowej – częściowo w lokalach wyborczych oraz korespondencyjnie. Przeprowadzone w czasie pandemii wybory stały się pretekstem do szerszej niż kiedykolwiek wcześniej dyskusji na temat wprowadzenia alternatywnych metod głosowania w Polsce.

Zaznaczyć należy, iż dyskusja na temat aktywności poli-

tycznej, a tym samym i różnych form angażowania wyborców w procesy konsultowania i podejmowania decyzji politycznych w wielu państwach na świecie, w tym w Polsce, prowadzona jest od wielu lat. Aktywność obywateli w życiu publicznym jest istotą demokracji, a zaangażowanie uprawnionych może przybierać różne oblicza. Najważniejszym z nich jest udział w głosowaniu, ale partycypacja – szczególnie dziś – przyjmuje również inne mniej konwencjonalne formy. Oprócz udziału w demonstracjach, podpisywaniu petycji w ważnych dla jakiejś społeczności sprawach, czy inicjatyw lokalnych – mamy w ostatnim czasie do czynienia także z różnymi formami aktywności obywateli w internecie. Działania te mają finalnie podobny skutek jak w przypadku tradycyjnej partycypacji, jednak odbywają się głównie za pośrednictwem różnego rodzaju narzędzi wspomaganych siecią internetową.

Należy zwrócić uwagę, że partycypację polityczną za Andrzejem Antoszewskim (1997, s. 211) określać można też jako formę „wpływu politycznego obywateli na to, kto i w jaki sposób rządzi”, a przejawami zaangażowania obywateli mogą być: „nabywanie wiedzy o życiu politycznym, uświadomienie sobie katalogu własnych interesów i ich powiązań z polityką, jak również zaangażowanie w działalność o charakterze publicznym” (Dahl, 1991, s. 102; za: Antoszewski, 1997, ss. 211–212; Rachwał 2017, s. 5).

Wydaje się, że wzrost zainteresowania uczestnictwem obywateli wynika między innymi z natury zmian politycznych, które dokonywały się i nadal dokonują we współczesnych demokracjach. Paweł Śpiewak (2004, s. 82), dostrzegając potrzebę zwiększenia dojrzałego uczestnictwa zaznacza, że aby demokracja i jej wartości były doceniane przez społeczeństwo i aby potrafiło ono rozsądnie się nią posługiwać, fundamentem tego sposobu sprawowania władzy winni być dojrzały politycznie obywatele oraz co za tym idzie – mądra opinia publiczna. Powszechna przy tym jest wiara, że rozszerzając partycypację obywatelską, pogłębia się obywatelską świadomość polityczną i moralną, bowiem obywatele stają się bardziej poinformowani, wyedukowani i zorien-

towani w ważnych sprawach publicznych. Taki stan rzeczy może przekładać się na obniżenie zagrożenia wystąpienia tyranii, a tym samym na poprawę jakości demokratycznego sprawowania władzy. Partycypacja obywateli w przestrzeni publicznej wychowuje zatem, wykształca w społeczeństwie odpowiedzialność, zdolność do współdziałania czy samoorganizowania się, wpływa na zwiększenie wiedzy, kształtuje kompetencje polityczne obywateli, którzy mogą podejmować decyzje, a w swoich wyborach – działać bardziej racjonalnie.

W kontekście rozważań nad istotą uczestnictwa suwerena warto przywołać poglądy Benjamina Barbera (1984, ss. 179-180), utrzymującego, iż bezpośrednia partycypacja obywateli w podejmowaniu istotnych dla państwa decyzji jest tym, co może zaradzić niedoskonałościom demokracji przedstawicielskiej i przyczynić się do powstania silnej, stabilnej demokracji. Zaangażowanie obywatelskie stanowi zaś źródło poczucia wspólnoty i jeden z kluczowych warunków prawidłowego funkcjonowania państwa demokratycznego.

Aktywność obywatelska uznana powszechnie jest za kwintesencję demokracji i rozumiana jest zwykle jako „dobrowolny udział jednostek i grup w debacie publicznej oraz prodemokratycznych działaniach politycznych” (Nowak, 2011, s. 7). Warto zwrócić uwagę na to, że w niniejszej publikacji pojęcia „aktywność obywatelska”, „partycypacja obywatelska”, „uczestnictwo obywatelskie” i „uczestnictwo polityczne” używane są wymiennie, bowiem „w klasycznej greckiej demokracji, do której ideału nawiązują wszystkie teorie demokracji, pojęcia te były synonimami” (Cześniak, 2003, ss. 43-44; por. Szacki, 2002, ss. 28 -29).

Ramy eksplanacyjne pojęcia „partycypacja obywatelska” oraz jego synonimów wyznaczone są przez teorie demokracji oraz społeczeństwa obywatelskiego. Partycypacja obywatelska jest procesem, który pozwala uprawnionym uzyskać wpływ na podejmowane decyzje, które mogą mieć bezpośredni lub pośredni wpływ na interesy obywateli. Warto przy tym pamiętać, że jej ce-

lem nie jest zastąpienie wybranych posłów czy senatorów w parlamencie i przekazanie obywatelom do decydowania wszelkich kwestii państwowych. Celem większej partycypacji i zaangażowania obywateli jest przede wszystkim zwiększenie legitymizacji podejmowanych decyzji i działań, a przez to także polepszenie komunikacji obywateli z władzą czy zwiększanie świadomości obywateli i poczucia odpowiedzialności za sprawy państwowe, regionalne, lokalne. Można uogólnić, że partycypacja obywatelska opisuje swoisty trend, polegający na udziale obywateli w planowaniu i realizacji polityk publicznych na poziomie państwa, regionu, powiatu czy gminy.

Najważniejszym wyrazem aktywności obywatelskiej jest partycypacja wyborcza, która przejawia się przede wszystkim w oddaniu głosu w wyborach powszechnych. Według wielu teoretyków i praktyków wybory są kwintesencją demokracji i one w dużej mierze wskazują na poziom zaangażowania obywateli w procesy decydowania politycznego, co przekłada się także na poziom legitymizacji władzy oraz podejmowanych decyzji.

1.2. / Koncepcje uczestnictwa

Demokracja jako system sprawowania władzy – z uwagi na swoją wielowymiarowość i różnorodność form – bez względu na postać w jakiej występuje, traktuje partycypację obywateli w procesach wyłaniania elit i podejmowania decyzji politycznych jako warunek niezbędny dla utrzymania reżimu demokratycznego (Pawłowska, Radzik, 2016, s. 20). Samo zaangażowanie obywateli jest istotne nie tylko z punktu widzenia tych, którzy władzę sprawują (rządzący bowiem potrzebują kapitału społecznego, by uzyskać legitymizację dla swoich działań), ale także z perspektywy uprawnionych do głosowania (bowiem to ta grupa zwykle w drodze wyborów wyraża swoje potrzeby czy war-

tości) (Pawłowska, Radzik, 2016, s. 20). Wybory powszechne są niewątpliwie najważniejszą procedurą we współczesnych demokracjach, a możliwość oddania głosu w elekcjach (czynne prawo wyborcze) jest jednym z podstawowych praw obywatelskich (Cześnik, 2003, ss. 43-44). Rozmaite kwestie związane z przeprowadzaniem wyborów są jednocześnie niezwykle często dyskutowanym elementem nowoczesnej demokracji.

W literaturze przedmiotu poświęconej różnym aspektom funkcjonowania systemu wyborczego czy zaangażowania obywateli – zarówno w kontekście teoretycznym, jak i w perspektywie związanej z wymiarem praktycznym (czyli bezpośrednio z udziałem w wyborach powszechnych) – punktem wyjścia są teorie demokracji, wskazujące warunki konieczne do zaistnienia reżimu demokratycznego. Jak pisze Ewa Nowak (2008, s. 313), jedną z najważniejszych przesłanek funkcjonowania demokracji jest „istnienie rzeczywistej legitymizacji społecznej – szerokiego poparcia rządzonych dla poczynań rządzących”. Niezaprzeczalnym jest fakt, iż doświadczenia historyczne dowiodły, że wysoki poziom legitymizacji społeczeństwa może występować w warunkach, które za demokratyczne uznane być nie mogą (hitleryzm, stalinizm). Dlatego też dyskusja tocząca się wokół zagadnień partycypacji obywatelskiej, uczestnictwa wyborczego, legitymizacji działań rządzących skoncentrowana jest na próbach odpowiedzi na pytania o to, czy partycypacja jest w ogóle potrzebna? Jeśli tak, to w jakim zakresie i w jakich formach? Czy należy wprowadzać jakieś ograniczenia w kontekście legitymizacji itp.? Jak partycypacja wpływa na demokrację?

Zwrócić zatem należy uwagę, że w refleksji nad ideą i funkcjonowaniem współczesnej demokracji wyróżnia się dwa podstawowe sposoby postrzegania roli uczestnictwa wyborczego. Oba podejścia związane są z klasyczną teorią demokracji (która określana jest jako podejście partycypacyjne) oraz rewizjonistyczną teorią demokracji (określaną jako podejście elitarystyczne) (Cześnik, 2004, s. 124).

Zwolennicy demokracji partycypacyjnej uznają, że najbar-

ziej pożądanym i jednocześnie najważniejszym składnikiem porządku demokratycznego jest współdziałanie obywateli w sprawowaniu władzy państwowej. Modelem, do którego się odwołują i który przyświeca im w promowaniu tego typu rozwiązań jest grecka polis. Termin „demokracja” pochodzący od dwóch greckich słów: *demos* (lud) i *kratos* (władza, rządy) jest współcześnie słowem odmienianym niemal przez wszystkie przypadki – zarówno przez teoretyków, badaczy, praktyków czy polityków. Termin ten został wprowadzony przez sofistów jako oznaczenie ustroju przeciwstawnego arystokracji (Rachwał, 2013, s. 70). Było to wynikiem tego, że kryterium wskazującym na różny poziom demokracji rządu było umiejscowienie źródła władzy politycznej – w tym przypadku władza leży w rękach obywateli (ludu). Robert A. Dahl (1995, s. 300) prowadząc rozważania na temat klasycznej demokracji, wskazał, że „od ponad dwóch tysięcy lat – od czasów klasycznej Grecji po wiek XVIII – dominującym założeniem zachodniej myśli politycznej było przekonanie, iż w państwie demokratycznym lub republikańskim ciało obywatelskie i terytorium powinny być raczej niewielkie, a w porównaniu do dzisiejszych – maleńkie. Tylko niewielkie państwo może, jak zakładano, mieć rząd demokratyczny lub republikański”. Dzisiejsze państwa demokratyczne nie stanowią tych na wzór ateńskich *polis*. W wyniku transformacji od miasta-państwa do państwa narodowego „koncept demokracji została zastosowana na dużą skalę (...) Zmianą najbardziej oczywistą jest zastąpienie zgromadzeń ogólnych starej demokracji przez system przedstawicielski (Rachwał, 2013, s. 72, por. Dahl, 1995, ss. 302-304).

W swojej definicji demokracji Dahl (2000, ss. 39–40) wymienia pięć podstawowych warunków tj.: rzeczywiste uczestnictwo, równe prawo głosu, oświecone rozumienie, powszechny nadzór nad podejmowanymi zadaniami oraz inkluzję dorosłych. Fundamentalnym wyznacznikiem demokracji jest przede wszystkim zasada politycznej równości, której bezpośrednim następstwem jest zasada partycypacji. Dahl zwracał uwagę, że istotą demokracji-

nego sprawowania władzy jest aktywność uprawnionych obywateli i udział ludu w procesie podejmowania decyzji oraz w rządzeniu. Ten amerykański politolog, który był czołowym teoretykiem demokracji oraz politycznego pluralizmu, stwierdził, że demokracja identyfikowana była przede wszystkim przez „bezpośredni udział obywateli; demokracja albo jest partycypacyjna, albo jej w ogóle nie ma. Zgodnie ze starą tradycją Rousseau twierdził, że aby obywatele byli w pełni suwerenni, muszą mieć możliwość gromadzenia się i uczestniczenia we wspólnym podejmowaniu decyzji” (Dahl, 1995, s. 316). Zgodnie zatem z wizją zwolenników klasycznego pojmowania partycypacji wyborczej – uczestniczenie obywateli w życiu politycznym jest najistotniejszą wartością demokracji, jak i jej najważniejszym celem. Zauważyć należy, iż udział uprawnionych w procesie demokratycznego sprawowania władzy państwowej legitymizuje system demokratyczny, a dodatkowo – dzięki temu zaangażowaniu obywatele mogą się samorealizować i kształtować poczucie współodpowiedzialności za swoje państwo, region, wspólnotę lokalną.

Seymour Martin Lipset (1995, s. 231), zwracając uwagę na związek między poziomem uczestnictwa i legitymizacji, potwierdza to podejście pisząc, iż państwo, „w którym duża część społeczeństwa jest bierna, nie zainteresowana i nieświadoma” narażone jest na brak przyzwolenia, a także na ograniczoną możliwość wypracowania konsensu. Niska frekwencja w wyborach, brak partycypacji i zaangażowania obywateli odzwierciedlają nieistnienie ukształtowanego społeczeństwa obywatelskiego. Tej wizji uwagę poświęca również Arend Lijphart (1997), według którego partycypacja wyborcza jest najważniejszym sposobem aktywności obywateli i przypisuje jej wręcz fundamentalne znaczenie dla równości – jako podstawowej wartości demokracji.

Podobne poglądy głosił wspomniany już wcześniej amerykański filozof polityczny i politolog – B. Barber. Zgodnie z jego stanowiskiem – aby kształtować efektywne i silne demokracje należy szukać rozwiązań polegających na ponownym skupieniu się

na społecznościach obywatelskich i obywatelstwie zaangażowanym. Barber propagował tezę o zmniejszającej się roli polityków na szczeblu państwowym, uznając zwiększającą się rolę społeczności lokalnych. Zdaniem tego zmarłego w 2017 r. badacza – aby budować „silną demokrację” – trzeba oprzeć ją na zaangażowaniu obywatelskim i kształtować przez politykę w formie uczestniczącej. Dzięki temu wszelkiego rodzaju konflikty mogą być rozwiązywane za pośrednictwem narzędzi bezpośredniego uczestnictwa w procesie podejmowania decyzji publicznych. Takie warunki sprzyjają – według Barbera – stanowieniu prawa oraz kształtowaniu wspólnoty, która jest zdolna „do przekształcania politycznie zależnych osób prywatnych w wolnych obywateli oraz interesów jednostkowych i grupowych w dobro wspólne” (Masłyk, 2014, s. 106, por.: Barber, 1984, s. 132).

Mikołaj Cześnik zaznacza, że wspomniany wcześniej Robert A. Dahl celowo opisuje to podejście do demokracji jako „klasyczne”, zwracając jednocześnie uwagę na „nieklasyczny” sposób rozumienia demokratycznego sposobu rządzenia – oparty na odmiennym postrzeganiu partycypacji obywatelskiej. Drugą zatem teorią demokracji określaną mianem elitarystycznej jest „nieklasycznym” pojmowaniem demokratycznego sprawowania władzy. Teoria ta nazywana również teorią demokracji jako konkurencji, bazuje bowiem na współzawodnictwie między elitami. Za Jackiem Wasilewskim (2020, s. 6) stwierdzić można, że teoria ta pojawiła się jako reakcja na najogólniej ujmując – „niezadowolający stan współczesnych demokracji i mierną skuteczność rekomendacji, upatrujących poprawę ich jakości we wzmacnianiu władczych uprawnień *demos*”.

Za jednego z najważniejszych przedstawicieli tego nurtu rozumienia demokracji uznać można Josepha Schumpetera (1995, ss. 367–368), który określał rolę obywateli w demokracji jako ograniczoną. Dodatkowo teoretyk ten twierdził, że podział na wyborców i pochodzących z wyborów reprezentantów władzy ma istotne znaczenie, w związku z czym wyborcy zobowią-

zani są brać pod uwagę podział pracy wytworzony w wyniku elekcji. „Nie mogą zbyt pochopnie wycofać swojego zaufania między wyborami, muszą też zrozumieć, że kiedy już ktoś został wybrany, to on ma się zajmować robotą polityczną, a nie oni”.

Warto odnotować, iż w przypadku elitarystycznego podejścia do rządów demokratycznych nie przypisuje się znaczącej roli zdolności przeciętnych obywateli do angażowania się i partycypowania w procesach podejmowania decyzji politycznych. Udział uprawnionych do głosowania w sprawowaniu władzy ograniczony został do uczestnictwa w elekcjach państwowych i do wyboru przedstawicieli do organów władzy ustawodawczej. Zgodnie z tym podejściem wysoka frekwencja w głosowaniach może czasami wpływać negatywnie na demokrację. Według S.M. Lipseta (1995, s. 232) ta szkoła rozumienia demokracji niski poziom frekwencji interpretuje jako „dowód ogólnego zadowolenia elektoratu z istniejącego stanu rzeczy”. Zgodnie z powyższym – obywatele nie uczestniczą w wyborach, ponieważ ich zdaniem system polityczny działa prawidłowo, społeczeństwo nie dostrzega dla niego zagrożeń, dlatego więc nie ma bodźców motywujących wyborców do uczestnictwa w głosowaniu. Odnosząc tę teorię do współczesnych demokracji, wydaje się, że za odpowiedni przykład uznać można Konfederację Szwajcarską. W tym państwie federalnym w głosowaniach na szczeblu federacji (nie tylko w wyborach parlamentarnych, ale także np. w referendach) frekwencja jest relatywnie niska – na poziomie 35-50%. Pomimo tego demokracja w tym państwie działa prawidłowo, a Szwajcaria uznawana jest wręcz za wzór państwa demokratycznego, gdzie rząd przez wiele lat określany był mianem najbardziej stabilnego rządu na świecie.

Podsumowując powyższe rozważania o istocie partycypacji i jej znaczeniu w państwach demokratycznych, stwierdzić należy, że bez względu na ocenę wagi udziału obywateli w wyborach – demokracja jest systemem, który stwarza społeczeństwu sposobność do uczestnictwa w procesach decyzyjnych w państwie, dzięki czemu obywatele mogą mieć wpływ na kierunki jego działania. Wybory powszechne

w takich warunkach mogą być traktowane jako włączanie się uprawnionych w podejmowanie decyzji i w wybór przedstawicieli legislatury, a jednocześnie branie odpowiedzialności za życie polityczne (Gutman, 1998, s. 531; Musiał-Karg, 2008, s. 40). Warto nadmienić, iż partycypacja wyborcza jest wyrazem jednej z fundamentalnych zasad demokratycznych – zasady suwerenności narodu (ludu). Ta reguła rozumiana jest jako piastun i źródło władzy zwierzchniej, stanowiąc jednocześnie „fundamentalny element konstytucyjnej charakterystyki ustrojów politycznych państw demokratycznych” (Kryszewski, 2014, s. 156). Reguła ta uznawana jest za najważniejszą zasadę demokracji i punkt wyjścia wszelkich konstrukcji demokratycznych systemów władzy. Współczesne jej rozumienie nadał Jean Jacques Rousseau, wskazując za suwerena lud, od którego miała pochodzić pełnia władzy (Musiał-Karg, 2020a, s. 10).

Zwierzchnictwo narodu urzeczywistniane jest w drodze form zbiorowego podejmowania decyzji – za pośrednictwem narzędzi demokracji przedstawicielskiej (wyborów) oraz bezpośredniej (np. referendów). Zauważyć należy, iż w związku z wybuchem na świecie pandemii Covid-19 (i trudnościami w przeprowadzeniu wyborów w drodze tradycyjnego głosowania w lokalach wyborczych) – dyskutowane było (i nadal jest) wprowadzenie różnych alternatywnych sposobów partycypacji w wyborach i referendach. Takie działania mają na celu lepsze wypełnianie zasady zwierzchnictwa narodu oraz gwarancję powszechności wyborów.

1.3. / Frekwencja wyborcza na świecie

Zanim przejdziemy do przedstawienia zagadnień związanych z alternatywnymi metodami głosowania, warto odnieść się także do dwóch pojęć istotnych z punktu widzenia zagadnienia partycypacji wyborczej, czyli „frekwencji wyborczej” oraz „absencji”. Oba te terminy wydają się niezwykle przydatne, bowiem

wiążą się z zaangażowaniem obywatelskim lub jego brakiem i są niejako wyrazem jakości nie tylko samej demokracji w konkretnym państwie, ale także pokazują, jak funkcjonuje społeczeństwo w obszarze decydowania w sprawach publicznych.

Frekwencja wyborcza jest uznawana za podstawowy miernik poziomu zaangażowania obywateli w państwie demokratycznym, a sam termin definiowany jest na ogół jako stosunek oddanych głosów do liczby obywateli zarejestrowanych w celu głosowania w wyborach. Chociaż – jak zaznacza Ola Pettersson (2009, s. 3) – w literaturze przedmiotu znaleźć można również bardziej wszechstronne sposoby mierzenia frekwencji wyborczej, jednak „wspomniana metoda jest często stosowana, gdyż opiera się na danych liczbowych, które są zazwyczaj łatwo dostępne”. Frekwencja wyborcza definiowana jest także jako „instrument wskazujący na przeciętną intensywność uczestnictwa obywateli w wyborach, a wyrażający się procentowym stosunkiem liczby wyborców, którzy oddali głosy (ważne i nieważne) do liczby wyborców uprawnionych do głosowania” (Żukowski, 1999b, s. 114). Arkadiusz Żukowski pisze, iż frekwencja – w najprostszym i zarazem najczęściej spotykanym ujęciu – oznacza odsetek osób uprawnionych głosujących w wyborach bądź w referendum.

Nadmienić warto, że w wielu państwach przyjęto rozwiązania wskazujące określony poziom frekwencji jako warunek niezbędny do uzyskania mandatu przez komitet wyborczy lub kandydata. Dodatkowo określony poziom frekwencji może być warunkiem pozwalającym uznać wynik wyborów za wiążący i wymuszający na rządzących podjęcie stosownych działań.

Zgodnie z polskim Kodeksem wyborczym za frekwencję wyborczą uznaje się stosunek liczby oddanych głosów (ważnych kart do głosowania) do ogólnej liczby osób uprawnionych do głosowania (Dz.U. z 2011 poz. 112). Zaznaczyć należy, że do roku 2010 frekwencja wyborcza interpretowana była jako stosunek liczby osób, którym wydano karty do głosowania do ogólnej liczby osób uprawnionych do głosowania (GUS).

Próbując nakreślić definicję frekwencji wyborczej, należy pamiętać o tym, że tzw. *free and fair elections* – czyli wolne i uczciwe wybory – nie mogą być jednoznacznie utożsamiane z synonimem demokracji. Z kolei wysoki poziom partycypacji wyborców i wysoka frekwencja wyborcza, bez względu na sposób jej mierzenia, nie musi być dowodem tego, że proces wyborczy działa prawidłowo. „Czasami sytuacja jest wręcz odwrotna – w wielu systemach autorytarnych regularnie przeprowadza się wybory, w których poziom frekwencji wyborczej oscyluje w granicach 90%. Mimo tak wysokiej frekwencji, w państwach, gdzie łamane są zasady wolnych wyborów czy dochodzi do wielu manipulacji na etapie przeliczania głosów – trudno mówić o demokracji” (Musiał-Karg, 2011, s. 80). Z drugiej strony wysoki poziom frekwencji wyborczej w głosowaniach powszechnych w państwie może być interpretowany jako odzwierciedlenie poziomu zainteresowania społeczeństwa polityką i wiarą w skuteczność działań podmiotów politycznych.

Analiza badań dotyczących kształtowania zaangażowania obywateli w procesy wyborcze pozwala zidentyfikować różne cechy, które mają wpływ na poziom zaangażowania oraz na same zachowania wyborcze. Do tych determinantów zaliczyć należy następujące cechy: płeć, wiek, stan cywilny, wykształcenie, status zawodowy, miejsce zamieszkania, wyznanie, wysokość dochodów oraz aktywność społeczno-polityczna (Och, 2003; Żukowski, 1999b, s. 124). W wielu państwach Europy Zachodniej zaobserwowano także tendencję wskazującą, że poziom frekwencji wyborczej wyższy jest w społeczeństwach, które uznane mogą być za bardziej zamożne, a także charakteryzujące się wyższym poziomem wykształcenia.

Analizując zjawisko frekwencji wyborczej nierzadko zwraca się uwagę na absencję uprawnionych do głosowania. Mianem „absencji wyborczej” określa się zwykle bierność wyborczą, czyli zjawisko nieuczestniczenia uprawnionych obywateli w głosowaniu (Żukowski, 1999b, s. 13) bądź zaniechanie udziału w głosowaniu przez osoby do tego uprawnione (Michalak, 2010, s. 8). Przyjmuje

się też, że absencja wyborcza jest wskaźnikiem informującym, ile osób nie bierze udziału w wyborach powszechnych. Obywateli, którzy nie uczestniczą w wyborach określa się mianem *non-voters*.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się zwykle dwa rodzaje absencji w wyborach. Pierwszą jest absencja wyborcza przymusowa (niezawiniona), związana nie z wolą wyborcy, ale z okolicznościami zewnętrznymi, utrudniającymi czy uniemożliwiającymi uczestnictwo w głosowaniu w wyborach. Jak słusznie zauważa Bartłomiej Michalak (2010, ss. 8-9), taki rodzaj absencji może być konsekwencją takich sytuacji, jak: „pominięcie wyborcy w spisie wyborców (na skutek błędu lub w wyniku celowego działania), mimo iż osoba taka jest uprawniona do głosowania; skomplikowany, czasochłonny lub faktycznie dyskryminujący określone grupy społeczne system osobistej rejestracji wyborców; uniemożliwienie głosującym dotarcia do lokalu wyborczego spowodowane jego dużym oddaleniem od miejsca zamieszkania wyborców, położeniem w trudnym lub niebezpiecznym terenie albo niedostępowanymi godzinami pracy; brak możliwości zagłosowania przez osoby pozostające w dniu głosowania czasowo poza miejscem swojego zamieszkania (np. pracujący, studenci, turyści, pacjenci szpitali, aresztanci i więźniowie, żołnierze) lub nieposiadające takiego miejsca (bezdomni); obowiązek głosowania osobistego w przypadku osób niepełnosprawnych, niedołążnych, starszych i obłożenie chorych, dla których prawo wyborcze nie przewiduje alternatywnych sposobów głosowania; nieprzewidziany wypadek losowy” (por. Korycki, 2017, ss. 84-85; Musiał-Karg, 2011, s. 81). Istnienie organizacyjnych czy technicznych barier, które utrudniają lub uniemożliwiają wyborcom oddanie głosu, może być traktowane jako oznaka tego, że obowiązujące prawo wyborcze nie gwarantuje w wystarczający sposób wypełniania jednej z najważniejszych konstytucyjnych zasad wyborczych – zasady powszechności wyborów (Zbieranek, 2011a, s. 94).

Drugim rodzajem absencji jest tzw. absencja celowa (określana także mianem absencji zawinionej), która związana jest z wolą

wyborcy. Istotą tego rodzaju bierności wyborczej jest fakt, iż ten rodzaj nieuczestniczenia w elekcjach państwowych wynika ze świadomej i zamierzonej decyzji wyborcy. W tym przypadku przeszkody natury technicznej lub losowej nie odgrywają istotnej roli (Michalak, 2013, s. 15). Absencja wyborcza, której podłożem jest celowa, zamierzona decyzja osób uprawnionych do głosowania, spowodowana jest najczęściej zjawiskiem apatii politycznej, czyli pewnego rodzaju wycofania się społeczeństwa z przestrzeni politycznej (Miszalska, 1996, s. 131; Lubecki, Szczegóła, 2007, s. 75). W takiej sytuacji obywatele zwykle nie wykazują zainteresowania sferą polityki, a już na pewno – nie zamierzają brać udziału w kreowaniu życia politycznego. Jedną z najczęściej występujących przyczyn bierności wyborców i ich absencji wyborczej jest „relatywnie wysoki koszt alternatywny głosowania, zarówno samej decyzji wyborczej (konieczność zapoznania się z ofertą polityczną przynajmniej kilku podmiotów wyborczych, śledzenie kampanii wyborczej, wreszcie podjęcie i racjonalizacja decyzji), jak i samego aktu głosowania (czas i zasoby poświęcone na dotarcie do lokalu wyborczego i oddanie głosu); braku opcji politycznej reprezentującej na forum publicznym interesy i poglądy pewnych wyborców” (Michalak, 2010, s. 9). Znaczącą przyczyną braku uczestnictwa w wyborach powszechnych może być również zniechęcenie, przejawiające się brakiem wiary w to, że wynik wyborów (jakikolwiek on będzie) może poprawić byt społeczeństwa oraz rzeczywistość społeczno-polityczną. Wielu wyborców – szczególnie w młodych demokracjach – nie wierzy w siłę pojedynczego głosu, czego wynikiem jest brak zaangażowania najmłodszych wyborców w przestrzeni politycznej. Dodatkowo, przyczyną nieuczestnictwa w wyborach może być także negatywny pogląd na temat klasy politycznej, kultury politycznej, braku akceptacji dla działalności polityków, którzy często w opiniach wyborców troszczą się bardziej o swoje interesy, a nie o poprawę dobrobytu społeczeństwa.

Abdurashid Solijonov (2016, s. 13) potwierdza powyższe i utrzymuje, że w większości przypadków wysoki poziom frekwencji

cji wyborczej dowodzi dobrej kondycji i żywotności demokracji, natomiast niższa niż przeciętnie frekwencja może być przejawem zniechęcenia i apatii wyborców – często spowodowanej utratą zaufania do polityków, do instytucji i procesów politycznych. Niezaprzeczalnym jest fakt, iż frekwencja wyborcza zmniejsza się na całym świecie od początku lat 90-tych XX wieku, a spadek zaangażowania społecznego w życie polityczne – szczególnie w proces wyborczy – jest w większości przypadków interpretowany negatywnie i wywołuje wiele obaw związanych z legitymizacją władzy i decyzji politycznych. Z tego też względu różnego rodzaju media, jak i organizacje pozarządowe, podmioty społeczeństwa obywatelskiego podejmują się różnych działań, mających na celu wspieranie procesów demokratycznych oraz zachęcania uprawnionych do głosowania do udziału w wyborach.

Należy jednak pamiętać, iż niski poziom partycypacji wyborczej nie musi być jednoznacznie interpretowany jako wyraz mniejszego zainteresowania obywateli życiem politycznym i mniejszym poczuciem odpowiedzialności za sprawy publiczne. Mniejsza frekwencja niekoniecznie jest więc oznaką małej aktywności politycznej, bowiem zamiast partycypacji w elekcjach obserwuje się dziś wzrost zaangażowania obywateli w inne formy aktywizmu obywatelskiego, np. masowe protesty, akty nieposłuszeństwa obywatelskiego czy zwiększone wykorzystanie internetu i mediów społecznościowych w celach mobilizacyjnych i partycypacyjnych (Stoppel, 2020, ss. 332-333). Można przyjąć, że tzw. nowe media stały się współcześnie nowymi i niezwykle ważnymi platformami zaangażowania politycznego (Stoppel, 2020, ss. 86-100). Przejście do tych interaktywnych kanałów partycypacji politycznej zmienia funkcjonowanie aktorów politycznych nie tylko w przestrzeni udziału obywateli w szeroko rozumianym życiu politycznym, ale także przeobraża działania takich podmiotów jak partie polityczne, politycy, instytucje polityczne itd.

Ta ewolucja dotycząca pojawienia się i rozwoju nowych kanałów zaangażowania politycznego wpływa także na same

procesy partycypacji oraz podejmowania decyzji politycznych. Z punktu widzenia partycypacji wyborczej – najistotniejszą zmianą – wydaje się być (choć to rozwiązanie nie jest powszechnie przyjęte na świecie) wprowadzanie głosowania internetowego jako nowego sposobu oddawania głosu w wyborach i referendach. Badania nad demokracją oraz partycypacją wyborczą dowodzą, że szukając odpowiedzi na pytania o motywy implementacji elektronicznego głosowania we współczesnych państwach – jednym z argumentów jego wdrożenia jest zwiększenie frekwencji wyborczej i komfortu oddawania głosu uprawnionym. Warto jednak pamiętać, że dotychczasowe badania nie potwierdzają efektu zwiększania frekwencji w państwach, gdzie wdrożono *Remote Internet Voting* (Recommendation Rec (2004)11). Za przykład posłużyć tu może Estonia, gdzie wyniki kolejnych wyborów wskazują na wzrost liczby osób głosujących przez internet, jednak trudno wskazać jednoznacznie wzrost frekwencji wyborczej dzięki zastosowaniu *Remote Internet Voting* (*i-voting*) (Vassil, Solvak, 2016).

1.3.1. Frekwencja wyborcza w praktyce

Od lat 90-tych XX wieku obserwowany był na świecie proces dynamicznego zwiększania się liczby państw, w których regularnie przeprowadza się bezpośrednio wybory parlamentarne. Główną przyczyną tych zmian było zakończenie na przełomie lat 80-tych i 90-tych XX wieku zimnej wojny, co w rezultacie wzbudziło falę przemian demokratycznych w państwach, które wcześniej należały do tzw. bloku wschodniego pod wpływami Związku Radzieckiego. Na świecie w tym samym czasie państwa Afryki Subsaharyjskiej wychodziły z głębokiego kryzysu gospodarczego, a koniec zimnej wojny sprzyjał tamże normalizacji sytuacji politycznej oraz procesowi demokracji (wspieranemu przez Bank Światowy oraz Międzynarodowy Fundusz Walutowy), czego konsekwencją było wprowadzenie wolnych wyborów parlamentarnych oraz prezydenckich. Konsekwencje zimnej wojny

przełożyły się zatem na wzrost liczby państw, w których zaczęto przeprowadzać demokratyczne wybory oraz niemal dwukrotny wzrost liczby osób uprawnionych do głosowania na całym świecie (wzrost wielkości populacji uprawnionych do głosowania miał miejsce w ciągu czterech dekad poprzedzających 2010 r.) (Solijonov, 2016, s. 23).

Znamiennym jest to, że mimo wzrostu liczby państw oraz zwiększenia się w skali globu liczby osób uprawnionych do głosowania w wyborach powszechnych, na całym świecie obserwuje się tendencję spadku partycypacji wyborczej. Dane International Institute for *Democracy and Electoral Assistance* (International IDEA) jasno wskazują, że w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat w wielu państwach na świecie zmniejszył się udział uczestniczących w elekcjach. Zauważyć należy, iż praktycznie od zakończenia II wojny światowej do roku 1990 frekwencja w wyborach prezydenckich i parlamentarnych na świecie osiągała średni poziom około 75% (i więcej), natomiast już w latach kolejnych poziom ten spadł poniżej 70%, a te spadki odnotowywane są do dziś.

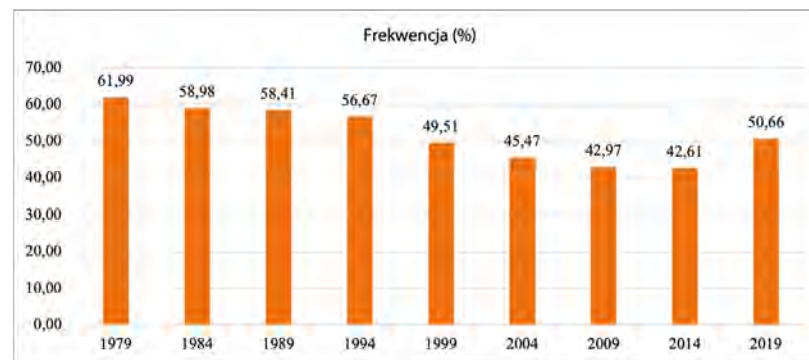
Tabela 1. Średnia frekwencja na świecie w różnych wyborach

Lata	Średnia frekwencja na świecie w różnych wyborach (%)	
	Parlamentarne	Prezydenckie
1945-1960	77,4	74,7
1961-1975	76,7	78,6
1976-1990	75,9	74,5
1991-2005	69,9	69,5
2006-2008	66,6	68,7

Źródło: IDEA Voter Turnout Database, za: Pettersson, 2009, s. 4.

Podobna tendencja odnotowana została w państwach członkowskich Unii Europejskiej przy okazji wyborów do Parlamentu Europejskiego (PE). W pierwszych eurowyborach, które odbyły się w 1979 r. – średnia frekwencja wyniosła 61,99% (przy głosujących wówczas dziewięciu państwach), natomiast w kolejnych wyborach – praktycznie do 2019 r. (kiedy odnotowano pierwszy wzrost frekwencji od 1979 r.) – średni udział głosujących systematycznie spadał, osiągając w 2014 r. najniższy poziom 42,61%. Podobnie jak w przypadku średniej frekwencji w wyborach parlamentarnych na świecie, średnia frekwencja w eurowyborach zmniejszała się wraz ze zwiększającą się liczbą państw je organizujących, a także wraz ze wzrostem liczby populacji (a tym samym uprawnionych wyborców) państw członkowskich UE. Swoistym wyjątkiem okazał się rok 2019, kiedy średnia frekwencja po pierwsze – wzrosła (po raz pierwszy od 1979 r.), a po drugie – przekroczyła próg 50% uprawnionych (wykres 1 i tabela 2).

Wykres 1. Średnia frekwencja w wyborach do Parlamentu Europejskiego w latach 1979-2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/turnout/>, 14.12.2020.

Analiza danych dotyczących różnic w poszczególnych latach wyborów pozwala zauważyć, że największe spadki frekwencji wyborczej w eurowyborach odnotowano w roku 1999 – wtedy to średni poziom udziału uprawnionych spadł poniżej 50% (o ponad 7 p.p. w stosunku do poprzednich wyborów z 1994 r.). Drugim co do wielkości spadkiem średniej frekwencji zakończyły się wybory do PE w 2004 r. – były to pierwsze wybory po największym rozszerzeniu Unii Europejskiej o 10 nowych państw z Europy Środkowej i Wschodniej.

Tabela 2. Wybory do Parlamentu Europejskiego (średnia frekwencja)

Wybory do PE	1979	1984	1989	1994	1999	2004	2009	2014	2019
Liczba państw	9	10	12	12	15	25	27	28	28
Frekwencja (%)	61,99	58,98	58,41	56,67	49,51	45,47	42,97	42,61	50,66
Różnica śr. frekwencji w stosunku do poprzednich wyborów		-3,01	-0,57	-1,74	-7,16	-4,04	-2,5	-0,36	8,05

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/turnout/>, 14.12.2020.

Co ciekawe, spadek frekwencji w wyborach 2004 r. był dużym rozczarowaniem dla rządów państw członkowskich UE, bowiem spodziewano się, że po sukcesie referendum akcyjnych z 2003 r. – zainteresowanie wyborami do PE wśród obywateli z nowych państw unijnych będzie potwierdzało ich entuzjazm z głosowań referendalnych. Przypomnieć należy, iż w 2003 r. przeprowadzono referenda akcesyjne w 9 z 10 państw kandydujących do UE – średnia frekwencja w tych głosowaniach wyniosła 62,54%, z czego we wszystkich państwach poza Węgrami odnotowano frekwencję powyżej 50%.

Jak widać w danych z tabeli 3. – uwzględniając podział państw Unii Europejskiej na stare (tzw. stara piętnastka) i nowe (państwa, które wstąpiły do UE w dniu 1 maja 2004 r. i później)

państwa członkowskie – widać, że frekwencja w wyborach do europarlamentu w obu tych grupach państw różni się dość istotnie: w starych państwach UE jest ona wyższa od frekwencji w Europie Środkowej i Wschodniej – nawet o ponad 18 p.p. w 2014 r. i o 15 p.p. w 2019 r. (tabela 3).

Tabela 3. Frekwencja wyborcza w wyborach do PE (podział na tzw. stare i nowe państwa UE)

Średnia frekwencja (%)	2004	2009	2014	2019
Stare państwa członkowskie UE	52,7	52,36	51,84	55,98
Nowe państwa członkowskie z EŚW (liczba państw)	40,44 (10)	38,36 (12)	33,46 (13)	40,41 (13)

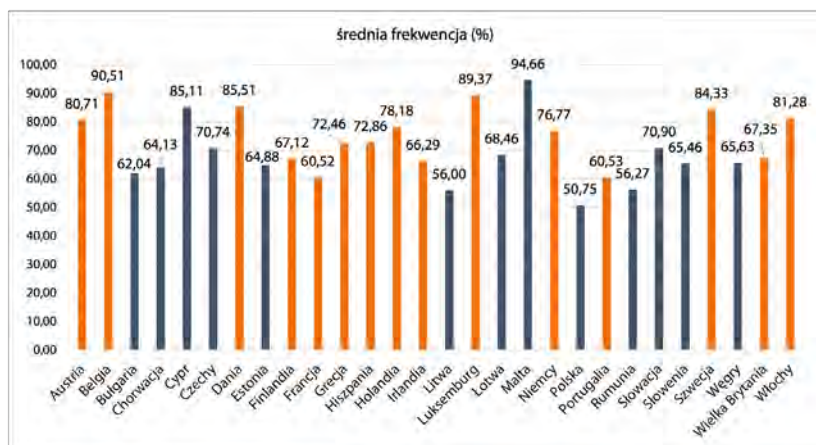
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/turnout/>, 14.12.2020.

Taki stan rzeczy jest zapewne wynikiem różnych uwarunkowań o charakterze społecznym, historycznym czy politycznym, do których zaliczyć zapewne należy także kulturę polityczną, czy zachowania wyborcze, przejawiające się w nawykach związanych z uczestnictwem wyborczym. Obywatele z państw Europy Środkowej i Wschodniej, w których demokratyczne sposoby sprawowania władzy zaczęto wprowadzać na przełomie lat 80-tych i 90-tych, nie korzystają ze swojego czynnego prawa wyborczego tak – jak uprawnieni z państw zachodnioeuropejskich, w których demokracja jest o wiele bardziej rozwinięta, co potwierdzają różne wskaźniki jakości demokracji.

Rozważając kwestie związane z frekwencją wyborczą warto zwrócić uwagę na to, jak wskaźnik ten kształtuje się w poszczególnych państwach unijnych. Na potrzeby niniejszej pracy postanowiono skoncentrować się na narodowych wyborach parlamentarnych przeprowadzanych od 1990 r. i obliczyć średnią arytmetyczną dla każdego z państw członkowskich.

Jak widać na wykresie 2. – średnia frekwencja w wyborach do parlamentów narodowych w państwach Europy Zachodniej (tzw. starych państwach członkowskich UE) jest wyższa (75,58%) od tej samej, ale w państwach środkowo-europejskich (67,31%). Oczywiście, widoczne są pewne odstępstwa w tej kwestii, ale – poza Cyprem i Maltą – w pozostałych tzw. nowych państwach członkowskich średnia frekwencja w wyborach parlamentarnych jest relatywnie niższa – na średnim poziomie 63,21%.

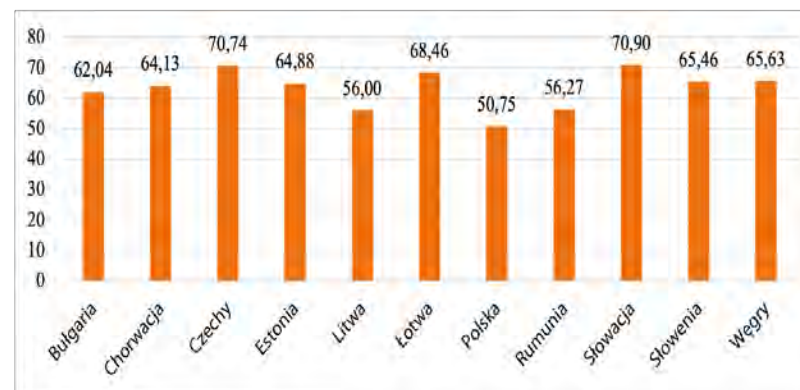
Wykres 2. Średnia frekwencja w wyborach parlamentarnych w państwach UE w latach 1990-2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA).

Porównanie średnich frekwencji w wyborach parlamentarnych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej, będących członkami Unii Europejskiej, pozwala wnioskować, że pod względem aktywności wyborczej obywateli, Polska znajduje się daleko w tyle, odnotowując średnią frekwencję na poziomie – 50,75%, podczas gdy średnia frekwencja w wyborach do parlamentów narodowych w uwzględnionych na wykresie państwach osiąga średnio poziom 63,21%.

Wykres 3. Frekwencja wyborcza (%) w państwach UE z Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1990-2020

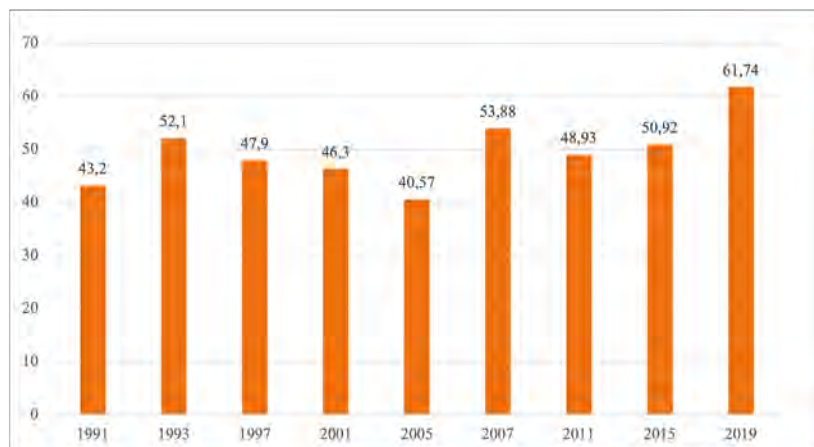
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA).

Ciekawym jest w tym kontekście fakt, że łącznie z Polską tylko trzy państwa mają średnią frekwencję poniżej poziomu 60% - Litwa 56% oraz Rumunia 56,27%. W pozostałych państwach średnia frekwencja w wyborach parlamentarnych wynosi ponad 60%, a w Czechach i Słowacji – nawet powyżej 70%.

1.3.2. Frekwencja wyborcza w Polsce

Przyglądając się frekwencji w wyborach parlamentarnych w Polsce po 1990 r. (pominięto wybory z 1989 r.) można odnotować, że wyniki te zwykle oscylują w okolicach 40-50% (częściej nawet poniżej 50%). Udział Polaków w wyborach parlamentarnych pozostaje na stosunkowo niskim poziomie (średnio 49,50%). Dane zaprezentowano na wykresie 4.

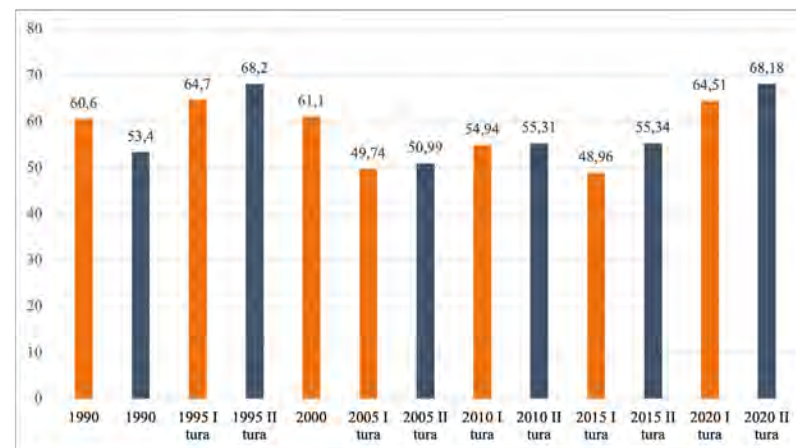
Wykres 4. Frekwencja wyborcza w wyborach do Sejmu w Polsce w latach 1990-2019 (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

Warto jednak odnotować widoczny wzrost frekwencji w wyborach, które miały miejsce po 2005 r. Na szczególną uwagę zasługują elekcje do Sejmu z 2007 i 2019 r., kiedy to wzrost udziału uprawnionych był największy po 1989 r. Wydaje się, że z najwyższą frekwencją mamy w Polsce do czynienia zwykle – kiedy konflikt polityczny jest mocno zaostrożony – jak to było przed wyborami przedterminowymi w 2007 r. (po rozpadzie koalicji PiS-Samoobrona-Liga Polskich Rodzin), czy przed wyborami w 2019 r. – po pierwszej kadencji z PiS na czele. Te wzrosty udziału elektoratu większość komentatorów tłumaczy najczęściej postępującym niezadowolaniem z wcześniejszych rządów i chęcią wyrażenia w ten sposób swojego sprzeciwu. Z drugiej strony mobilizacja elektoratu PiS w 2019 r. świadczy o dużym poparciu, jakie ta partia utrzymuje od wygranych w 2015 r. wyborów parlamentarnych.

Wykres 5. Frekwencja wyborcza w wyborach prezydenckich w Polsce w latach 1990-2020 (%)

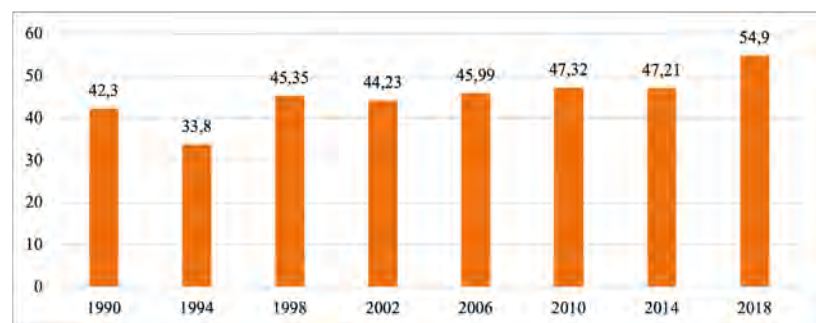
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

Jeśli chodzi o frekwencję wyborczą w wyborach prezydenckich (wykres 5), zauważyć należy, że – po pierwsze, wybory głowy państwa odbywają się w Polsce zwykle w dwóch turach (oprócz roku 2000, kiedy w pierwszej turze wygrał Aleksander Kwaśniewski), a po drugie, frekwencja w drugiej turze głosowania jest zwykle wyższa od udziału uprawnionych w pierwszej turze elekcji. Ciekawym jest zapewne fakt, że średnia frekwencja w wyborach prezydenckich jest najwyższa w porównaniu do średnich frekwencji z pozostałych elekcji, które mają miejsce w Polsce i wynosi 58,15%. Jest to rezultat tego, że społeczeństwo od wielu lat postrzega wybory prezydenckie jako najważniejsze – mimo iż pozycja ustrojowa głowy państwa nie jest nadrzędną względem innych organów władzy pochodzących z wyborów.

Średnia frekwencja z wyborów samorządowych w latach 1990 – 2018 (wzięto pod uwagę tylko pierwszą turę głosowania) wyniosła 45,14% i uwzględniając pozostałe wybory ogólnopństwowe (wybory do Sejmu i Senatu RP oraz wybory prezyden-

kie) – wybory do organów samorządowych cieszą się najniższym zainteresowaniem. Jednak, jak widać na wykresie 6. – frekwencję w wyborach samorządowych cechuje trend wzrostowy, a największy wzrost poziomu partycypacji – odnotowano w ostatnio przeprowadzonych wyborach w 2018 r. (podobnie zresztą jak w wyborach parlamentarnych czy prezydenckich – także w ostatnich elekcjach odpowiednio w 2019 i 2020 r.). Przyczyn tego stanu rzeczy należy upatrywać w podobnych uwarunkowaniach, jak w przypadku wzrostu udziału obywateli przy wyborze posłów i senatorów czy prezydenta. Jednak w przypadku wyborów do władz lokalnych – wydaje się, że większą rolę zaczyna odgrywać czynnik związany z poczuciem większej bliskości i dostępności do lokalnych władarzy, a tym samym i z poczuciem większego wpływu na sprawy społeczności lokalnej.

Wykres 6. Frekwencja w wyborach samorządowych (I tura) w latach 1990-2018 (%)

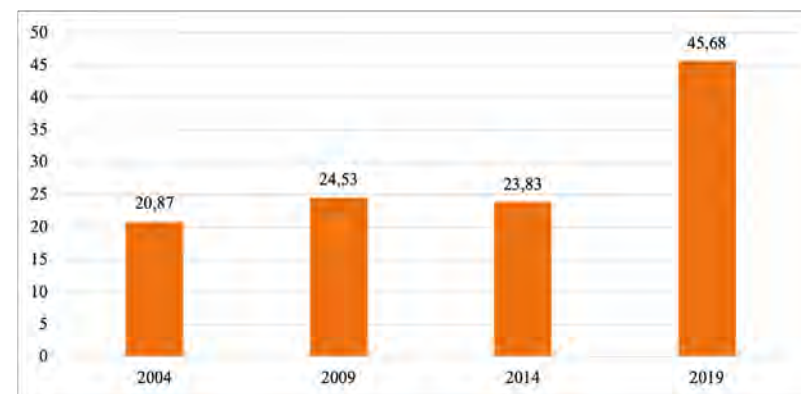

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

W przypadku wyborów do Parlamentu Europejskiego – zaznaczyć należy, że w 2019 r. odnotowano najwyższą (prawie dwa razy wyższą niż 5 lat wcześniej) frekwencję od 2004 r., kiedy odbyły się w Polsce pierwsze eurowybory (wykres 7). Frekwencja z roku 2019 była niższa zaledwie o 5 p.p. od frekwencji z wyborów do Sejmu i Senatu przeprowadzonych kilka miesięcy potem.

Zaznaczyć należy, że nie tylko partycypacja w wyborach europejskich w Polsce po raz pierwszy przekroczyła 25%, ale także średni wynik w całej Unii Europejskiej był najwyższym od 20 lat (50,66% - wykres 7).

Wykres 7. Frekwencja wyborcza w wyborach do Parlamentu Europejskiego w Polsce (w latach 2004-2019) (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

Jeśli chodzi o zaskakująco wysoką frekwencję w Polsce, to wydaje się, że może ona być wyrazem tego, że Polacy coraz więcej wiedzą o tym, jak funkcjonuje Unia Europejska, jak decyzje Unii przekładają się na politykę państwa i na jakich zasadach wybiera się europosłów.

Dodatkowo – informacje o kryzysach i problemach, które dotyczą UE i jej państwa członkowskie, także wpływają na postawy polskich wyborców, którzy – jak widać – chcą mieć większy wpływ na podejmowane w Brukseli decyzje. Istotnym powodem, który wpłynął zapewne na poziom zaangażowania jest duża intensyfikacja konfliktu politycznego w Polsce i to, że traktowano te wybory jako trampolinę do jesiennych wyborów parlamentarnych.

Dane dotyczące frekwencji wyborczej w Polsce, pozwalają sformułować wniosek, że Polacy jako najważniejsze traktują wybory prezydenckie, w których partycypacja w głosowaniu jest naj-

wyższa i tylko dwukrotnie, w I turze w 2005 r. i w I turze 2015 r. spadła poniżej 50%. Kształtujący się w ten sposób udział Polaków należy tłumaczyć faktem głosowania na konkretne znane powszechnie osoby, a nie jedynie na przedstawiciele partii politycznych. Ma to również związek z naturalną polaryzacją wyboru w drugiej turze szczególnie, co zwykle dodatkowo mobilizuje elektorat.

Tabela 4. Średnia frekwencja w wyborach w Polsce w latach 1990-2020

Wybory	do Sejmu	prezydenckie	samorządowe	do Parlamentu Europejskiego
śr. frekwencja (%)	49,50	58,15	45,14	28,73

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PKW.

Zdecydowanie najniższe wyniki pod względem udziału w wyborach odnotowano w przypadku wyborów do Parlamentu Europejskiego. W trzech pierwszych elekcjach europejskich w Polsce frekwencja wyborcza osiągnęła mniej niż 25%. Niska frekwencja w wyborach 2004, 2009 i 2014 r. interpretowana może być m.in. traktowaniem tych wyborów jako tzw. *second order elections*¹ (Reif, Schmitt, 1980; Schmitt, Mannheimer, 1991; Marsch, 1998), którym niewątpliwie towarzyszy poczucie dużego dystansu dzielącego wyborcę od instytucji Parlamentu Europejskiego. Co niezwykle istotne – zarówno w Polsce, jak i w Unii

¹ Według podejścia *second-order elections* wybory europejskie postrzegane są przez elektorat, partie polityczne czy media jako mniej ważne od *first-order elections*, czyli od wyborów krajowych, w których wyborcy mają wpływ na skład parlamentu oraz rządu. Cechami charakterystycznymi wyborów „drugiego rzędu” są m.in.: niższa niż w wyborach krajowych spodziewana frekwencja wyborcza, wyborcy są bardziej skłonni do głosowania na tzw. partie protestu lub te, które są na peryferiach sceny politycznej a nie na partie, które odgrywają największą rolę w życiu politycznym, wyborcy „wykorzystują” wybory *second-order* do ukarania lub nagrodzenia partii rządzących.

Europejskiej – frekwencja w ostatnich wyborach roku 2019 – istotnie wzrosła, co wskazywać może, że obywatele Unii – w obliczu wielu napięć i kryzysów dotyczących UE i jej poszczególne państwa – chcą mieć więcej do powiedzenia w sprawach europejskich.

Tabela 5. Frekwencja wyborcza w Polsce (lata 1989-2020)

Lp.	wybory / referenda	rok	frekwencja (%)
1	parlamentarne I tura	1989	62,5
2	parlamentarne II tura	1989	25,1
3	samorządowe	1990	42,3
4	prezydenckie I tura	1990	60,6
5	prezydenckie II tura	1990	53,4
6	parlamentarne	1991	43,2
7	parlamentarne	1993	52,1
8	samorządowe	1994	33,8
9	prezydenckie I tura	1995	64,7
10	prezydenckie II tura	1995	68,2
11	referendum uwłaszczenie	1996	32,4
12	referendum prywatyzacyjne	1996	32,44
13	referendum konstytucyjne	1997	42,86
14	parlamentarne	1997	47,9
15	samorządowe	1998	45,35
16	prezydenckie	2000	61,1
17	parlamentarne	2001	46,3
18	samorządowe - I tura	2002	44,23

19	referendum akcesyjne	2003	58,85
20	do Parlamentu Europejskiego	2004	20,87
21	parlamentarne	2005	40,57
22	prezydenckie I tura	2005	49,74
23	prezydenckie II tura	2005	50,99
24	samorządowe - I tura	2006	45,99
25	parlamentarne	2007	53,88
26	do Parlamentu Europejskiego	2009	24,53
27	prezydenckie I tura	2010	54,94
28	prezydenckie II tura	2010	55,31
29	samorządowe - I tura	2010	47,32
30	parlamentarne	2011	48,93
31	do Parlamentu Europejskiego	2014	23,83
32	samorządowe - I tura	2014	47,21
33	prezydenckie I tura	2015	48,96
34	prezydenckie II tura	2015	55,34
35	referendum JOW/finansow. partii/ rozstrzyg. wątpliwości podatkowych	2015	7,8
36	parlamentarne	2015	50,92
37	samorządowe - I tura	2018	54,9
38	do Parlamentu Europejskiego	2019	45,68
39	parlamentarne	2019	61,74
40	prezydenckie I tura	2020	64,51
41	prezydenckie II tura	2020	68,18

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

Niski poziom frekwencji wyborczej w Polsce spowodowany jest wieloma czynnikami. Do najczęściej podawanych przyczyn – zgodnie z wynikami wielu badań opinii publicznej – należą: przypisywanie swojemu głosowi niewielkiego znaczenia, brak przekonania o sile sprawczej poszczególnych głosów, brak zainteresowania sferą polityki, protest przeciw rządowi oraz przeciw elitom politycznym, które utraciły w oczach społeczeństwa wiarygodność oraz sprzeciw wobec utrzymującej się złej sytuacji w kraju. Warto przypomnieć, że w każdym głosowaniu powszechnym część wyborców nie uczestniczy, zaznaczając, że ich absencja jest utrwalonym zwyczajem. Poza wymienionymi wyżej przyczynami nieuczestniczenia w głosowaniu, wielu *non-voters* wymienia względy obiektywne, uniemożliwiające lub ograniczające możliwość dotarcia do urn (zły stan zdrowia, podeszły wiek, nieobecność w miejscu zamieszkania).

Wysoki poziom absencji jest powodem, który skłania rządy narodowe do podejmowania różnych środków, mających na celu zmniejszanie absencji wyborczej i zmobilizowanie elektoratu do większej partycypacji.

1.4. / Alternatywne metody głosowania

Problematyka alternatywnych procedur głosowania jest zagadnieniem dość często podejmowanym i eksplorowanym przez teoretyków oraz badaczy demokracji. Jak wspomniano wcześniej, w większości przypadków partycypacja wyborcza postrzegana jest jako warunek istnienia silnej demokracji, stąd w wielu państwach podejmowane są różnego rodzaju działania – by przy okazji głosowań powszechnych zachęcać do udziału w wyborach i umożliwić oddanie głosu jak największej liczbie osób do tego uprawnionych. Takie postępowanie związane jest z chęcią pełniejszego wypełnienia zasady powszechności wyborów (Skotnicki, 2000), która szcze-

gólnie w przypadku występowania tzw. absencji przymusowej jest naruszona w wyniku występowania różnego rodzaju barier organizacyjnych czy technicznych, uniemożliwiających uprawnionym uczestniczenie w wyborach. Działania aktywizujące do udziału w wyborach zwykle realizowane są w wielu państwach w sytuacji, gdy dynamicznie wzrasta poziom absencji wyborczej. Rządzący, by zapobiec temu zjawisku starają się udostępniać wyborcom dodatkowe kanały oddawania głosu w wyborach i referendach. Pamiętać także należy, że jedną z motywacji wdrażania dodatkowych metod głosowania jest chęć zapewnienia żywotności systemów politycznych oraz zaangażowanie obywateli w poszczególnych państwach – zjawisko to obecne jest we wszystkich demokracjach – zarówno tych stabilnych, jak i tych konsolidujących się.

Należy przy tym zaznaczyć, że określenia „alternatywne procedury głosowania” czy „alternatywne metody głosowania” rozumiane są jako dodatkowe techniki oddawania głosu (w sensie fizycznym) przez wyborców w wyborach i referendach. Te dodatkowe techniki traktowane są jako zupełnie odrębne (i jednocześnie uzupełniające) względem podstawowej i tradycyjnej procedury głosowania (Czaplicki, 2007, ss. 30-31). Z kolei tradycyjna metoda głosowania polega na konieczności udania się wyborcy w dniu wyborów do lokalu wyborczego i oddania tam swojego głosu – na tradycyjnej (papierowej) karcie wyborczej (Pisz, 2018, ss. 9-50). Andrzej Sokala (2010, s. 13) zwraca uwagę, że alternatywne metody głosowania umożliwiają oddanie głosu bez konieczności udawania się do lokalu wyborczego. Za Maciejem Piszem (2018, s. 50) zastrzec jednak trzeba, że stanowisko A. Sokali nie odnosi się do wszystkich bez wyjątku alternatywnych procedur głosowania, bowiem „nie obejmuje jednej z kilku potencjalnie możliwych do wprowadzenia form głosowania elektronicznego (głosowania wspomaganego elektronicznie – przeprowadzanego w lokalu wyborczym za pomocą komputerów wyborczych)”.

Poniżej przedstawione zostaną wybrane rozwiązania, które stosowane są w niektórych państwach na świecie jako mechani-

zmy gwarantujące lepsze wypełnianie zasady powszechności wyborów, czyli otwierające możliwość udziału w elekcjach osobom, które z różnych przyczyn nie mogłyby zagłosować w lokalu wyborczym (Korycki, 2017, s. 88).

1.4.1. Głosowanie przez pełnomocnika

Fundamentem funkcjonowania instytucji pełnomocnika jest założenie, że wyborca, który z różnych powodów nie może udać się do lokalu wyborczego, by zagłosować – upoważnia innego wyborcę, by ten w jego imieniu zgodnie ze wskazówkami oddał głos. Możliwość oddania głosu w wyborach przez pełnomocnika ściśle łączy się z realizacją zasady powszechności prawa wyborczego i jest traktowana jako zwiększenie gwarancji jej realizacji (Zbieranek, 2013, s. 210; Koksanowicz, 2019, s. 47). W praktyce – pełnomocnik – jako osoba upoważniona specjalnym i potwierdzonym dokumentem pełnomocnictwa udaje się do odpowiedniego lokalu wyborczego, pobiera kartę do głosowania, wypełnia ją i wrzuca do urny wyborczej (Zbieranek, 2006, ss. 19-20). Instytucja pełnomocnika została powołana, by ułatwić głosowanie wąskim grupom wyborców. Zwykle takie rozwiązania dotyczą osób w starszym wieku, chorych, niepełnosprawnych, a także wojskowych czy urzędników państwowych, którzy w momencie wyborów przebywają w pracy poza miejscem zamieszkania w kraju czy za granicą.

Możliwość głosowania przez pełnomocnika sprzyja realizacji zasady powszechności głosowania, jednocześnie jednak stwarza zagrożenia dla prawidłowego przebiegu procesu wyborczego. Najwięcej wątpliwości w dyskusji nad tym rozwiązaniem budzi istnienie ryzyka polegającego na tym, że pełnomocnik odda głos niezgodnie z wolą mocodawcy (Skotnicki, 2000, s. 119; Koksanowicz, 2019, s. 48), co wpłynie w określonym stopniu na wynik wyborów. W wachlarzu zagrożeń związanych z instytucją głosowania przez pełnomocnika wymienia się także „wywieranie wpływu na osobę niepełnosprawną w celu udzielenia przez nią pełnomocnictwa” (Kurowski, 2011, s. 37; Koksanowicz, 2019, s. 48) oraz inicjo-

wanie udzielenia pełnomocnictwa ze strony potencjalnego pełnomocnika, a nie ze strony wyborcy (potencjalnego mocodawcy) (Rakowska, 2007, s. 72; Koksanowicz, 2019, s. 48).

Głosowanie przez pełnomocnika – zróżnicowane przede wszystkim co do kręgu osób uprawnionych do udzielania pełnomocnictwa oraz jego przyjmowania – funkcjonuje w prawie wyborczym m. in. takich państw, jak: Belgia, Francja, Ghana, Gruzja, Hiszpania, Holandia, Łotwa, Mali, Szwecja czy Wielka Brytania. Różnice w rozwiązaniach dotyczą także liczby pełnomocnictw możliwych do przyjęcia przez jednego wyborcę, przyjętego okresu ważności pełnomocnictwa czy sposobu jego udzielania (Jackiewicz, 2016, s. 278; Krasnowolski, 2006, ss. 10-11; Kryszeń 2007, ss. 42-44; Zbieranek, 2011a, ss. 96-98; Zbieranek, 2011b, ss. 42-44; Skotnicki, 2000, ss. 263-265).

Warto nadmienić, że kwestie związane z głosowaniem przez pełnomocnika porusza także Komisja Wenecka w „Kodeksie dobrej praktyki w sprawach wyborczych” (*Code of Good Practice in Electoral Matters*), formułując warunki, które muszą być spełnione, aby alternatywne sposoby głosowania były zgodne ze standardami demokratycznymi (Venice Commission, 2002, s. 20).

W Polsce – mimo wielu prób ukonstytuowania instytucji pełnomocnika wyborczego – instytucja ta po raz pierwszy wprowadzona została dopiero w 2009 r. w wyborach prezydenckich, w wyborach do Parlamentu Europejskiego oraz w wyborach samorządowych (Dz.U. 2009 nr 202 poz. 1547; Dz.U. 2009 nr 213 poz. 1651). Wcześniej osoby, niemające możliwości udać się do lokalu wyborczego z powodu swojej niepełnosprawności – nie miały możliwości zagłosowania w wyborach czy referendum.

Głosowanie przez pełnomocnika osobom posiadającym orzeczenie o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności albo równoznaczne orzeczenie organu rentowego, a także osobom, które najpóźniej w dniu głosowania kończą 75 lat, umożliwiła nowelizacja ustaw wyborczych z dnia 19 listopada 2009 r. (Dz.U. 2009 nr 213 poz. 1651).

Głosowanie przez pełnomocnika przewidziane zostało także w Kodeksie wyborczym uchwalonym 5 stycznia 2011 r. (Dz.U. 2011 nr 21 poz. 112). Ustawodawca wprowadził taką możliwość głosowania w każdych wyborach i referendach. Jak słusznie uważa Krzysztof Korycki 2017, s. 88; za: Wrzalik, 2015, s. 217), konstrukcja tej metody uczestnictwa w głosowaniu jest podobna do instytucji pełnomocnictwa w prawie cywilnym, polegającej na tym, że osoba uprawniona do głosowania – wyborca – upoważnia w swoim imieniu inną osobę uprawnioną do głosowania do oddania w jej imieniu głosu podczas referendum czy wyborów.

Obywatel, który chce zagłosować z pomocą pełnomocnika, musi go ustanowić przed wójtem, burmistrzem lub prezydentem miasta (lub też przed pracownikiem gminy, upoważnionym przez wójta <burmistrza, prezydenta miasta> do sporządzania aktów pełnomocnictwa do głosowania) w gminie, w której jest on wpisany do rejestru wyborców. Zainteresowany głosowaniem obywatel powinien wypełnić odpowiedni wniosek, do którego musi załączyć pisemną zgodę – potencjalnego pełnomocnika (wraz z kopią zaświadczenia o prawie do głosowania wydanego tej osobie, ale tylko w przypadku, gdy osoba ta nie jest wpisana do rejestru wyborców w tej samej gminie, co udzielający pełnomocnictwa do głosowania) (Musiał-Karg, 2011, s. 88). Pełnomocnictwo do głosowania może być przyjęte wyłącznie od jednej osoby. Odstępstwem od tej reguły jest możliwość przyjęcia pełnomocnictwa do głosowania od dwóch osób w sytuacji, gdy co najmniej jedną z nich jest wstępny, zstępny, małżonek, brat, siostra lub osoba pozostająca w stosunku przysposobienia, opieki lub kurateli w stosunku do pełnomocnika. Istnieje pewne ograniczenie w przypadku członków obwodowej komisji wyborczej właściwej dla obwodu głosowania osoby udzielającej pełnomocnictwa, w przypadku mężów zaufania, jak i kandydatów w odbywających się wyborach (Czakowska, Czakowski, 2012).

Nadmienić należy, iż w przypadku osób z niepełnosprawnością w stopniu umiarkowanym lub znacznym wraz z wnioskiem

o ustanowienie pełnomocnika dostarczyć należy także stosowny dokument potwierdzający stopień niepełnosprawności osoby wnioskującej.

Zgodnie z Kodeksem wyborczym, pełnomocnictwo do głosowania wyborca ma prawo wycofać dostarczając wójtowi odpowiednie oświadczenie – uczynione to powinno być najpóźniej na 2 dni przed dniem wyborów lub doręczone obwodowej komisji wyborczej w dniu głosowania (Dz.U. 2011 nr 21 poz. 112, art. 58). „Wygaśnięcie pełnomocnictwa do głosowania następuje z mocy prawa w sytuacji śmierci lub utraty prawa wybierania przez udzielającego pełnomocnictwa do głosowania lub pełnomocnika, braku przesłanek do jego sporządzenia, uprzedniego głosowania osobistego przez osobę udzielającą pełnomocnictwa do głosowania. Przed przystąpieniem do głosowania pełnomocnik obowiązany jest okazać obwodowej komisji wyborczej dokument umożliwiający stwierdzenie jego tożsamości oraz akt pełnomocnictwa do głosowania” (Korycki, 2017, s. 90; za: Czakowska, Czakowski 2012).

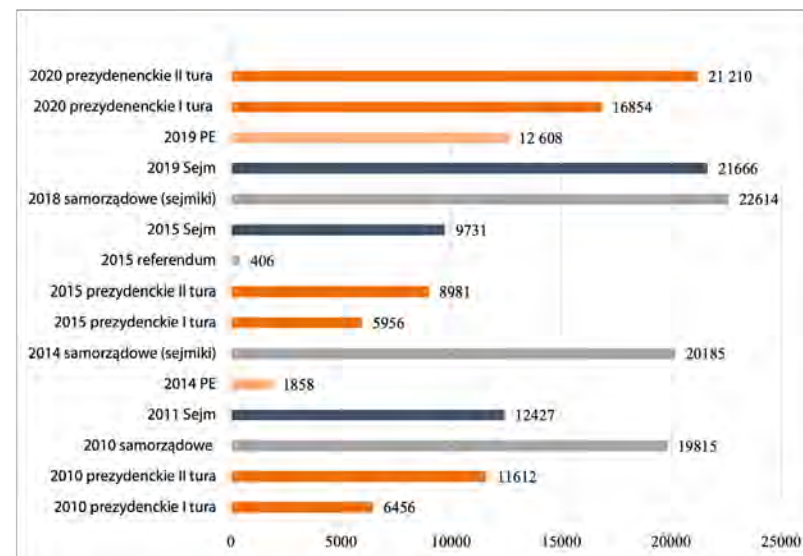
Warto zwrócić uwagę na fakt, iż głosowania przez pełnomocnika nie przeprowadza się w obwodach utworzonych na terenie szpitali, domów pomocy społecznej, zakładów karnych, aresztów oraz ich oddziałów zewnętrznych.

Rozpatrując kwestie głosowania przez pełnomocnika pojawiają się wątpliwości dotyczące naruszania w ten sposób zasady bezpośredniości wyborów. Zgodnie z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 lipca 2011 r. (OTK ZU nr 6A/2011, poz. 61 sygn. akt K 9/11) taki sposób głosowania nie narusza zasady bezpośredniości, gdyż treścią tej konstytucyjnej zasady nie jest wymóg osobistego głosowania. Głos oddany przez pełnomocnika w imieniu innej osoby (mocodawcy), nie jest tożsamy z głosem, którym osoba upoważniona do głosowania – dysponuje w imieniu własnym.

Institucja głosowania przez pełnomocnika w Polsce jest relatywnie młoda, a doświadczenia czy praktyka polityczna sięgają zaledwie 10 lat. Głosowanie w ten sposób możliwe było łącznie

w dwunastu wyborach przeprowadzanych na terenie Rzeczypospolitej Polskiej (nie uwzględniając dwóch tur głosowań w wyborach na prezydenta RP czy w wyborach na wójta, burmistrza, prezydenta w wyborach samorządowych). Analiza wyników poszczególnych wyborów pozwala sformułować ogólny wniosek, że mimo małej popularności tej formy uczestnictwa w głosowaniu, liczba osób korzystających z tej możliwości z wyborów na wybory systematycznie wzrasta. Liczbę osób głosujących przez pełnomocnika, w wyborach i referendach w latach 2010–2020 przedstawiono na wykresie 8.

Wykres 8. Liczba głosów oddanych przez pełnomocnika w wyborach i referendach w latach 2010-2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

Z danych liczbowych zaprezentowanych graficznie wynika, że najwięcej osób głosuje przez pełnomocnika w wyborach samorządowych. Dane od 2010 r. wskazują, że liczba głosujących jest dość stabilna i utrzymuje się na poziomie około 20-22 tys. Naj-

mniej zainteresowanie ta forma głosowania wzbudza w kontekście wyborów do Parlamentu Europejskiego. Choć w 2019 r. z tej formy głosowania skorzystało ponad 12,5 tys. osób, to jednak w roku 2014 było to mniej niż 1900 uprawnionych. W przypadku wyborów do Sejmu RP – liczba osób głosujących na posłów za pośrednictwem pełnomocnika istotnie wzrosła i można odnotować, że jest ona na porównywalnym poziomie jak liczba głosujących w ten sam sposób w II turze wyborów prezydenckich. Analizując dane zaprezentowane na wykresie 8 zauważyć także można, iż w przypadku wyborów prezydenckich druga tura elekcji wzbudza każdorazowo większe zainteresowanie, co ma zapewne związek z wyższą frekwencją wyborczą, która każdorazowo odnotowywana jest właśnie w drugiej turze.

Jak widać powyżej – na przestrzeni 10 lat dostępności głosowania przez pełnomocnika – najmniej osób skorzystało z tej opcji udziału w referendum ogólnokrajowym w 2015 r. (406 osób z 2 373 650 ważnie oddanych kart). Krzysztof Korycki (2017, ss. 91-92) zauważa, że „poziom popularności tej metody głosowania koreluje z frekwencją wyborczą. Im niższa frekwencja tym mniejsza liczba osób głosujących przez pełnomocnika”.

Analizując zainteresowanie tą metodą głosowania należy zauważyć większą jej popularność w latach 2018-2020 (wybory samorządowe, wybory do PE, wybory parlamentarne i wybory prezydenckie) w stosunku do głosowań z lat wcześniejszych. Wyjątkiem – jak wspomniano – są wybory samorządowe, w których liczba głosów oddanych przez pełnomocnika jest najwyższa i odnotowuje się w tym przypadku relatywnie małe zmiany. Wzrost liczby głosów oddanych przez pełnomocnika w przypadku elekcji do Sejmu i wyborów prezydenckich można wiązać ze wzrostem poziomu frekwencji wyborczej odnotowanej w głosowaniach w tym okresie.

Głosowanie przez pełnomocnika nie należy do metod, które przełożyć mogłyby się w istotny sposób na poziom frekwencji wyborczej. Pamiętać jednak należy, że ze względu na osoby wykluczo-

ne z procesu wyborczego – warto, by ta procedura była dostępna dla wyborców niepełnosprawnych czy starszych, które nie są w stanie dotrzeć do lokali wyborczych. Brak tej formy udziału w wyborach i referendach naruszałby zasadę powszechności wyborów.

1.4.2. Głosowanie przez osobę upoważnioną

Głosowanie przez osobę upoważnioną jest takim modelem udziału w wyborach, który polega na tym, że inny wyborca może jedynie pobrać w imieniu wyborcy uprawnionego do głosowania pakiet z materiałami wyborczymi, dostarczyć go do miejsca zamieszkania wyborcy, a po oddaniu przez niego głosu – przekazać do właściwej komisji wyborczej.

Głosowanie z pomocą osoby upoważnionej jest swoistą uproszczoną wersją głosowania przez pełnomocnika, jak i dwóch innych rozwiązań – omówionych poniżej: głosowania korespondencyjnego i tzw. „wędrującej” urny wyborczej. Osoba upoważniona pomocna zwykle jest osobom z niepełnosprawnościami czy chorym, które mogłyby skorzystać ze wsparcia w tym zakresie osób, które się nimi opiekują (Musiał-Karg, 2011, s. 88).

1.4.3. Instytucja „wędrującej” (mobilnej) urny wyborczej

Kolejną alternatywną metodą głosowania jest tzw. wędrująca urna, której istotą jest dostarczenie urny wyborczej do miejsca zamieszkania wyborcy i oddania tam przez niego głosu. Takie rozwiązanie funkcjonuje m.in. w Chorwacji, Czechach, Danii, Słowenii, na Litwie, Łotwie czy Ukrainie. Ten sposób uczestnictwa w wyborach i referendach zwykle bywa wprowadzany, aby umożliwić udział w głosowaniu osobom z niepełnosprawnością, starszym, czy nie mogącym udać się do lokalu wyborczego.

Osoby zainteresowane skorzystaniem z takiego sposobu głosowania, w ustalonym ustawowo terminie muszą złożyć odpowiedni wniosek we właściwej komisji wyborczej – np. w Słowacji termin ten mija trzy dni przed wyborami. Tak ustalone ramy cza-

sowe pozwalają stworzyć listy wyborców, do których ma udać się komisja wyborcza z mobilną urną wyborczą. Taka urna wyborcza ma zazwyczaj niewielkie rozmiary, by możliwe było jej przenoszenie. Mobilna komisja wyborcza wyposażona jest również zwykle w materiały wyborcze, które może udostępnić zainteresowanemu wyborcy. Wyborca oddaje głos na tradycyjnej – papierowej – karcie wyborczej: po zakreśleniu odpowiedniej opcji, wrzuca wypełnioną kartę do urny wyborczej. Nadmienić należy, że aby wyborca oddał głos, musi okazać stosowne zaświadczenie potwierdzające niemożność osobistego głosowania w lokalu wyborczym. Instytucja wędrującej urny wyborczej jest często krytykowana przez specjalistów prawa wyborczego – głównie ze względu na wiele trudności natury technicznej i organizacyjnej, które mogą zaważyć na zabezpieczeniu wyborów (Musiał-Karg, 2011, s. 89). Wydaje się jednak, że państwa, które decydują się wprowadzać tę metodę głosowania, przedkładają korzyści z niej płynące nad ewentualnymi zagrożeniami czy trudnościami, starając się jednocześnie w jak największym stopniu je wyeliminować.

1.4.4. Głosowanie korespondencyjne

W dyskusji nad alternatywnymi metodami głosowania oraz nad wzmocnieniem realizacji zasady powszechności wyborów, niwelowania barier organizacyjnych, utrudniających udział w głosowaniu, zauważalne jest utrzymujące się zainteresowanie głosowaniem korespondencyjnym.

Ten sposób głosowania polega na tym, że wyborca jeszcze przed dniem wyborów otrzymuje od komisji wyborczej przesyłkę (tzw. pakiet wyborczy), w której znajdują się materiały wyborcze – m.in. karta do głosowania wraz z instrukcją głosowania oraz odpowiednio zaadresowana koperta zwrotna. Po zakreśleniu odpowiedniego miejsca na oddanie głosu na karcie do głosowania – wyborca odsyła ją w kopercie zwrotnej na adres odpowiedniej komisji wyborczej.

Analizując praktykę wyborczą państw, mających doświad-

czenie w wykorzystywaniu *postal voting* zauważyć należy, że ta metoda głosowania dostępna dla wyborców jest w większości państw europejskich, m.in. w Austrii, Belgii, Bośni i Hercegowinie, Danii, Estonii, Finlandii, Francji, Hiszpanii, Holandii, Islandii, Litwie, Łotwie, Luksemburgu, Niemczech, Norwegii, Słowacji, Słowenii, Szwajcarii, Szwecji, na Węgrzech, w Wielkiej Brytanii czy we Włoszech (Krasnowolski, 2015, s. 13; Venice Commission, 2002, s. 23). Głosowanie korespondencyjne jest również stosowane w Stanach Zjednoczonych (*A Complete Guide...*, 2016).

Rozwiązania związane z głosowaniem ze pośrednictwem poczty różnią się od siebie w zakresie m.in. dostępności dla różnych grup wyborców, procedur otrzymywania pakietów wyborczych, czy też wyznaczonego terminu przesłania oddanych głosów do komisji wyborczych. Warto nadmienić, iż w większości państw z głosowania korespondencyjnego mogą korzystać osoby stale lub czasowo przebywające za granicą (Belgia, Bośnia i Hercegowina, Francja, Holandia, Węgry i Włochy), a także osoby w podeszłym wieku lub chore, niepełnosprawne (Polska) (takie, które nie są w stanie dotrzeć do lokalu wyborczego). Głosowanie korespondencyjne występuje m.in. także w niektórych stanach amerykańskich, w Australii, Indiach, Indonezji, Filipinach. Głosowanie korespondencyjne stosowane może być jako *early voting* (głosowanie przedterminowe) (Zbieranek, 2013, s. 43).

Często stosowaną formą głosowania korespondencyjnego jest tzw. *postal-voting on demand* (np. w Hiszpanii, gdzie obywatele wiedząc, że w dniu głosowania nie będzie ich w miejscu zamieszkania, mogą złożyć wniosek o głosowanie korespondencyjne). Z kolei w Szwajcarii głosowanie korespondencyjne jest dodatkową formą głosowania, z której mogą korzystać wszyscy uprawnieni bez potrzeby zgłaszania takiego zamiaru (Funk, 2006).

Odmienne należy natomiast rozumieć bardzo rzadko stosowaną procedurę głosowania wyłącznie korespondencyjnego (*all-postal voting*), kiedy nie ma możliwości oddawania głosu w lokalach wyborczych. Taka forma *postal voting* stosowana jest

m.in. w niektórych amerykańskich stanach, a w roku 2020 - podczas pandemii Covid-19 wykorzystano ją w wyborach lokalnych w Bawarii (Wagner, 2020) oraz w szwajcarskim kantonie Genewa (Kaufmann, 2020). Warto przy tym zaznaczyć, iż przypadku, gdy głosowanie korespondencyjne staje się jedyną procedurą uczestnictwa w wyborach – gwarancje zasady powszechności głosowania zostają znacząco obniżone w porównaniu do sytuacji, gdy występuje głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym – oraz jedna (lub kilka) dodatkowych form partycypacji wyborczej.

Rozważając kwestie głosowania korespondencyjnego, warto nadmienić, iż nieco odmienny konstrukt niż w wyżej wymienionych przykładach przyjęto na Słowacji, gdzie głosowanie korespondencyjne dopuszczono jedynie w wyborach parlamentarnych i do Parlamentu Europejskiego. W Wielkiej Brytanii z kolei wyborca może otrzymać zezwolenie na głosowanie korespondencyjne w określonych wyborach lub na stałe.

Z całą pewnością głosowanie przez pocztę (jako metoda dodatkowa) wpływa na lepsze wypełnianie zasady powszechności wyborów, i – co potwierdzają badania przeprowadzone m.in. w Szwajcarii, w Niemczech i Wielkiej Brytanii, umożliwia podniesienie frekwencji wyborczej. Przeciwnicy instytucji głosowania korespondencyjnego wskazują na koszty jej wprowadzenia, a także niebezpieczeństwo łamania zasady tajności w przypadku dostania się przesyłek w niepowołane ręce. Istnieje również możliwość wypełnienia karty wyborczej przez osobę niepowołaną, przez co może dojść do sytuacji naruszenia zasady bezpośredniości. Wydaje się jednak, że właściwe działanie głosowania korespondencyjnego zależy w dużej mierze od stworzenia skutecznych mechanizmów zabezpieczających, a także ścisłej współpracy organów państwowych odpowiedzialnych za organizację wyborów z organami pocztowymi (Krimmer, Volkamer, 2007).

Mimo że głosowanie korespondencyjne nie jest w Polsce nowością i sama formuła głosowania pocztowego nie jest nieznaną, to doświadczenia z tą formą głosowania są w Polsce nienajlep-

sze. Pierwsze próby wprowadzenia głosowania korespondencyjnego podejmowane były w 2004 r. (w czasie prac nad ordynacją wyborczą do Parlamentu Europejskiego), jednak propozycję tę odrzucono ze względu na liczne braki związane z przygotowaniem i przeprowadzeniem takiej formy partycypacji w wyborach (Zbieranek, 2005, s. 7).

Możliwość głosowania korespondencyjnego w formie *postal voting on demand* dla Polaków głosujących za granicą została wprowadzona wraz z uchwaleniem Kodeksu wyborczego z 5 stycznia 2011 r. i od tego czasu kilkakrotnie zmieniano grupy obywateli, którzy mogli korzystać z tej formy głosowania. Zgodnie z przepisami – wyborca przebywający w dniu wyborów za granicą i posiadający ważny polski paszporty może zostać wpisany do spisu wyborców, który sporządzany jest przez właściwego terytorialnie konsula. Uwzględnienie w spisie wyborców dokonywane jest na podstawie osobistego zgłoszenia wniesionego w formie ustnej, pisemnej, telefonicznie, telefaksem lub też drogą elektroniczną. Prawo do głosowania zagwarantowane jest tylko na podstawie wpisu do spisu wyborców (Dz.U. 2011 nr 21 poz. 112, art. 62-68). Aby zagłosować korespondencyjnie wyborca musi zgłosić zamiar takiego głosowania do 15 dnia przed dniem wyborów. Na mocy art. 65 niezwłocznie po otrzymaniu od właściwej komisji wyborczej kart do głosowania (nie później niż do 10 dnia przed dniem wyborów) konsul wysyła do wyborców chcących głosować korespondencyjnie pakiet wyborczy, który zawiera: zaadresowaną kopertę zwrotną, kartę bądź karty do głosowania, kopertę na kartę bądź karty do głosowania, oświadczenie o osobistym i tajnym oddaniu głosu na karcie do głosowania oraz instrukcję głosowania (Dz.U. 2011 nr 21 poz. 112).

Po nowelizacji Kodeksu wyborczego z 27 maja 2011 r. ten alternatywny sposób głosowania udostępniono także wszystkim osobom o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności. Nowelizacja Kodeksu wyborczego z 11 lipca 2014 r. rozszerzyła możliwość głosowania korespondencyjnego, przyznając to

prawo każdemu wyborcy. Autorzy tego projektu ustawy twierdzą, że upowszechnienie głosowania korespondencyjnego realizuje konstytucyjną zasadę powszechności i zwiększy frekwencję wyborczą. Rok po nowelizacji odbyły się w Polsce wybory prezydenckie (10 maja – I tura, a 24 – II tura), w których głosowanie korespondencyjne dostępne było dla wszystkich uprawnionych, a 25 października przeprowadzono na tych samych zasadach wybory do Sejmu i Senatu. W tabeli 6 zaprezentowano szczegółowe dane dotyczące głosowania, w tym głosowania korespondencyjnego.

Tabela 6. Zbiorcze zestawienie wyników w wyborach prezydenckich i parlamentarnych w 2015 r.

	Wybory prezydenckie		Wybory do Sejmu	Wybory do Senatu
	I tura	II tura		
uprawnieni do głosowania	30 688 570	30 709 281	30 629 150	30 629 150
oddane głosy ważne	15 023 886	16 993 169	15 595 335	15 593 033
liczba wysłanych pakietów wyborczych	42814	56845	45 538	45 538
liczba otrzymanych kopert zwrotnych	35053	40720	39 958	39 952
liczba kopert zwrotnych bez zaświadczenia o osobistym i tajnym oddaniu głosu			2 113	2134
liczba kopert zwrotnych, w których oświadczenie nie było podpisane przez wyborcę			322	64
liczba kopert zwrotnych bez koperty na kartę do głosowania			55	60
liczba kopert zwrotnych, w których znajdowała się niezaklejona koperta na kartę do głosowania			80	88
liczba kopert na kartę do głosowania wrzuconych do urny			37 806	38 036

udział kopert z głosami, które zostały wrzucone do urny (w stosunku do wydanych pakietów)			83%	83,5%
udział głosów korespondencyjnych nieważnych ze względu na błędy proceduralne			6,43%	5,87%
udział głosów korespondencyjnych wśród wszystkich głosów oddanych			0,242%	0,243%
udział wysłanych pakietów wyborczych w stosunku do wszystkich uprawnionych	0,14%	0,185%	0,149%	0,149%

Źródło: Państwowa Komisja Wyborcza, www.pkw.gov.pl, 20.04.2020.

Z powyższego zestawienia wynika, że w wyborach roku 2015 głosowanie korespondencyjne nie było metodą cieszącą się szczególnie dużym zainteresowaniem wyborców – z tej metody skorzystało mniej niż 1% wszystkich uprawnionych. Co więcej, okazało się, że głosujący korespondencyjnie popełniali wiele błędów proceduralnych, co uniemożliwiało uznanie ich głosów za ważne.

15 stycznia 2018 r. prezydent Andrzej Duda podpisał ustawę nowelizującą Kodeks wyborczy i znoszącą powszechne głosowanie korespondencyjne, pozostawiając tę możliwość wyłącznie osobom ze znacznym lub umiarkowanym stopniem niepełnosprawności.

W marcu 2020 r. w związku z wybuchem pandemii Covid-19 dwukrotnie preforsowane zostały zmiany w Kodeksie wyborczym umożliwiające przeprowadzenie wyborów korespondencyjnych. Najpierw, 31 marca wprowadzono głosowanie korespondencyjne dla osób pozostających w kwarantannie oraz dla wyborców, którzy ukończyli 60 rok życia, a następnie 7 maja, poprzez odrzucenie senackiego weta przyjęto ustawę, według której w wyborach prezydenckich 2020 r. obowiązywało wyłącznie głosowanie korespondencyjne bez otwierania lokali wyborczych z okręgowymi

komisjami wyborczymi. W związku z tym, że wybory nie zostały przeprowadzone w dniu 10 maja, dwa dni później Sejm uchwalił nową ustawę, według której w wyborach prezydenckich w 2020 r. głosowanie miało odbywać się tradycyjnie w lokalach wyborczych oraz z wykorzystaniem głosowania korespondencyjnego.

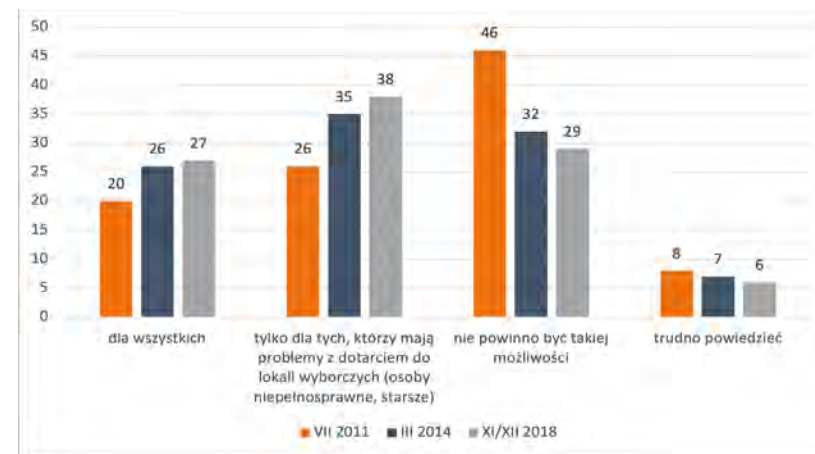
Finalnie w ustawie z dnia 2 czerwca 2020 r. (Dz.U. 2020 poz. 979), dotyczącej zasad organizacji wyborów prezydenckich w 2020 r., przewidziano hybrydową metodę głosowania w wyborach prezydenckich – tradycyjnie oraz drogą korespondencyjną. Niniejszą ustawą zmieniono ustawę z dnia 16 kwietnia 2020 r. o szczególnych instrumentach wsparcia w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa Covid-19 (Dz.U. 2020 poz. 695) oraz uchylono ustawę z dnia 6 kwietnia 2020 r. o szczególnych zasadach przeprowadzania wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r. (Dz.U. 2020 poz. 827). Zgodnie z nowoprzyjętymi regulacjami wyborca mógł głosować korespondencyjnie, z zastrzeżeniem, że głosowania korespondencyjnego za granicą nie przeprowadza się także w państwach, na terytorium których nie ma możliwości organizacyjnych, technicznych lub prawnych przeprowadzenia głosowania w takiej formie (Dz.U. 2020 poz. 979, art. 2. ust. 3). Zgodnie z art. 3. ust. 2 ustawy zamiar głosowania korespondencyjnego w kraju wyborca musiał zgłosić do 12 dnia przed dniem wyborów, a wyborca podlegający w dniu głosowania obowiązkowej kwarantannie, izolacji lub izolacji w warunkach domowych – do 5 dnia przed dniem wyborów (art. 3 ust.1 pkt 1). Z kolei za granicą wyborca musiał zgłosić zamiar głosowania korespondencyjnego konsułowi do 15 dnia przed dniem wyborów (mógł tego dokonać ustnie, pisemnie, telefaksem lub w formie elektronicznej). W przypadku, gdy wyborca rozpoczął podleganie obowiązkowej kwarantannie, izolacji lub izolacji w warunkach domowych po terminie określonym w ust.1 pkt. 1, mógł on zgłosić zamiar głosowania korespondencyjnego do 2 dnia przed dniem wyborów.

Analizując zagadnienie zmian prawa wyborczego oraz wprowadzenia głosowania korespondencyjnego w Polsce w cza-

sie pandemii Covid-19, warto zwrócić uwagę na badania opinii publicznej na temat tej formy uczestnictwa w wyborach realizowanych na przestrzeni kilkunastu ostatnich lat.

Zestawienie wyników badań opinii publicznej (wykres 9) jasno wskazuje, że liczba zwolenników głosowania korespondencyjnego oferowanego dla wybranych grup wyborców, a także dla wszystkich uprawnionych – wzrasta. Jednocześnie widoczny jest zmniejszający się udział przeciwników wprowadzenia tej alternatywnej formy głosowania (na przełomie 8 lat udział ten spadł z 46% w 2011 r. do 29% w 2019 r.).

Wykres 9. Czy powinna być możliwość głosowania korespondencyjnego (%)?

Źródło: CBOS, 2011; CBOS, 2014; CBOS, 2019.

W związku z pandemią Covid-19 – jak wspomniano – po nieudanym wprowadzeniu *all-postal voting* – rząd postanowił wprowadzić możliwość głosowania pocztowego dla wszystkich zainteresowanych takim sposobem udziału w wyborach (*postal voting on demand*). W tabeli 7 przedstawione zostały wyniki głosowania w dwóch turach wyborów prezydenckich – z 28 czerw-

ca 2020 r. oraz z 12 lipca 2020 r. Jak wynika z danych Państwowej Komisji Wyborczej – udział głosów korespondencyjnych w stosunku do wszystkich głosów oddanych w pierwszej i drugiej turze wyborów wyniósł odpowiednio 2,43% i 2,93%, co stanowi najwyższy wynik w historii polskich doświadczeń z głosowaniem za pośrednictwem poczty.

Tabela 7. Zbiorcze zestawienie wyników w wyborach prezydenckich w 2020 r.

	Wybory prezydenckie 2020	
	I tura	II tura
uprawnieni do głosowania	30 204 684	30 268 460
oddane głosy ważne	19 026 600	20 047 543
liczba wysłanych pakietów wyborczych	536821	704 111
liczba otrzymanych kopert zwrotnych	483898	614 631
liczba kopert zwrotnych bez zaświadczenia o osobistym i tajnym oddaniu głosu	17785	18990
liczba kopert zwrotnych, w których oświadczenie było źle wypełnione lub nie było podpisane przez wyborcę	625	629
liczba kopert zwrotnych bez koperty na kartę do głosowania	2082	1 364
liczba kopert zwrotnych, w których znajdowała się niezaklejona koperta na kartę do głosowania	824	523
liczba kopert na kartę do głosowania wrzuconych do urny	462807	593 269
udział kopert z głosami, które zostały wrzucone do urny (w stosunku do wydanych pakietów)	86,21%	84,26%

udział głosów korespondencyjnych nieważnych ze względu na błędy proceduralne	4,41%	3,50%
udział głosów korespondencyjnych wśród wszystkich głosów oddanych	2,43%	2,96%
udział wysłanych pakietów wyborczych w stosunku do wszystkich uprawnionych	1,78%	2,33%

Źródło: Państwowa Komisja Wyborcza, www.pkw.gov.pl, 20.08.2020.

Wprowadzenie do polskiego systemu wyborczego możliwości głosowania korespondencyjnego uznać należałoby za bardzo istotne przedsięwzięcie z punktu widzenia zagwarantowania zasady powszechności wyborów. Zwrócić jednak należy uwagę, że doświadczenia Polski przed rokiem 2020 były bardzo skromne, a głosowanie za pośrednictwem poczty cieszyło się znikomym zainteresowaniem ze strony uprawnionych. Dopiero w 2020 r. odnotowano znaczący wzrost liczby głosujących, czego – można stwierdzić – przyczyną była pandemia Covid-19 i konieczność zorganizowania głosowania w taki sposób, aby było ono bezpieczne dla zdrowia wyborców oraz dla członków komisji wyborczych. Pamiętać jednak należy, iż pierwotny pomysł zorganizowania powszechnego głosowania korespondencyjnego (*all-postal voting*), a następnie pomysł przeprowadzenia hybrydowej wersji głosowania w wyborach prezydenckich w 2020 r. budziły wiele zastrzeżeń i wątpliwości zarówno specjalistów od prawa wyborczego, jak i organizacji międzynarodowych, a także lekarzy (Musiał-Karg, Kapsa, 2021, ss. 6-8). Obawy te wiązały się nie tylko z samym procedowaniem nad nowymi rozwiązaniami, ale także z występowaniem wielu trudności natury technicznej (np. trudności ze zgłoszeniem zamiaru głosowania korespondencyjnego) i organizacyjnej (nieterminowe dostarczanie pakietów wyborczych) – szczególnie dla Polaków głosujących za granicą.

Ponadto, w związku z pandemią podnoszono, że przeprowadzenie wyborów bezpiecznych dla zdrowia głosujących oraz pracujących w komisjach wyborczych powinno być jednym z naj-

ważniejszych warunków przeprowadzenia wyborów korespondencyjnych (Krimmer, Dueñas-Cid, Krivososova, 2020). Eksperti z Polskiego Towarzystwa Epidemiologów i Lekarzy Chorób Zakaźnych wskazywali na problem zabezpieczenia zdrowia członków komisji, oprawy technicznej i samych głosujących. Poruszano także temat ryzyka przeniesienia zakażenia w pakietach wyborczych (*Opinia w sprawie...*, 2020). Dodatkowo, przy okazji organizacji wyborów korespondencyjnych w 2020 r. w Polsce – swoje zaniepokojenie wyrażały organizacje i instytucje międzynarodowe, takie jak Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE (ODIHR), Komisja Wenecka, czy Komisja Europejska. Także polskie instytucje – np. Państwowa Komisja Wyborcza, Rzecznik Praw Obywatelskich. Miały one wiele zastrzeżeń co do zmiany ordynacji wyborczej i organizacji wyborów prezydenckich w okresie pandemii, ostrzegając, że elekcja prezydenta w takich warunkach nie będzie spełniać międzynarodowych standardów demokratycznych (Martin-Rozumiłowicz, 2020; Wądołowska, 2020).

Podsumowując, warto zaznaczyć, iż głosowanie korespondencyjne jest ważnym aspektem polskiego systemu wyborczego, a za najważniejszą zaletę tego rozwiązania uznana powinna być lepsza realizacja zasady powszechności wyborów. Jak wskazują dane liczbowe – o ile niewielkie jest wykorzystanie tej formy głosowania w kraju, to już w przypadku osób przebywających za granicą – liczba wysłanych pakietów wyborczych oraz oddanych za pomocą poczty głosów wzrasta (Korycki, 2017, ss. 95-97). Wybory prezydenckie w 2020 r. – mimo że przeprowadzane w warunkach pandemii – dowiodły również tego, że ta alternatywna do tradycyjnego głosowania metoda udziału w wyborach, może być efektywnym sposobem włączającym różne grupy do procesu wyborczego.

1.4.5. Głosowanie elektroniczne

Jednym z alternatywnych sposobów głosowania, które spotyka się z coraz większym zainteresowaniem ze strony rządów wielu państw – jest głosowanie elektroniczne.

E-głosowanie (określane jako *e-voting*) stanowi jedno z najbardziej popularnych w ostatnich latach narzędzi demokracji elektronicznej (Krimmer, 2010, s. 148; Musiał-Karg, 2010, ss. 156-157) i w najprostszym ujęciu „oznacza głosowanie za pomocą środków elektronicznych” (Kaczmarczyk, Czajkowski, 2001).

Współcześnie głosowanie elektroniczne rozumiane jest przede wszystkim jako głosowanie za pomocą internetu. W wielu definicjach zaznacza się jednak, iż głosowanie wykorzystujące kanały elektroniczne jest pojęciem o szerokim znaczeniu, a techniki teleinformatyczne są wykorzystywane przynajmniej na trzech etapach: w procesie zbierania, opracowania i wizualizacji wyników przesyłanych z komisji wyborczych, w których głosy oddaje się tradycyjnie – za pomocą kart do głosowania; w procesie przyjmowania i zliczania głosów; w zdalnym głosowaniu przez internet (Musiał-Karg, 2020a).

E-głosowanie to pojęcie szersze znaczeniowo i zawiera w sobie formę głosowania internetowego. Głosowanie elektroniczne w praktyce odnosi się do wykorzystywania w procesie wyborczym techniki m.in.: telewizyjnych platform cyfrowych, telefonii, internetu (Nowina Konopka). Głosowanie internetowe dzieli się na dwie kategorie: *Internet Voting at the Polling Place* – dzięki któremu wyborcy oddają głos w specjalnie do tego przygotowanym miejscu z wykorzystaniem kanału jakim jest internet oraz *Remote Internet Voting* (zdalne głosowanie internetowe).

Zgodnie z „Zaleceniami Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich dotyczącymi prawnych, praktycznych standardów głosowania elektronicznego” (*Recommendation Rec (2004)11*) głosowanie elektroniczne może być podzielone na dwie główne kategorie: głosowanie zdalne oraz głosowanie w tzw. kiosku. Zdalne głosowanie elektroniczne (*Remote Electronic Voting*) jest głosowaniem z wykorzystaniem mediów elektronicznych, przy czym akt głosowania może być dokonany z dowolnego miejsca (Nowina Konopka). Takie głosowanie polegać może na głosowaniu przez internet, wykorzystaniu wiadomości tekstowych, interaktywnej telewizji cyfrowej czy telefonów dotykowych. Głosowanie z kiosku polega na

tym, że wyborca w celu zarejestrowania swojego głosu musi udać się do lokalu wyborczego lub innej wskazanej przez organy wyborcze lokalizacji. Wyborcy oddają głos elektronicznie – często za pomocą ekranów dotykowych. Głosy są zliczane na odrębnych urządzeniach znanych jako *DRE machines* (*Direct Recording Electronic machines* – elektroniczne maszyny bezpośrednio rejestrujące/zapisujące), a następnie przekazywane do centralnego rejestru oddanych głosów.

Popularność głosowania elektronicznego wzrasta przede wszystkim dlatego, że mogłoby być ono nowym, potencjalnie korzystnym i wygodnym narzędziem dla setek milionów ludzi na całym świecie. W związku z dynamicznym rozwojem nowych technologii, szczególnie internetu – jak pokazują badania i doświadczenia państw, które rozważały lub rozważają wdrożenie *i-voting* – wielu wyborców deklaruje chęć skorzystania z e-głosowania (w szczególności głosowania *online*) i woli to rozwiązanie bardziej niż metody tradycyjne. Do tej grupy należą zapewne najmłodszy wyborcy (Musiał-Karg, 2020a).

Z powodu bardzo dynamicznego rozwoju internetu, państwa, które zamierzają do oferty dostępnych metod głosowania dodać *e-voting*, decydują się raczej na wprowadzenie tzw. *Remote Internet Voting*. W większości z tych państw zwraca się uwagę, że ma być ono dodatkową – alternatywną wobec głosowania tradycyjnego formą uczestnictwa w wyborach czy referendach. Głównym założeniem zwolenników *e-voting* jest umożliwienie dodatkowego sposobu udziału w wyborach, a przez to zwiększenia dostępności głosowania dla szerszych grup obywateli, którzy mogą być wykluczeni z procesu wyborczego, w tym osób z niepełnosprawnością, osób mieszkających lub pracujących za granicą. Często planowane jest, aby *e-voting* było wprowadzone jako druga – po głosowaniu korespondencyjnym – alternatywna forma oddawania głosu w elekcjach. Największym jednak, jak się wydaje problemem w tym zakresie jest zbudowanie systemu, który będzie na tyle bezpieczny, by gwarantował tajność i anonimowość głosowania. Zresztą doświadczenia wielu państw wskazują na to, że kwestie bezpieczeń-

stwa systemu e-głosowania budzą najwięcej zastrzeżeń nie tylko specjalistów IT, ale także samych obywateli. Dlatego przygotowując się do procesu wdrażania głosowania elektronicznego, organy odpowiedzialne za to przedsięwzięcie, powinny mieć na względzie to, że niezbędne jest przygotowanie państwa w minimum w czterech ważnych obszarach (Prosser, Krimmer, s. 25):

- legislacyjnym (by wprowadzenie *e-voting* możliwe było na gruncie prawnym),
- technologicznym (by wdrażany system spełniał wszystkie wymogi bezpieczeństwa oraz gwarantował realizację zasad wyborczych),
- politycznym (by projekt e-głosowania znalazł poparcie polityczne i by była wola polityczna wprowadzenia takiego rozwiązania),
- wreszcie społecznym (by społeczeństwo było otwarte na innowacyjne rozwiązania oraz by chciało i potrafiło (potrzeba edukacji) z nich korzystać).

Zgodnie z danymi *Competence Center for Electronic Voting and Participation* (E-voting.CC GmbH) tylko kilka państw na świecie stosuje (lub jest na bardzo zaawansowanym etapie wdrażania) głosowanie elektroniczne. Doświadczenia w tym zakresie dla różnych typów wyborów i z przeznaczeniem dla różnych grup wyborców mają m.in. Austria, Australia, Brazylia, Estonia, Norwegia, Holandia, Indie, Kanada, Stany Zjednoczone, Szwajcaria. Jednym z najważniejszych przykładów państw, które z sukcesem praktykuje głosowanie elektroniczne jest Estonia, gdzie wyborcy mogą głosować *online*. Władze tego małego europejskiego państwa utrzymują, że tzw. *Remote Internet Voting* jest oczekiwaną społecznie i zaakceptowaną cechą procesu wyborczego w tym kraju. Dodatkowo możliwość głosowania za pośrednictwem internetu ma według rządzących istotne przełożenie na zaangażowanie elektoratu w procesy polityczne (Goodman, Pammett, DeBardeleben, Freeland, 2010, s. 3; por. Musiał-Karg, 2011, s. 97).

Potwierdzają to dane Estońskiej Komisji Wyborczej, na podstawie których można wysnuć wnioski, że zainteresowanie

głosowaniem internetowym systematycznie wzrasta, a w ślad za tym z wyborów na wybory rośnie liczba i-wyborców. Warto zwrócić uwagę, że w 15-letniej historii doświadczeń Estonii z *i-voting* największą liczbę osób głosujących *online* odnotowano w wyborach parlamentarnych 2019 r., osiągając poziom ponad 247 tys. Przełożyło się to na niemal 28% wszystkich uprawnionych do głosowania oraz prawie 44% wszystkich głosujących.

Tabela 8. Wyniki wyborów w Estonii w latach 2005-2019

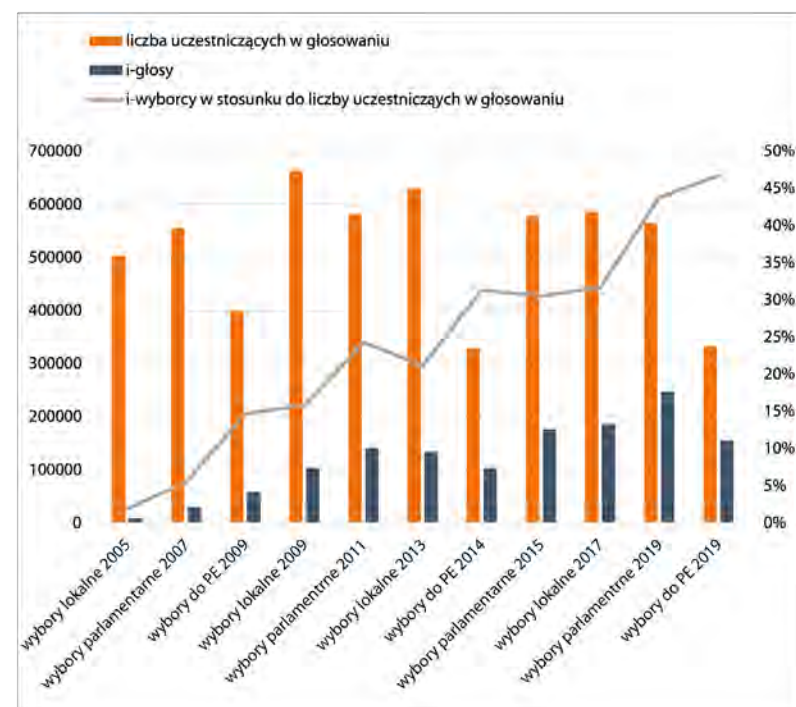
wybory	liczba uprawnionych do głosowania	liczba uczestniczących w głosowaniu	frekwencja	Policzone i-głosy	i-wyborcy w stosunku do liczby uprawnionych	i-wyborcy w stosunku do liczby uczestniczących w głosowaniu
do PE 2019	885417	332859	37,60%	155448	17,6%	46,7%
parlamentarne 2019	887420	565045	63,70%	247041	27,9%	43,8%
lokalne 2017	1100647	586519	53,30%	185871	16,9%	31,7%
parlamentarne 2015	899793	577910	64,20%	176329	19,6%	30,5%
do PE 2014	902873	329766	36,50%	103105	11,4%	31,3%
lokalne 2013	1086935	630050	58,00%	133662	12,3%	21,2%
parlamentarne 2011	913346	580264	63,50%	140764	15,4%	24,3%
lokalne 2009	1094317	662813	60,60%	104313	9,5%	15,8%
do PE 2009	909628	399181	43,90%	58614	6,5%	14,7%
parlamentarne 2007	897243	555463	61,90%	30243	3,4%	5,5%
lokalne 2005	1059292	502504	47,40%	9287	0,9%	1,9%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Statistics about Internet voting in Estonia*, Valimised, <https://www.valimised.ee/en/archive/statistics-about-internet-voting-estonia>, 15.12.2020.

Zauważyć należy jednak, że najwyższy procentowy udział głosujących *online* wśród wszystkich uczestniczących odnotowano w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2019 r. Niemal

47% głosujących (przy relatywnie niskiej frekwencji – 37,6%) stanowili i-wyborcy. W tabeli 8 widać także, że w przypadku każdego typu wyborów udział głosów oddanych *online* każdorazowo wzrasta osiągając, w każdym kolejnych głosowaniach wyższe wskaźniki. Przy wyborach lokalnych na przełomie 15 lat udział i-głosów wzrósł z 1,9% w 2005 r. do 31,7% w 2017 r., przy wyborach parlamentarnych udział i-wyborców wzrósł z 5,5% w 2007 r. do 43,8% w 2019 r., a w przypadku wyborów europejskich odnotowano wzrost z 14,7% w 2009 r. do 46,7% w 2019 r.

Wykres 10. Liczba i udział i-głosów w wyborach w Estonii w latach (2005-2019)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Statistics about Internet voting in Estonia*, Valimised, <https://www.valimised.ee/en/archive/statistics-about-internet-voting-estonia>, 15.12.2020.

Na wykresie 10 zestawiono liczbę wszystkich uczestniczących w poszczególnych wyborach od 2005 r., liczbę głosujących online oraz udział procentowy i-głosów w stosunku do wszystkich głosów oddanych w wyborach. Jeśli weźmiemy pod uwagę rosnącą linię trendu, można przypuszczać, że w kolejnych wyborach w nadchodzących latach głosowanie na papierowych kartach wyborczych może nie być już główną metodą podejmowania decyzji wyborczych i ustąpi ona miejsca i-głosowaniu, które może stać się dominującą metodą głosowania. Ponadto, coraz większy udział i-głosów w strukturze wszystkich oddanych głosów w wyborach, potwierdza wysoki poziom zaufania społeczeństwa estońskiego do nowej metody uczestnictwa w wyborach.

Także w innych państwach na całym świecie próbowano wdrożyć, stosowano, praktykuje się, czy rozważa się zastosowanie różnych form *e-voting*. Za przykłady posłużyć mogą Stany Zjednoczone, Wielka Brytania czy Holandia. Warto również pamiętać o Szwajcarii, gdzie wdrażano trzy projekty pilotażowe – Genewa, Neuchâtel, Zurych – oparte na wykorzystaniu ICT w procedurach głosowania na szczeblach lokalnym, kantonalnym i federalnym. Głównym celem prób wprowadzenia *e-voting* (pomijając znaczną redukcję kosztów) było przede wszystkim dostosowanie procedur politycznych do rozwoju nowych technologii oraz do rozwoju społeczeństwa, ale i dodanie (do form tradycyjnych – przy urnach i przy pomocy poczty) nowej – wydaje się wygodniejszej – formy udziału w wyborach i referendach. Wprowadzając *e-voting* szwajcarska Kancelaria Federalna zakładała, że będzie miało ono wpływ na wzrost partycypacji z jednej strony, a z drugiej – zmniejszenie dystansu między procedurami demokratycznymi a obywatelami (Braun, 2004). W Szwajcarii po wielu testach i próbach głosowania internetowego zaprzestano wdrażania trzech systemów przygotowanych na poziomie kantonalnym. W połowie roku 2019 r. kanton Genewa ogłosił natychmiastowe wycofanie się z procesu wdrażania *e-voting*, z kolei 5 lipca 2019 r. Swiss Post ogłosił, że testowany przez spółkę system nie będzie już dostępny dla kan-

tonów. Na posiedzeniu w dniu 26 czerwca 2019 r. Rada Federalna zwróciła się do Kancelarii Federalnej o współpracę z kantonami w celu opracowania nowego systemu *e-voting*, który miałby być przedstawiony do końca 2020 r. (Musiał-Karg, 2020b, s. 151).

W Polsce nie ma regulacji prawnych dotyczących e-głosowania, jak i systemu umożliwiającego głosowanie przez internet w wyborach czy referendach. Warto jednak zwrócić uwagę, że temat wprowadzenia głosowania *online* w Polsce pojawia się systematycznie przed wyborami parlamentarnymi. Co więcej, w ostatnim czasie – jak zostało wspomniane wcześniej – ta forma udziału w wyborach wzbudziła większe niż wcześniej zainteresowanie ze względu na potrzebę przeprowadzenia bezpiecznych wyborów w czasie pandemii Covid-19 w 2020 r.

Niewątpliwie państwa, które już mają pozytywne doświadczenia z głosowaniem przez internet (np. Estonia), należy uważnie obserwować jako źródło cennych spostrzeżeń i ewentualnych przyszłych wskazówek. Opinia publiczna w większości państw wyraża bardzo pozytywne opinie na temat ten innowacyjnej formy głosowania.

1.5. / Inne działania wpływające na frekwencję wyborczą

W wielu państwach na świecie podejmuje się działania, które ukierunkowane są nie tyle na pełniejszą realizację zasady powszechności wyborów, ale bardziej na to, by przełożyły się one na wzrost frekwencji wyborczej, a przez to i wzrost legitymizacji podejmowanych decyzji. W niniejszej części zaprezentowane będą po krótko różnego rodzaju rozwiązania o takim właśnie charakterze.

1.5.1. Dwudniowe głosowanie

Wydłużenie głosowania do dwóch dni, czy to podczas wyborów czy referendum, stanowi istotne rozwiązanie mające przełożyć się na zwiększenie frekwencji wyborczej. Rozwiąza-

nie to stosowane jest m.in. w Czechach, czego przykładem było dwudniowe referendum w sprawie akcesji do Unii Europejskiej w 2003 r. Podobnie zresztą w Polsce – na mocy poprawek do ustawy o referendum ogólnokrajowym umożliwione zostało dwudniowe referendum, które odbyło się 7-8 czerwca 2003 r. Referendum akcesyjne było pierwszym takim głosowaniem, w którym obywatele mogli głosować w czasie dwóch dni (*Referendum ogólnokrajowe może...*, 2003). Powodem zorganizowania takiego wydłużonego głosowania była potrzeba przekroczenia progu 50% frekwencji, która niezbędna była dla wiążącego charakteru referendum.

Polski Kodeks wyborczy (Dz.U. 2011 nr 21 poz. 112) w art. 4 ust. 2 umożliwiał początkowo głosowanie dwudniowe, które mogło być przeprowadzone przy okazji wszystkich państwowych elekcji. Jednak w orzeczeniu ogłoszonym 20 lipca 2011 r. Trybunał Konstytucyjny zakwestionował instytucję dwudniowych wyborów jako niezgodną z treścią art. 98 Konstytucji, który w ust. 2 stanowi, że wybory przeprowadzane są w „dniu wolnym od pracy”, co wyklucza możliwość przeprowadzenia wyborów dłuższych niż jeden dzień. O ile Trybunał wykluczył możliwość dwudniowych wyborów parlamentarnych i prezydenckich, o tyle dwudniowe głosowanie uznano za możliwe w odniesieniu do wyborów samorządowych i wyborów do Parlamentu Europejskiego (*TK: dwudniowe wybory...*, 2011).

Jak zaznacza jednak Ireneusz Krześnicki (2014), „wbrew oczekiwaniom oraz intencji podwyższenia frekwencji, na zarządzenie dwudniowego głosowania nie pozwala jednak niedoróbka redakcyjna przepisów Kodeksu wyborczego”. Zgodnie z brzmieniem zamieszczonego w przepisach szczególnych (*lex specialis derogat legi generali*) art. 331 Kodeksu (§ 2), „Prezydent będzie/jest zobligowany do wyznaczenia daty wyborów wyłącznie na dzień wolny od pracy. Identyczną konstrukcję normy prawnej, dotyczącej terminu wyborów i głosowania, zastosowano w przypadku wyborów organów jednostek samorządu tery-

torialnego, co oznacza, że bez zmiany przepisów żadne wybory nie mogą być w Polsce zarządzane jako wybory dwudniowe”. Od referendum akcesyjnego w 2003 r. nie odbyły się w Polsce dwudniowe wybory lub referenda.

1.5.2. Głosowanie przedterminowe (*advance voting*)

Głosowanie przedterminowe jest rozwiązaniem wygodnym dla tych wyborców, którzy z różnych przyczyn nie będą w swoim miejscu zamieszkania w dniu wyborów. Ta forma pozwala na oddanie głosu we wcześniej wyznaczonych lokalach wyborczych w dłuższym okresie przed dniem wyborów. Takie rozwiązanie stosowane jest na przykład w Estonii (*Advance Voting...*). *Advance voting* może być także zorganizowane w formie głosowania elektronicznego lub głosowania korespondencyjnego. Głosy oddane w trybie przedterminowym są oddawane przez kilka dni - na kilka dni przed właściwym dniem głosowania.

1.5.3. Kampanie informacyjne i promocyjne (profrekwencyjne)

Istotną rolę w aktywizowaniu wyborców odgrywają kampanie społeczne. Kampanie o charakterze informacyjnym mają na celu dostarczenie najważniejszych informacji na temat wyborów: sposobu, czasu i miejsca głosowania. Jak zauważa O. Pettersson (2009, s. 8), „większość organów zajmujących się organizacją wyborów (*Electoral Management Bodies* – EMBs) przeprowadza kampanie informacyjne, które na ogół obejmują wszystkie aspekty, chociaż częstą praktyką jest uzupełnianie głównej kampanii informacyjnej konkretnymi działaniami skierowanymi do grup mniej skłonnych do głosowania”.

Z kolei kampanie promocyjne skupiają się na tym, dlaczego warto głosować. Istotą tego typu kampanii jest przekonanie uprawnionych do głosowania obywateli, że dla wyników wyborów liczy się głos każdego wyborcy i że każdy głosujący może mieć decydujący wpływ na podejmowane rozwiązania. Organi-

zatorzy tych kampanii próbują również przypomnieć wyborcom, iż obywatelskim przywilejem jest uczestnictwo w wyborach. Najczęściej kampanie promocyjne przeprowadzane są przez organy kierujące organizacją wyborów oraz organizacje pozarządowe. W Polsce przykładem tego typu kampanii były kampanie profrekwencyjne pod hasłem: „Masz głos, masz wybór” czy „Zmień kraj. Idź na wybory”.

1.5.4. Głosowanie obowiązkowe

W większości współczesnych demokracji udział w wyborach uznaje się za prawo i przywilej obywatelski. Niektóre państwa traktują udział w wyborach jako wyraz obywatelskiej odpowiedzialności wyborców. W państwach, gdzie głosowanie postrzegane jest jako obowiązek, prawnie ustanowiono głosowanie obligatoryjne, które jest regulowane w ustawie zasadniczej lub (i) w ustawach wyborczych. Zaznaczyć należy, że w niektórych państwach ustawodawca przewiduje sankcje dla osób, które nie uczestniczą w wyborach.

Obowiązek głosowania nie jest nowym elementem procesu wyborczego – pierwszymi państwami, gdzie wprowadzono głosowanie obowiązkowe były Belgia (1892 r.), Argentyna (1914 r.) czy Australia (1924 r.). Niektóre kraje – np. Holandia czy Wenezuela w swojej historii stosowały obligatoryjne głosowanie, jednak z tego rozwiązania zrezygnowały odpowiednio w 1967 r. i w 1993 r. (Musiał-Karg, 2011, s. 95).

Warto nadmienić, iż w państwach, gdzie obowiązuje głosowanie obligatoryjne, za nieuczestniczenie w elekcjach stosowane są różnego rodzaju sankcje:

- wytłumaczenie się wyborcy z absencji w wyborach po to, by uniknąć kolejnych sankcji;
- kara pieniężna, której wymiar jest różny w różnych państwach;
- pozbawienie wolności – osoba nieuczestnicząca w wyborach może zostać pozbawiona wolności w przypad-

ku, gdy nie zapłaci grzywny nałożonej na niego z powodu absencji wyborczej;

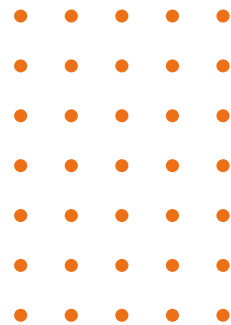
- pozbawienie praw obywatelskich lub wykreślenie z rejestru wyborców;
- inne sankcje, do których można zaliczyć trudności w znalezieniu pracy w sektorze publicznym (Belgia), a także tzw. „nieszkodliwe sankcje”, polegające na problemach z otrzymaniem miejsca w przedszkolu dla dziecka osoby niegłosującej (Włochy).

Te sankcje z reguły nie są uregulowane prawnie. Poza tym, w niektórych państwach nie stosuje się żadnych sankcji za nieuczestniczenie w wyborach (Musiał-Karg, 2011, s. 95). W państwach, gdzie funkcjonuje głosowanie obowiązkowe, frekwencja wyborcza jest zwykle wyższa od tej w państwach, w których nie ma tego typu rozwiązań.

1.5.5. Więcej obwodów głosowania

Tworzenie dodatkowych obwodów głosowania jest szczególnie istotne z punktu widzenia wyborców przebywających poza granicami kraju. Biorąc np. pod uwagę liczbę Polaków, którzy po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej wyjechali głównie do Wielkiej Brytanii i Irlandii w celach zarobkowych oraz fakt, iż mogą oni głosować głównie w nielicznych placówkach dyplomatycznych, rozwiązanie to wydaje się szczególnie przydatne. Praktyka tworzenia dodatkowych obwodów głosowania jest rozwiązaniem przyjętym w wielu państwach na świecie i przeznaczona jest właśnie dla obywateli przebywających za granicą.

Problematyka partycypacji wyborczej oraz alternatywnych metod głosowania stała się w debacie nad systemami wyborczymi bardzo istotna. Dzieje się tak między innymi ze względu na obserwowany spadek poziomu udziału uprawnionych w wyborach, ale także ze względu na nadzwyczajne sytuacje, czego przykła-

dem jest pandemia Covid-19, a w jej wyniku – potrzeba zorganizowania bezpiecznych dla zdrowia obywateli wyborów. Badacze demokracji i zachowań wyborczych oraz specjaliści od procedur głosowania szukają więc odpowiedzi nie tylko na pytania o najbardziej efektywne, potrzebne i skuteczne narzędzia w tym zakresie, ale także na pytania o opinie obywateli co do proponowanych rozwiązań.

Umożliwianie włączenia do głosowania większej liczby uprawnionych obywateli (a przez to pełniejsze wypełnianie zasady powszechności wyborów) oraz umożliwianie im podejmowania w ten sposób decyzji państwowych jest trzonem dobrze działającej demokracji i bez wątpienia może przełożyć się na wzrost nie tylko frekwencji wyborczej, ale także zaangażowania obywateli na innych polach działalności społecznej. Przedstawione w niniejszym rozdziale rozwiązania mają potencjał wpływu na partycypację wyborczą, jednak niemożliwym jest jednoznaczne stwierdzenie, w jakim stopniu frekwencja wyborcza może się zmienić w wyniku wprowadzenia alternatywnych procedur. Prezentowane w dalszych częściach niniejszej publikacji wyniki badania empirycznego umożliwią nie tylko analizę opinii Polaków na temat alternatywnych metod głosowania, ze szczególnym uwzględnieniem e-głosowania, ale mogą stanowić podstawę do określenia kierunków rozwoju zarówno dodatkowych form uczestnictwa wyborczego, jak i tzw. elektronicznej partycypacji w Polsce.

Rozdział 2.

Metodologia

- 2.1. / Projektowanie badania
- 2.2. / Dobór i charakterystyka próby
- 2.3. / Hipotezy badawcze
- 2.4. / Wskazanie analizowanych pytań i twierdzeń
- 2.5. / Metody analizy statystycznej

2.1. / Projektowanie badania

Badanie ankietowe zostało przygotowane i przeprowadzone jako część projektu realizowanego w ramach grantu badawczego pod tytułem „*E-voting* jako alternatywna procedura głosowania w elekcjach państwowych. Doświadczenia wybranych państw a perspektywy wdrożenia e-głosowania w Polsce” – finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki w ramach programu OPUS (UMO-2014/15/B/HS5/01358). Problemem badawczym projektu było zastosowanie głosowania elektronicznego w elekcjach państwowych w wybranych państwach świata. Za cel przedsięwzięcia przyjęto dokonanie analizy porównawczej dotychczasowych doświadczeń w zakresie wykorzystania nowych technologii w procedurach wyborczych. Analiza ta obejmowała zarówno wymiar teoretyczny (w odniesieniu do prac koncepcyjnych czy legislacyjnych), jak i praktyczny (obejmujący projekty pilotażowe i wdrażanie elektronicznych systemów głosowania) zastosowania technologii komunikacyjnych i informacyjnych (głównie internetu) w wyborach (*e-voting*). W szerszej perspektywie głosowanie elektroniczne było rozpatrywane jako jeden z ważnych i coraz częściej dyskutowanych elementów partycypacji obywatelskiej, w tym e-partycypacji², a także jako jedna z alternatywnych form głosowania w wyborach i referendach (obok głosowania korespondencyjnego, głosowania przez pełnomocnika, tzw. mobilnej urny wyborczej i in.).

Alternatywne metody głosowania – mimo że dość powszechnie stosowane w wielu państwach na świecie – w Polsce nie są szczególnie popularnym zagadnieniem w debacie publicznej. Również wyborcy niezbyt często sięgają po inne niż głosowanie osobiste w lokalu

2 E-partycypacja jest rozumiana jako angażowanie obywateli w proces podejmowania decyzji politycznych za pośrednictwem narzędzi opartych na wykorzystaniu internetu (Gil-García, González Miranda, 2010). Wyróżnia się m.in. następujące narzędzia, służące rozwojowi e-partycypacji: e-konsultacje, e-zgromadzenia, e-głosowanie, e-panele, e-petycje, e-deliberatywne badanie opinii, i in. (Zissis, Lekkas, Papadopoulou, 2008).

wyborczym metody oddawania głosu³. Wyborowi alternatywnych metod wyborczych nie sprzyja z pewnością fakt zmienności regulacji prawnych w tym zakresie. W prawie wyborczym bowiem wielokrotnie w ostatnich latach wprowadzano i likwidowano zarówno możliwość głosowania korespondencyjnego, jak i przez pełnomocnika (Dz.U. 2011 nr 21 poz. 112). Zarówno pierwsza, jak i druga metoda nie wzbudzają więc dużego zainteresowania wśród uprawnionych wyborców.

Politycy, dziennikarze i eksperci, mimo powszechnej zgody co do korzyści i konieczności stosowania narzędzi elektronicznych w administracji publicznej, nie podjęli jak dotąd większej dyskusji o wprowadzeniu alternatywnych metod głosowania wspomaganych nowymi technologiami, np. głosowania przez internet. Również w badaniach opinii publicznej wyraźnie brakowało informacji na ten temat⁴. Dlatego zespół badawczy w projekcie, w którym szczególną uwagę poświęcono głosowaniu elektronicznemu, postanowił zbadać opinie Polaków i ich preferencje również w stosunku do innych alternatywnych metod głosowania w wyborach. Posłużono się w tym celu badaniem sondażowym (metodą sondażową, przy wykorzystaniu technik ankietowania), uznając, że pozwoli ono na rozpoznanie wyznaczonych opinii respondentów w stosunku do określonych zjawisk społeczno-politycznych zachodzących w danym środowisku (Sudoł, 2012, s. 140). Badanym zjawiskiem była w tym przypadku opinia na temat różnych form głosowania oraz ich ocena przez badanych, również w kontekście szans i zagrożeń.

3 Na przykład w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 25 października 2015 r. liczba osób, którym wydano karty do głosowania wyniosła: 15 563 499, w tym liczba kart wydanych na podstawie aktu pełnomocnictwa 9 731. W tych samych wyborach liczba wyborców, którym wysłano pakiety wyborcze wyniosła 45 538, z których zwrotnie otrzymano 39 958 (*Obwieszczenie ...*, 2015).

4 Spośród wiodących ośrodków badania opinii publicznej w Polsce, tylko jeden – Centrum Badania Opinii Społecznej – dwukrotnie zajął się analizą opinii Polaków na temat ułatwień w głosowaniu, poddając ocenie takie metody jak: głosowanie elektroniczne (przez internet), głosowanie korespondencyjne, głosowanie z pomocą pełnomocnika, głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną (mobilną) urną wyborczą. Pierwsze badanie wykonano w 2011 r. (CBOS, 2011), drugie w 2014 r. (CBOS, 2014), a kolejne już w 2019 r. (CBOS, 2019).

Najważniejszymi zagadnieniami badawczymi omawianego projektu były: motywy wdrożenia *e-voting* w wyborach, modele e-głosowania (*remote electronic (internet) voting, electronic (internet) voting at the polling place*), doświadczenia związane z wdrożeniem głosowania elektronicznego w wybranych państwach, najważniejsze wyzwania, korzyści i trudności z tym związane, a także możliwości i perspektywy implementacji elektronicznego głosowania w Polsce. E-głosowanie było rozpatrywane w szerszej perspektywie partycypacji obywatelskiej, w tym również partycypacji wyborczej – stąd uwzględniono w badaniu również inne alternatywne metody wyborcze. W związku z tym kwestionariusz ankiety został przygotowany w taki sposób, aby uzyskać jak najszerszy obraz badanego problemu. Zawarty w kwestionariuszu zestaw pytań i twierdzeń uwzględniał zakres wcześniejszych badań realizowanych w państwach testujących lub stosujących *e-voting*, zakładając, że uzyskane tą drogą dane będą mogły stanowić podstawę m.in. diagnozy rzeczywistych potrzeb Polaków w zakresie wdrożenia nowych rozwiązań wyborczych i podniesienia stopnia dostępności głosowania w wyborach dla różnych grup wyborców.

Główny problem badawczy niniejszej publikacji stanowią alternatywne metody głosowania i opinie Polaków na ich temat w kontekście partycypacji wyborczej. Celem analizy empirycznej tak sformułowanego problemu jest przy tym uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania badawcze: Jak Polacy oceniają dostępność alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców? Jakie są ich poglądy na temat poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi w przypadku zastosowania wybranych metod głosowania? Wreszcie – które metody głosowania w wyborach preferują badani? Publikacja zawiera więc analizę tylko tych odpowiedzi uzyskanych w badaniu ankietowym, które odnoszą się do stawianych pytań.

Badanie ankietowe zostało zaprojektowane w taki sposób, by odpowiedzi udzielane na poszczególne pytania mogły być analizowane pod kątem demograficznych cech responden-

tów oraz ich preferencji politycznych. Dzięki temu możliwe było sprawdzenie, czy i w jaki sposób te zmienne wpływają na postawę respondentów względem różnych metod głosowania. Kwestionariusz ankiety składał się z 14 pytań merytorycznych (w tym w czterech pytaniach zastosowano zestaw twierdzeń, do których mieli ustosunkować się respondenci) oraz 6 pytań metryczkowych. Metryczka zawierała pytania dotyczące danych demograficznych osób badanych, takich jak: płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania, województwo, status zawodowy. W części merytorycznej znalazły się cztery pytania o udział w wyborach i preferencje polityczne (wyrażane poparciem dla partii politycznych w ostatnich wyborach parlamentarnych oraz hipotetycznym w chwili przeprowadzania badania, a także poglądy polityczne na osi lewica-prawica), trzy pytania o korzystanie z internetu (czas spędzany w Internecie, miejsce korzystania i urządzenie dostępne) oraz siedem pytań dotyczących głosowania elektronicznego (definiowanie, opinie i oceny szans i zagrożeń, preferowane metody głosowania), w tym na tle innych metod głosowania oraz w kontekście elektronicznej administracji. Arkusz kwestionariusza ankiety dostępny jest w załączniku do publikacji.

Zaznaczyć należy, że zgodnie z metodologią badań społecznych – przed właściwym badaniem ankietowym przeprowadzone zostało badanie pilotażowe na grupie obejmującej 90 osób. Badania pilotażowe umożliwiły weryfikację sposobu prowadzenia badań właściwych, jak i weryfikację przygotowanego kwestionariusza ankiety (między innymi pod kątem zrozumienia pytań przez osoby badane, sprawdzenia poprawności kategorii pytań, a także kafeterii odpowiedzi). Na podstawie pilotażu możliwa była korekta opracowanego kwestionariusza ankiety.

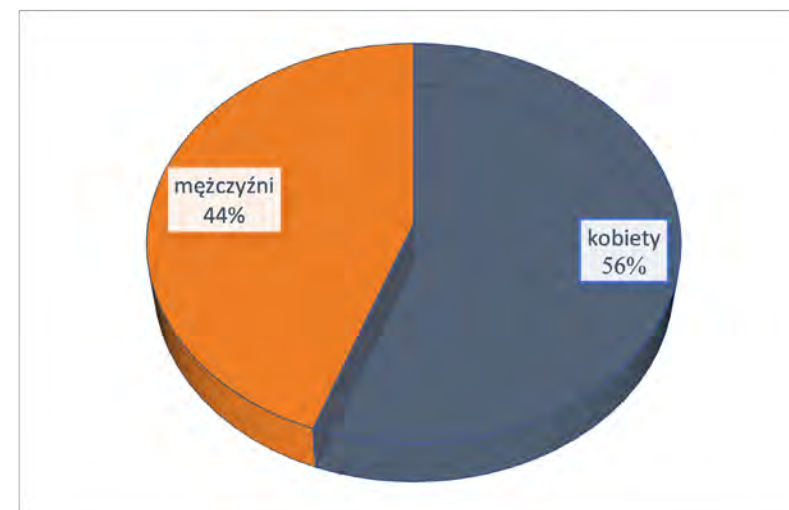
2.2. / Dobór i charakterystyka próby

Badanie zostało przeprowadzone w okresie między kwietniem a czerwcem 2018 r. w całej Polsce. Próba osób badanych liczyła 1716 Polaków i została dobrana w sposób kwotowy, z uwzględnieniem cech demograficznych populacji. Następnie, uwzględniając płeć i wiek, ustalono liczebność próby względem populacji. Dobór badanych, po spełnieniu tych kryteriów odbywał się metodą kuli śniegowej. Większość respondentów dobranych w ten sposób wypełniła papierową wersję kwestionariusza ankiety. Możliwe było także skorzystanie z wersji elektronicznej dostępnej dla wszystkich użytkowników sieci.

Projektując badanie założono, że badana próba winna być reprezentatywna przedmiotowo (kwotowo), czyli jej skład pod względem wybranej cechy respondentów powinien w znacznej mierze odpowiadać rzeczywistemu składowi populacji. Spośród cech demograficznych, jakie ustalono podczas badania, każda miała uzasadnienie nie tylko w charakterystyce próby (płeć, wiek, miejsce zamieszkania), ale także w specyfice badanego zagadnienia (wykształcenie, status zawodowy). Dlatego w metryczce, poza danymi demograficznymi znalazły się pytania o miejsce zamieszkania, wykształcenie i status zawodowy. Założono bowiem, że fakt zamieszkania na terenach miejskich czy też wiejskich – może do pewnego stopnia determinować opinie respondentów na temat wykorzystania narzędzi działających w oparciu o wykorzystanie internetu (dostępność bowiem do infrastruktury internetowej na obszarach wiejskich może różnić się od dostępności do sieci internetowej w miastach). Również wykształcenie potraktowano jako czynnik mogący różnicować zarówno oceny, jak i chęć korzystania z nowych technologii. Podobnie przyjęto w przypadku zmiennej, jaką jest wiek – założono, że opinie i postawy względem głosowania przez internet mogą być odmienne w różnych grupach wiekowych.

Badaniem objęta została grupa 1716 respondentów, z których 954 stanowiły kobiety (55,59%) oraz 762 mężczyźni (44,41%). Podział respondentów według płci zawiera wykres 11.

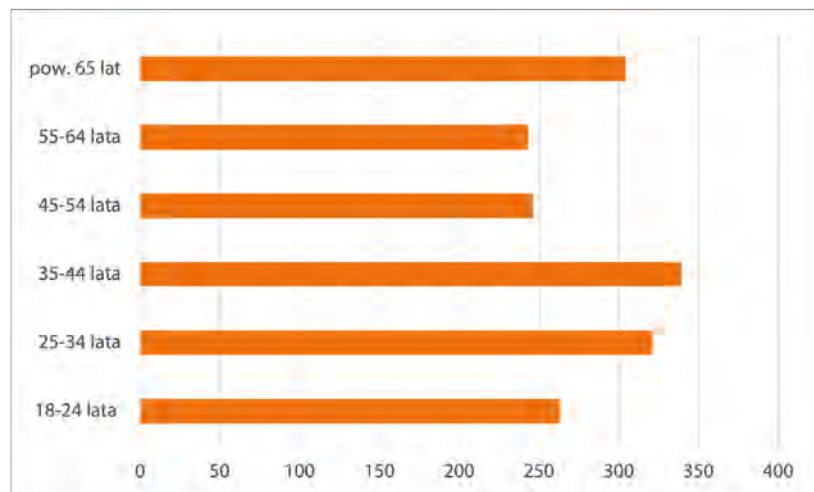
Wykres 11. Płeć osób badanych (%)

Źródło: opracowanie własne.

Struktura wiekowa badanych przedstawia się następująco: w grupie najmłodszych respondentów w wieku 18-24 lata znalazły się 263 osoby (15,33% całej próby), osób w wieku 25-34 lata było 321 (18,71%), najliczniejszą grupę stanowili respondenci w wieku 35-44 lata (339 osób; 19,76% całej próby), osób w wieku 45-54 lata było 246 (14,34%), a w wieku 55-64 lata – 243 osoby (14,16%), w najstarszej grupie osób powyżej 65 roku życia znalazły się 304 osoby (17,72% próby). Szczegółowe dane przedstawione są na wykresie 12.

Wykres 12. Wiek osób badanych

Źródło: opracowanie własne.

Jak widać na wykresie 13, pod względem wykształcenia najliczniejszą grupę stanowiły osoby z wykształceniem średnim lub policealnym – 681 (39,69% całej próby), a także z wykształceniem wyższym (ukończone studia licencjackie lub magisterskie) – 836 respondentów (48,72%). Osoby z wykształceniem zawodowym (150 osób) stanowiły 8,74% próby osób badanych, a osoby z wykształceniem podstawowy lub gimnazjalnym oraz osoby bez wykształcenia stanowiły łącznie niecałe 2% osób badanych – odpowiednio 30 i 2 osoby.

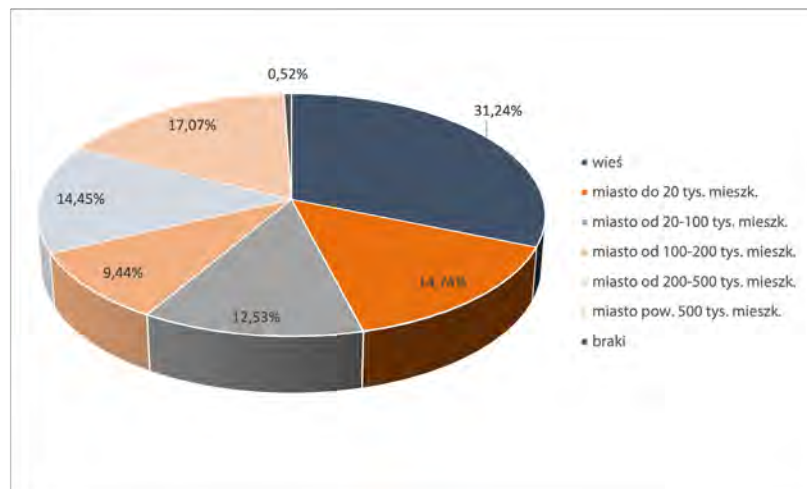
Wykres 13. Wykształcenie respondentów (%)

Źródło: opracowanie własne.

Pod względem miejsca zamieszkania, dokonano podziału na następujące kategorie: wieś; miasto do 20 tys. mieszkańców; miasto 20-100 tys. mieszkańców; miasto 100-200 tys. mieszkańców; miasto 200-500 tys. mieszkańców; miasto powyżej 500 tys. mieszkańców. W badaniu wzięło udział 536 mieszkańców wsi (31,24% całej próby) oraz 253 (14,74%) mieszkańców małych miast do 20 tys. Mieszkańcy większych polskich miast byli reprezentowani przez następujące grupy: miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców – 215 osób badanych (12,53%); miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców – 162 osoby (9,44%); miasta liczące od 200 do 500 tys. mieszkańców – 248 osób (14,45%); miasta pow. 500 tys. mieszkańców – 293 respondentów (17,07%). Graficzną prezentację danych dotyczących miejsca zamieszkania zawiera wykres 14.

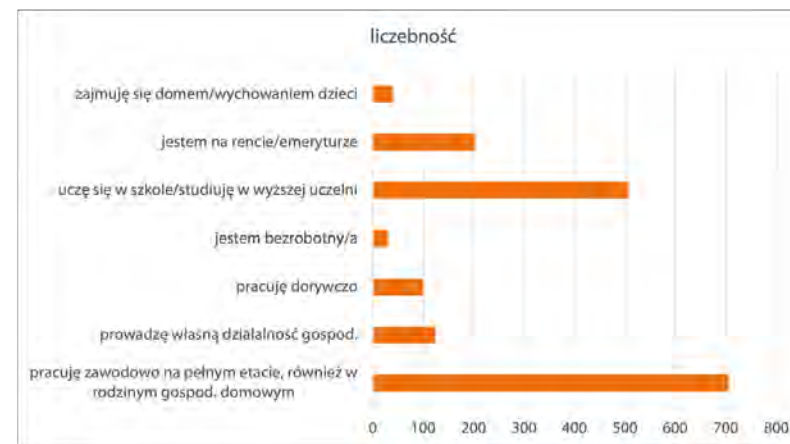
Wykres 14. Miejsce zamieszkania respondentów (%)

Źródło: opracowanie własne.

Przy doborze próby osób badanych został uwzględniony również podział administracyjny Polski. Respondenci reprezentowali wszystkie województwa. Z poszczególnych województw uzyskano reprezentację osób badanych w następującej ilości (kolejność alfabetyczna): województwo dolnośląskie – 78 osób (4,55% badanych); kujawsko-pomorskie – 75 (4,37%); lubelskie – 58 (3,38%); lubuskie – 64 (3,73%); łódzkie – 80 (4,66%); małopolskie – 101 (5,89%); mazowieckie – 180 (10,49%); opolskie – 30 (1,75%); podkarpackie – 164 (9,56%); podlaskie – 111 (6,47%); pomorskie – 24 (1,4%); śląskie – 148 (8,62%); świętokrzyskie – 84 (4,89%); warmińsko-mazurskie – 99 (5,77%); wielkopolskie – 209 (12,18%); zachodniopomorskie – 201 (11,71%). Dane z podziałem na województwa zostały zaprezentowane na wykresie 15.

Wykres 15. Województwo zamieszkania respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Ostatnią zmienną badaną w metryczce był status zawodowy osób badanych. Wśród respondentów najwięcej osób wskazało, że pracuje zawodowo na pełnym etacie (również w rodzinnym gospodarstwie domowym) – 705 (41,08%). Niecałe 30% całej próby (506 osób) zadeklarowało, że uczy się w szkole lub studiuje na wyższej uczelni. Z kolei 203 osoby (11,83%) zadeklarowały, że są na rencie lub emeryturze. 124 osoby (7,23% próby) stanowiły osoby prowadzące własną działalność gospodarczą, a 100 osób (5,83%) odpowiedziało, że pracuje dorywczo. Wśród badanych znalazły się także osoby bezrobotne (30 osób, 1,75%) oraz zajmujące się domem lub wychowujące dzieci (39; 2,27%). Dane z podziałem na poszczególne grupy zawiera wykres 16.

Wykres 16. Status zawodowy respondentów

Źródło: opracowanie własne.

2.3. / Hipotezy badawcze

W ramach realizowanych badań sformułowano dwie główne i kilka pomocniczych hipotez badawczych.

H1. Postawy i opinie Polaków na temat alternatywnych metod głosowania oraz ich dostępności dla różnych grup wyborców różnią się w zależności od demograficznych cech osób badanych.

W związku z tym, że za szczególnie ważne w analizie uznano takie zmienne, jak: płeć, wiek, wykształcenie, status zawodowy, miejsce (w kategoriach wieś i różne typy miast) oraz województwo zamieszkania, postanowiono sformułować hipotezy pomocnicze uzasadniające uwzględnienie tych zmiennych.

H.1.1. Płeć nie różnicuje postaw i opinii respondentów na temat alternatywnych metod głosowania.

H.1.2. W młodszych grupach wiekowych wyżej ocenia się głosowanie elektroniczne od innych metod i młodszy respondenci

są bardziej skłonni skorzystać z tej formy uczestnictwa w wyborach w porównaniu do starszych osób ankietowanych.

H.1.3. Istnieje związek między poziomem wykształcenia a opiniami na temat alternatywnych metod głosowania. Wśród osób z wyższym wykształceniem preferowane są elektroniczne metody głosowania, ale także ta grupa jest bardziej świadoma zagrożeń związanych z głosowaniem przez internet.

H.1.4. W porównaniu do mieszkańców terenów wiejskich osoby mieszkające w miastach (szczególnie w dużych miastach) wyżej oceniają głosowanie elektroniczne na tle innych metod i są bardziej skłonne skorzystać z takiej możliwości partycypacji w wyborach.

H.1.5. Opinie i oceny alternatywnych metod głosowania różnią się w zależności od województwa zamieszkania w taki sposób, że mieszkańcy województw zachodnich i północnych (gdzie wyborcy są bardziej liberalni) są bardziej otwarci na nowe metody (głosowanie elektroniczne), zaś województw wschodnich i południowych (gdzie wyborcy są bardziej konserwatywni i przywiązani do tradycji) preferują metody tradycyjne (głosowanie korespondencyjne i z pomocą pełnomocnika).

H.1.6. Opinie i oceny dotyczące alternatywnych metod głosowania wśród osób czynnych zawodowo różnią się w porównaniu do pozostałych grup (bezrobotni, na rencie/emeryturze, w trakcie nauki i zajmujący się domem) w taki sposób, że osoby pracujące są bardziej otwarte na wszelkie inne niż osobiste głosowanie metody.

H2. Postawy i opinie Polaków na temat alternatywnych metod głosowania oraz ich dostępności dla różnych grup wyborców różnią się w zależności od wybranych zmiennych politycznych.

Za szczególnie istotne zmienne polityczne w kontekście alternatywnych metod głosowania uznano poglądy polityczne wyrażone na osi lewica-prawica, preferencje partyjne (zarówno w odniesieniu do ostatnich wyborów, jak i hipotetycznie – gdyby wybory odbywały się w momencie wypełniania ankiety), a także udział w wyborach (tu zróżnicowano dodatkowo typy wyborów:

parlamentarne, samorządowe, prezydenckie i europejskie). Dodatkowo, w odniesieniu do udziału w wyborach, postanowiono sprawdzić, czy zdarzyło się respondentom nie uczestniczyć w wyborach, ponieważ w czasie ich trwania przebywali poza miejscem zamieszkania i na ile ten fakt różnicuje ich opinie o alternatywnych metodach głosowania. Na podstawie zmiennych politycznych sformułowano także kilka hipotez pomocniczych.

H.2.1. Poglądy polityczne różnicują opinie i oceny alternatywnych metod głosowania w taki sposób, że osoby o poglądach prawicowych preferują tradycyjne (głosowanie korespondencyjne, z pomocą pełnomocnika) formy partycypacji w wyborach, zaś osoby o poglądach liberalnych i lewicowych są bardziej otwarte na głosowanie elektroniczne.

H.2.2. Poparcie dla partii politycznych (wyrażone zarówno oddaniem głosu w wyborach w 2015 r., jak i w przypadku, gdyby wybory odbywały się obecnie), które są otwarte na wprowadzenie alternatywnych metod głosowania koreluje pozytywnie z opiniami ich wyborców na ten temat.

H.2.3. Udział w wyborach różnicuje stosunek respondentów do alternatywnych metod głosowania. Osoby częściej głosujące są skłonne wybierać głosowanie osobiste, a osoby rzadko biorące udział w wyborach oraz te, które nigdy nie głosują – preferują inne niż tradycyjne metody głosowania, zwłaszcza e-głosowanie.

H.2.4. Doświadczenie braku uczestnictwa w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania koreluje dodatnio z oceną alternatywnych metod głosowania.

2.4. / Wskazanie analizowanych pytań i twierdzeń

Spośród wszystkich zadanych pytań i postawionych w ankiecie twierdzeń, w niniejszej publikacji zostały zaprezentowane uśrednione wyniki odpowiedzi na twierdzenia odnoszące się do

alternatywnych metod głosowania, w tym do oceny dostępności głosowania elektronicznego (w lokalu wyborczym – maszyny do głosowania oraz przez internet – z komputera z dostępem do internetu), głosowania korespondencyjnego (za pośrednictwem poczty), głosowania przez pełnomocnika oraz głosowania w domu (członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą) dla różnych grup wyborców; opinie na temat zagrożeń nadużyć lub fałszerstw wyborczych związanych z możliwością głosowania inaczej niż w lokalu wyborczym (ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi); a także preferencje co do metody głosowania w wyborach. Wykorzystano następujące pytania i twierdzenia z ankiety:

- ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców:

„W nawiązaniu do poniższych form głosowania proszę odnieść się do przedstawionych możliwości zaznaczając X przy wybranej możliwości” (pytanie P.10 w kwestionariuszu ankiety). Przy każdym z poniższych twierdzeń respondenci mogli wybrać następujące opcje odpowiedzi:

„powinna być taka możliwość dla wszystkich”;

„powinna być taka możliwość tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku”;

„powinna być taka możliwość dla osób przebywających za granicą”;

„nie powinno być takiej możliwości”;

„trudno powiedzieć”.

1. „Głosowanie elektroniczne w lokalu wyborczym – maszyny do głosowania: (P.10.1 w kwestionariuszu ankiety).
2. „Głosowanie przez internet (z komputera z dostępem do internetu)” (P 10.2).
3. „Głosowanie korespondencyjne (za pośrednictwem poczty)” (P.10.3).
4. „Głosowanie przez pełnomocnika” (P.10.4).
5. „Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą” (P.10.5).

- ocena poziomu zagrożenia nadużyciami/fałszerstwami wyborczymi: „Często spotkać można opinie o niebezpieczeństwie nadużyć lub fałszerstw wyborczych związanych z możliwością głosowania inaczej niż w lokalu wyborczym. Czy widzi Pan(i) tego rodzaju zagrożenia w przypadku?” (pytanie P.11 w kwestionariuszu ankiety). Przy każdej formie głosowania respondenci mieli zakreślić jedną z następujących opcji odpowiedzi:

- „nie ma takiego zagrożenia”;
- „raczej nie występują takie zagrożenia”;
- „trudno powiedzieć”;
- „takie zagrożenie jest raczej realne”;
- „takie zagrożenie jest bardzo realne”.

1. „Głosowania z dowolnego miejsca przez internet” (P.11.1 w kwestionariuszu ankiety).
2. „Głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania” (P.11.2).
3. „Głosowania korespondencyjnego (za pomocą poczty/listu)” (P.11.3).
4. „Głosowania z pomocą pełnomocnika” (P.11.4).
5. „Głosowania w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przechodzą z przenośną urną wyborczą” (P.11.5).

- preferowane metody głosowania w wyborach:

„Gdyby miał(a) Pan(i) wybór, w jaki sposób wolał(a)by Pan(i) głosować w wyborach? Proszę wskazać 2 odpowiedzi (wpisując 1 przy najbardziej preferowanej opcji i wpisując 2 przy preferowanej w drugiej kolejności opcji)” (pytanie P.13. w kwestionariuszu ankiety).

1. „Osobiście w lokalu wyborczym” (P.13.1 w kwestionariuszu ankiety).
2. „Elektronicznie (przez internet)” (P.13.2).
3. „W domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą” (P.13.3).
4. „Korespondencyjnie” (P.13.4).
5. „Przez pełnomocnika” (P.13.5).
6. „Nigdy nie chodzę na głosowania” (P.13.6).
7. „Trudno powiedzieć” (P.13.7).

2.5. / Metody analizy statystycznej

W celu udzielenia odpowiedzi na postawione pytania badawcze, a także weryfikacji hipotez głównych i pomocniczych przeprowadzono analizy statystyczne przy użyciu pakietu IBM SPSS Statistics 23. Za jego pomocą wykonano analizę podstawowych statystyk opisowych wraz z testami Kołmogorowa-Smirnowa, testy *U* Manna-Whitney’a, testy Kruskala-Wallisa, testy χ^2 oraz dokładne testy Fishera. Za poziom istotności uznano klasyczny próg $\alpha = 0,05$; jednakże wyniki prawdopodobieństwa statystyki testu na poziomie $0,05 < p < 0,1$ interpretowano jako istotne na poziomie tendencji statystycznej.

Analizując badane zmienne z uwzględnieniem demograficznych cech respondentów wykorzystano następujące metody analizy statystycznej:

- płeć – w przypadku zmiennych ilościowych wykonano serię nieparametrycznych testów *U* Manna-Whitney’a ze względu na nierównoliczność porównywanych grup, zaś w przypadku zmiennych nominalnych wykonano serię testów χ^2 ;
- wiek – wykonano nieparametryczne analizy wariancji w schemacie międzygrupowym ze względu na nierównoliczność porównywanych grup, testy χ^2 oraz dokładne testy Fishera, a także serię analiz Kruskala-Wallisa oraz testy *post-hoc* Dunn-Sidak;
- wykształcenie – wykonano nieparametryczne analizy wariancji w schemacie międzygrupowym ze względu na nierównoliczność porównywanych grup oraz dokładne testy Fishera, a także serię analiz Kruskala-Wallisa oraz testy *post-hoc* Dunn-Sidak;
- miejsce zamieszkania – wykonano serię analiz przy użyciu dokładnych testów Fishera, serię analiz Kruskala-Wallisa oraz testy *post-hoc* Dunn-Sidak, a także serię analiz przy użyciu testów χ^2 ;
- województwo zamieszkania – wykonano serię analiz

przy użyciu testów Kruskala-Wallisa, testy *post-hoc* Dunn-Sidaka oraz dokładne testy Fishera;

- status zawodowy – wykonano serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa, testy *post-hoc* Dunn-Sidaka oraz dokładne testy Fishera oraz testy *post-hoc* Dunn-Sidaka.

Z kolei weryfikując uzyskane wyniki pod kątem preferencji politycznych posłużono się następującymi metodami analizy statystycznej:

- poglądy polityczne na osi lewica-prawica – wykonano serię analiz przy użyciu testów, testów χ^2 oraz dokładnych testów Fishera, testy Kruskala-Wallisa oraz testy *post-hoc* Dunn-Sidaka;
- poparcie dla partii politycznych w wyborach w 2015 r. oraz w przypadku, gdyby wybory odbywały się obecnie – wykonano serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa i *post-hoc* Dunn-Sidaka, testów χ^2 oraz dokładnych testów Fishera;
- udział w wyborach – wykonano testy χ^2 i dokładne testy Fishera, a także serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa i *post-hoc* Dunn-Sidaka;
- doświadczenie braku uczestnictwa w wyborach z powodu przebywania poza miejscem głosowania w czasie ich trwania – w przypadku zmiennych ilościowych wykonano serię nieparametrycznych testów *U* Manna-Whitney'a ze względu na znaczną nierównoliczność porównywanych grup, zaś w przypadku zmiennych nominalnych wykonano serię testów χ^2 .

Rozdział 3.

Alternatywne metody głosowania w opiniach Polaków. Analiza wyników badania

3.1. / Analiza danych według zmiennych demograficznych

3.2. / Analiza danych według zmiennych politycznych

Główny problem badawczy niniejszej publikacji stanowią alternatywne metody głosowania i opinie Polaków na ich temat w kontekście partycypacji wyborczej. Przeprowadzona w tej części pracy analiza empiryczna ma zatem na celu dokonanie weryfikacji przyjętych hipotez badawczych oraz uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- Jak Polacy oceniają dostępność alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców?
- Jakie są ich poglądy na temat poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi w przypadku zastosowania wybranych metod głosowania?
- Wreszcie – które metody głosowania w wyborach preferują osoby badane?

W związku z tym w dalszej części pracy znajduje się opracowanie wyników badania kwestionariuszem ankiety uporządkowane w taki sposób, że ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców, ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi oraz preferowane metody głosowania w wyborach są weryfikowane pod względem demograficznych cech osób badanych (płci, wieku, wykształcenia, miejsca zamieszkania, województwa zamieszkania i statusu zawodowego) oraz ich preferencji politycznych (wyrażonych poglądami politycznymi na osi lewica-prawica, poparciem dla partii politycznych oraz uczestnictwem w wyborach).

Przed przystąpieniem do prezentacji wyników analizy z podziałem na poszczególne zmienne demograficzne i polityczne, warto przedstawić podstawowe statystyki opisowe mierzonych zmiennych. W tabeli 9 zamieszczono podstawowe statystyki opisowe badanych zmiennych ilościowych (ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi: P.11) wraz z testem Kołmogorowa-Smirnowa, sprawdzającym normalność rozkładu tychże zmiennych. Wszystkie badane rozkłady były znacząco odmienne od rozkładu Gaussa, na co wskazuje wynik testu K-S. Jednakże wartość skośności tych rozkładów mieściła

się w przedziale od -2 do +2, tak więc można przyjąć, że rozkłady nie były znacząco asymetryczne względem średniej.

Tabela 9. Podstawowe statystyki opisowe badanych zmiennych ilościowych

P.11. Często spotkać można opinie o niebezpieczeństwie nadużyć lub fałszerstw wyborczych związanych z możliwością głosowania inaczej niż w lokalu wyborczym. Czy widzi Pan(i) tego rodzaju zagrożenia w przypadku?	M	Me	SD	Sk.	Kurt.	Min.	Maks.	K-S	p
P.11.1. Głosowania z dowolnego miejsca przez internet	3,15	3	1,30	-0,15	-1,14	1	5	0,20	<0,001
P.11.2. Głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania	2,59	2	1,16	0,36	-0,67	1	5	0,20	<0,001
P.11.3. Głosowania korespondencyjnego	3,2	3	1,23	-0,18	-0,94	1	5	0,18	<0,001
P.11.4. Głosowania z pomocą pełnomocnika	3,14	3	1,25	-0,12	-1,02	1	5	0,18	<0,001
P.11.5. Głosowania w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	2,93	3	1,35	0,05	-1,19	1	5	0,16	<0,001

M – średnia; Me – mediana; SD – odchylenie standardowe; Sk. – skośność; Kurt. – kurtoza; Min i Maks. – najniższa i najwyższa wartość rozkładu; K-S – wynik testu Kołmogorowa-Smirnowa; p – istotność

Źródło: opracowanie własne.

Natomiast w odniesieniu do zmiennych nominalnych (ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców: P.10 oraz preferowane metody głosowania w wyborach: P.13) wyniki zostały zaprezentowane w tabeli 10, uwzględnia-

jąc liczbę odpowiedzi, procentowy udział tych odpowiedzi w całej próbie, a także w odniesieniu do oceny dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców – modalną.

Tabela 10. Podstawowe statystyki opisowe badanych zmiennych nominalnych

	Powinna być taka możliwość dla wszystkich		Powinna być taka możliwość tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku		Powinna być taka możliwość dla osób przebywających za granicą		Nie powinno być takiej możliwości		Trudno powiedzieć		Mo
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
P.10. W nawiązaniu do poniższych form głosowania proszę odnieść się do przedstawionych możliwości zaznaczając X przy wybranej możliwości											
P.10.1. Głosowanie elektroniczne w lokalu wyborczym – maszyny do głosowania	1052	59,2	205	11,54	51	2,87	139	7,82	244	13,73	5
P.10.2. Głosowanie przez internet (z komputera z dostępem do internetu)	1116	62,8	225	12,66	106	5,97	123	6,92	126	7,09	5
P.10.3. Głosowanie korespondencyjne (za pośrednictwem poczty)	504	28,36	377	21,22	213	11,99	420	23,63	179	10,07	5
P.10.4. Głosowanie z pomocą pełnomocnika	284	15,98	773	43,5	77	4,33	390	21,95	165	9,29	4
P.10.5. Głosowanie w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	180	10,13	645	36,3	21	1,18	614	34,55	235	13,22	4

P.13. Gdyby miał(a) Pan(i) wybór, w jaki sposób wolał(a)by Pan(i) głosować w wyborach? Proszę wskazać 2 odpowiedzi (wpisując 1 przy najbardziej preferowanej opcji i wpisując 2 przy preferowanej w drugiej kolejności opcji)	Pierwszy wybór		Drugi wybór	
	N	%	N	%
P.13.1. Osobiście w lokalu wyborczym	1071	60,27%	291	16,38%
P.13.2. Elektronicznie (przez internet)	577	32,47%	649	36,96%
P.13.3. W domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą	15	0,84%	108	6,07%
P.13.4. Korespondencyjnie	5	0,28%	132	7,42%
P.13.5. Przez pełnomocnika	3	0,17%	58	3,26%
P.13.6. Nigdy nie chodzę na głosowania	14	1,07%	11	0,6%
P.13.7. Trudno powiedzieć	20	1,13%	97	5,46%

Mo – modalna, N – liczba odpowiedzi, % - procentowy udział w próbie

Źródło: opracowanie własne.

3.1. / Analiza danych według zmiennych demograficznych

Projektując badanie, mające na celu analizę opinii Polaków na temat alternatywnych metod głosowania, postanowiono rozpatrywać odpowiedzi respondentów przez pryzmat następujących zmiennych demograficznych: płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania, województwo, status zawodowy. Założono, że mogą one różnicować (choć w różnym zakresie) odpowiedzi osób ankietowanych na temat dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców, poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi oraz preferowanych metody głosowania w wyborach. Za szczególnie znaczące zmienne determinujące odmienne opinie i postawy względem alternatywnych metod głosowania uznano:

- wiek – osoby z młodszych grup wiekowych mogą wyżej oceniać głosowanie elektroniczne od innych metod, a młodszy respondenci mogą być bardziej skłonni skorzystać z tej formy uczestnictwa w wyborach w porównaniu do starszych osób ankietowanych;
- wykształcenie – osoby wyższym wykształceniem mogą preferować elektroniczne metody głosowania, bowiem dysponują zarówno wiedzą, jak i kompetencjami w zakresie korzystania z nowych technologii. Ta grupa jednak może być także bardziej świadoma zagrożeń związanych z głosowaniem przez internet;
- miejsce zamieszkania – osoby mieszkające w dużych miastach są zwykle bardziej otwarte na wprowadzenie różnego rodzaju innowacji (także wyborczych), zatem mogą oceniać wyżej głosowanie elektroniczne na tle innych metod i być bardziej skłonne skorzystać z takiej możliwości partycypacji w wyborach. Może to być wynikiem lepszego wykształcenia, większej mobilności zawodowej, a także lepszej dostępności do infrastruktury internetowej właśnie na terenach miejskich;

- województwo zamieszkania – przypuszczać można, że jeśli chodzi o otwartość na innowacje wyborcze - pewnego rodzaju podziały mogą przebiegać bardzo podobnie jak w przypadku podziałów politycznych, tzn. w województwach zachodnich wyborcy są bardziej liberalni, a ich poparcie względem nowoczesnych metod głosowania może być wyższe w porównaniu do o wiele bardziej konserwatywnych i przywiązanych do tradycji mieszkańców województw na wschodzie kraju;
- status zawodowy – osoby pracujące mogą być bardziej otwarte na wszelkie inne niż tradycyjne głosowanie metody, które są wygodniejsze i pozwalają na większą mobilność cenione bardziej w tej grupie niż w pozostałych.

Odpowiedzi respondentów rozpatrywano także w kontekście płci jako podstawowej zmiennej demograficznej, nie zakładając jednak istotnych różnic w odniesieniu do analizowanych opinii na temat różnych metod głosowania. Dzięki uwzględnieniu tak wielu zmiennych demograficznych możliwe było sprawdzenie, czy i w jaki sposób różnicują one opinie i postawy respondentów względem alternatywnych metod głosowania i pozwoliło dostrzec różnice i podobieństwa, mogące być wskazówkami dla polityków i specjalistów rozważających możliwość wprowadzenia dodatkowych metod głosowania w wyborach i włączania obywateli w mechanizmy podejmowania decyzji państwowych. Praktyczne znaczenie uzyskanych wyników wydaje się być szczególnie ważne wobec wyzwania, przed jakim stanęło wiele rządów w 2020 r. – pandemii Covid-19, która uniemożliwiła przeprowadzenie wyborów w tradycyjny sposób, czyli z zastosowaniem głosowania osobistego w lokalach wyborczych.

3.1.1. Płeć osób badanych a postawy względem różnych form głosowania

Na początku procedury badawczej sprawdzono, czy odpowiedzi osób badanych na twierdzenia odnoszące się do alternatywnych metod głosowania różnią się w zależności od płci. W przypadku zmiennych ilościowych wykonano serię nieparametrycznych testów *U* Manna-Whitney'a ze względu na znaczną nierównoliczność porównywanych grup, zaś w przypadku zmiennych nominalnych wykonano serię testów χ^2 .

W analizie wyników uzyskanych dla pytania 10 (ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców) odnotowano jedną istotną statystycznie różnicę – w zakresie postaw względem umożliwienia głosowania przez internet. Mężczyźni częściej wskazywali, że nie powinno być takiej możliwości, zaś kobiety, że powinna być dla wszystkich osób. Siła odnotowanego efektu, mierzona współczynnikiem *V* Cramera, była jednak niska. W zakresie pozostałych podpunktów tego pytania nie odnotowano nawet bliskich istotności statystycznej różnic międzypłciowych (tabela 11).

Tabela 11. Płeć osób badanych a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców

		płeć		
		kobieta	mężczyzna	
Głosowanie elektroniczne – maszyny do głosowania	trudno powiedzieć	N 135	109	$\chi^2(4) = 4,28$ $p = 0,370$
	%	14,40%	14,50%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 71	68	
	%	7,60%	9,00%	
	dla osób przebywających za granicą	N 32	19	
	%	3,40%	2,50%	
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 105	100		
%	11,20%	13,30%		
dla wszystkich	N 596	456		
%	63,50%	60,60%		

Głosowanie przez internet	trudno powiedzieć	N 64	62	$\chi^2(4) = 11,78$ $p = 0,019$ $V = 0,08$
	%	6,80%	8,20%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 54	69	
	%	5,70%	9,20%	
	dla osób przebywających za granicą	N 68	38	
	%	7,20%	5,00%	
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 123	102		
%	13,10%	13,50%		
dla wszystkich	N 633	483		
%	67,20%	64,10%		
Głosowanie korespondencyjne za pośrednictwem poczty	trudno powiedzieć	N 108	71	$\chi^2(4) = 7,63$ $p = 0,106$
	%	11,50%	9,40%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 247	173	
	%	26,30%	22,90%	
	dla osób przebywających za granicą	N 105	108	
	%	11,20%	14,30%	
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 201	176		
%	21,40%	23,30%		
dla wszystkich	N 278	226		
%	29,60%	30,00%		
Głosowanie przez pełnomocnika	trudno powiedzieć	N 93	72	$\chi^2(4) = 0,66$ $p = 0,957$
	%	9,90%	9,60%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 223	167	
	%	23,70%	22,30%	
	dla osób przebywających za granicą	N 42	35	
	%	4,50%	4,70%	
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 424	349		
%	45,20%	46,50%		
dla wszystkich	N 157	127		
%	16,70%	16,90%		
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	trudno powiedzieć	N 132	103	$\chi^2(4) = 3,12$ $p = 0,538$
	%	14,00%	13,70%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 339	275	
	%	35,90%	36,70%	
	dla osób przebywających za granicą	N 14	7	
	%	1,50%	0,90%	
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 368	277		
%	38,90%	36,90%		
dla wszystkich	N 92	88		
%	9,70%	11,70%		

Źródło: opracowanie własne.

W następnym kroku zbadano odpowiedzi na pytanie 11 (ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi). Odnotowano jedną różnicę istotną statystycznie – w zakresie oceny poziomu zagrożeń w przypadku głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania. Jak można zobaczyć w tabeli 12 oraz na wykresie 17, mężczyźni częściej wyrażali obawy w odniesieniu do tego rodzaju głosowania. Odnotowano także trzy różnice na poziomie tendencji statystycznej. Mężczyźni widzieli więcej zagrożeń przy zastosowaniu głosowania przez internet, zaś kobiety wskazywały na większe zagrożenie, wynikające z wykorzystania metody głosowania korespondencyjnego oraz głosowania z pomocą pełnomocnika. Siła wszystkich odnotowanych efektów była jednak niska. W zakresie odpowiedzi dotyczącej głosowania w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą, poziom ryzyka był oceniany na zbliżonym poziomie przez kobiety i mężczyzn.

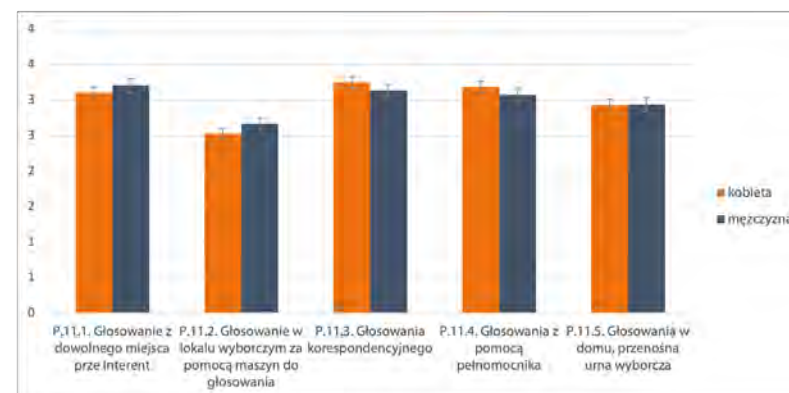
Tabela 12. Płeć osób badanych a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi

	kobieta		mężczyzna		U	Z	p	r
	M	SD	M	SD				
Głosowanie z dowolnego miejsca przez internet	3,11	1,27	3,21	1,35	339520,0	-1,78	0,075	0,04
Głosowanie w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania	2,53	1,13	2,67	1,19	332100,5	-2,44	0,015	0,06
Głosowanie korespondencyjne	3,26	1,23	3,14	1,24	336053,5	-1,94	0,053	0,05
Głosowanie z pomocą pełnomocnika	3,19	1,24	3,08	1,26	336018,5	-1,75	0,080	0,04
Głosowanie w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	2,93	1,32	2,94	1,39	353408,5	-0,16	0,876	0,00

M – średnia; SD – odchylenie standardowe; U – wynik testu *U Manna-Whitney'a*; Z – wartość wystandaryzowana; p – istotność statystyczna; r – siła efektu

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 17. Płeć osób badanych a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano odpowiedzi badanych osób na pytanie 13, czyli wskazanie preferowanych metod głosowania w wyborach. Na wstępie należy zaznaczyć, że w celu uzyskania jak najbliższego rzeczywistym orientacjom respondentów obrazu ich preferencji odnośnie do wymienionych w ankiecie metod głosowania, zsumowano wyniki uzyskane zarówno w pierwszym, jak i drugim wyborze. Suma tych dwóch wskazań została oznaczona w analizie i w tabelach jako odpowiedź twierdząca („Tak”). Jednocześnie nie należy oczekiwać, że odpowiedzi w poszczególnych rubrykach dotyczących różnych metod głosowania będą sumowały się do 100%, gdyż zawierają zarówno liczbę, jak i procent wskazań poszczególnych metod łącznie w pierwszym i drugim wyborze (nie uwzględniając braków odpowiedzi). Przedstawione jednak w ten sposób dane pokazują, jak dwie z najczęściej wskazywanych metod wypadają na tle pozostałych, jak duże różnice zostały odnotowane między głosowaniem osobistym i elektronicznym a pozostałymi metodami.

W tak przeprowadzonej analizie odnotowano dwie różnice istotne statystycznie – w zakresie osobistego głosowania w lokalu oraz głosowania elektronicznego (przez internet). W pierwszym

przypadku częściej mężczyźni deklarowali, że jest to ich preferowana forma głosowania, w drugim zaś kobiety. Siła obu odnotowanych efektów była jednak niska. W zakresie pozostałych pięciu możliwych odpowiedzi nie odnotowano różnic nawet na poziomie tendencji statystycznej (tabela 13).

Tabela 13. Płeć osób badanych a preferowane metody głosowania w wyborach

		płeć			
			kobieta	mężczyzna	
osobiście w lokalu wyborczym	Nie	N	232	128	$\chi^2(1) = 14,45$ $p < 0,001$ $V = 0,09$
		%	24,30%	16,80%	
	Tak	N	722	634	
		%	75,70%	83,20%	
elektronicznie (przez internet)	Nie	N	240	241	$\chi^2(1) = 8,79$ $p = 0,003$ $V = 0,07$
		%	25,20%	31,60%	
	Tak	N	714	521	
		%	74,80%	68,40%	
w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą	Nie	N	886	707	$\chi^2(1) = 0,01$ $p = 0,943$
		%	92,90%	92,80%	
	Tak	N	68	55	
		%	7,10%	7,20%	
korespondencyjnie	Nie	N	884	695	$\chi^2(1) = 1,22$ $p = 0,269$
		%	92,70%	91,20%	
	Tak	N	70	67	
		%	7,30%	8,80%	
przez pełnomocnika	Nie	N	920	735	$\chi^2(1) = 0$ $p = 0,982$
		%	96,40%	96,50%	
	Tak	N	34	27	
		%	3,60%	3,50%	
nigdy nie chodzę na głosowania	Nie	N	937	749	$\chi^2(1) = 0,01$ $p = 0,906$
		%	98,20%	98,30%	
	Tak	N	17	13	
		%	1,80%	1,70%	
trudno powiedzieć	Nie	N	891	708	$\chi^2(1) = 0,16$ $p = 0,693$
		%	93,40%	92,90%	
	Tak	N	63	54	
		%	6,60%	7,10%	

Źródło: opracowanie własne.

3.1.2. Wiek osób badanych a postawy względem różnych form głosowania

W kolejnym kroku sprawdzono, czy wiek osób badanych różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących różnych form głosowania. Wykonano nieparametryczne analizy wariancji w schemacie międzygrupowym ze względu na znaczną nierównoliczność porównywanych grup, testy χ^2 oraz dokładne testy Fishera.

Analizując sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 10 (ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców), wykonano serię analiz przy użyciu testu χ^2 . Jak można zobaczyć w tabeli 14, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie wszystkich badanych zmiennych, jednakże siła odnotowanych efektów była niska, na co wskazuje wartość współczynnika V Cramera. Najwyraźniejszy wniosek, jaki płynie z analizy jest taki, że wraz z wiekiem odnotowywano spadek udziału odpowiedzi „dla wszystkich”, jednakże równocześnie rósł procentowy udział odpowiedzi „trudno powiedzieć”.

Tabela 14. Wiek osób badanych a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców

		Wiek							
			18-24 lata	25-34 lata	35-44 lata	45-54 lata	55-64 lata	powyżej 65 lat	
Głosowanie elektroniczne – maszyny do głosowania	trudno powiedzieć	N	28	30	33	35	43	75	$\chi^2(20) = 106,98$ $p < 0,001$ $V = 0,13$
		%	10,70%	9,50%	9,90%	14,40%	18,30%	25,00%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	14	28	24	14	17	42	
		%	5,30%	8,80%	7,20%	5,80%	7,20%	14,00%	
	dla osób przebywających za granicą	N	13	5	4	7	12	10	
		%	5,00%	1,60%	1,20%	2,90%	5,10%	3,30%	
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	30	34	31	44	24	42		
	%	11,50%	10,70%	9,30%	18,10%	10,20%	14,00%		
dla wszystkich	N	177	220	242	143	139	131		
	%	67,60%	69,40%	72,50%	58,80%	59,10%	43,70%		

Głosowanie przez internet	trudno powiedzieć	N 6	22	13	16	28	41	$\chi^2(20) = 93,71$ $p < 0,001$ $V = 0,12$
	%	2,30%	6,90%	3,90%	6,50%	11,70%	13,90%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 16	23	13	11	21	39	
	%	6,10%	7,20%	3,90%	4,50%	8,80%	13,20%	
	dla osób przebywających za granicą	N 18	15	14	14	19	26	
	%	6,80%	4,70%	4,20%	5,70%	7,90%	8,80%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 43	35	41	34	28	44	
%	16,30%	11,00%	12,30%	13,90%	11,70%	14,90%		
dla wszystkich	N 180	224	253	170	143	146		
%	68,40%	70,20%	75,70%	69,40%	59,80%	49,30%		
Głosowanie korespondencyjne za pośrednictwem poczty	trudno powiedzieć	N 26	25	25	24	34	45	$\chi^2(20) = 60,25$ $p < 0,001$ $V = 0,09$
	%	9,90%	7,90%	7,50%	9,90%	14,50%	15,00%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 57	84	67	75	56	81	
	%	21,70%	26,50%	20,00%	30,90%	23,80%	27,00%	
	dla osób przebywających za granicą	N 34	38	37	18	35	51	
	%	12,90%	12,00%	11,00%	7,40%	14,90%	17,00%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 67	66	75	52	52	65	
%	25,50%	20,80%	22,40%	21,40%	22,10%	21,70%		
dla wszystkich	N 79	104	131	74	58	58		
%	30,00%	32,80%	39,10%	30,50%	24,70%	19,30%		
Głosowanie przez pełnomocnika	trudno powiedzieć	N 18	31	22	27	34	33	$\chi^2(20) = 52,13$ $p < 0,001$ $V = 0,09$
	%	6,80%	9,80%	6,60%	11,10%	14,40%	11,10%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 51	84	69	68	49	69	
	%	19,40%	26,50%	20,70%	28,00%	20,80%	23,30%	
	dla osób przebywających za granicą	N 11	21	14	8	9	14	
	%	4,20%	6,60%	4,20%	3,30%	3,80%	4,70%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 138	113	164	100	106	152	
%	52,50%	35,60%	49,10%	41,20%	44,90%	51,40%		
dla wszystkich	N 45	68	65	40	38	28		
%	17,10%	21,50%	19,50%	16,50%	16,10%	9,50%		
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przyniesioną urną wyborczą	trudno powiedzieć	N 27	42	33	43	41	49	$\chi^2(20) = 33,07$ $p < 0,001$ $V = 0,07$
	%	10,30%	13,20%	9,90%	17,60%	17,20%	16,40%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 102	123	121	89	92	87	
	%	38,80%	38,70%	36,30%	36,30%	38,70%	29,20%	
	dla osób przebywających za granicą	N 4	3	5	2	3	4	
	%	1,50%	0,90%	1,50%	0,80%	1,30%	1,30%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 96	115	131	88	78	137	
%	36,50%	36,20%	39,30%	35,90%	32,80%	46,00%		
dla wszystkich	N 34	35	43	23	24	21		
%	12,90%	11,00%	12,90%	9,40%	10,10%	7,00%		

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 11, dotyczące oceny poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi w przypadku odmiennych od tradycyjnego sposobów głosowania. Przeprowadzono serię analiz Kruskala-Wallisa, która wykazała wyniki istotne statystycznie dla twierdzeń P.11.1, P.11.2 oraz P.11.5. Wykonano więc serię analiz *post-hoc* przy użyciu testów Dunn-Sidak, których wyniki zawiera tabela 15.

W zakresie pozycji P.11.1 „Głosowanie z dowolnego miejsca przez internet” odnotowano cztery różnice istotne statystycznie. Osobami, które uważały, że taki sposób głosowania generuje najmniejsze ryzyko nieprawidłowości, byli respondenci w wieku 35-44 oraz 45-54 lat. Grupy te różniły się istotnie statystycznie od dwóch grup wskazujących na najwyższy poziom niebezpieczeństwa – a więc osób w wieku 18-24 lata oraz osób w wieku 65 lat. Pozostałe pary grup nie różniły się między sobą nawet na poziomie tendencji statystycznej.

W zakresie twierdzenia P.11.2 „Głosowanie w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania” odnotowano dwie różnice istotne statystycznie. Osoby, które w największym stopniu wskazywały na możliwość nieprawidłowości przy takiej formie głosowania, to osoby w wieku powyżej 65 lat. Grupa ta różniła się istotnie statystycznie od dwóch grup, które w najmniejszym stopniu zgłaszały obawy do takiej formy głosowania, a więc osób w wieku 35-44 lat oraz 45-54 lat. Dodatkowo, odnotowano dwie różnice na poziomie tendencji statystycznej – pomiędzy grupą w wieku powyżej 65 lat a grupami w wieku 18-24 lata oraz 25-34 lata. Pozostałe pary grup nie różniły się między sobą nawet na poziomie tendencji statystycznej.

Tabela 15. Wiek osób badanych a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi

		<i>M</i>	<i>SD</i>	
Głosowanie z dowolnego miejsca przez internet	18-24 lata	3,38b	1,26	$H(5) = 26,60$ $p < 0,001$
	25-34 lata	3,13ab	1,36	
	35-44 lata	3,02a	1,27	
	45-54 lata	2,93a	1,34	
	55-64 lata	3,08ab	1,27	
Głosowanie w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania	powyżej 65 lat	3,36b	1,26	$H(5) = 27,66$ $p < 0,001$
	18-24 lata	2,57ab	1,15	
	25-34 lata	2,60ab	1,20	
	35-44 lata	2,47a	1,11	
	45-54 lata	2,37a	1,05	
Głosowanie korespondencyjne	55-64 lata	2,65ab	1,15	$H(5) = 3,41$ $p = 0,637$
	powyżej 65 lat	2,87b	1,21	
	18-24 lata	3,23	1,18	
	25-34 lata	3,24	1,23	
	35-44 lata	3,12	1,23	
Głosowanie z pomocą pełnomocnika	45-54 lata	3,27	1,22	$H(5) = 4,41$ $p = 0,492$
	55-64 lata	3,15	1,20	
	powyżej 65 lat	3,23	1,32	
	18-24 lata	3,06	1,22	
	25-34 lata	3,22	1,26	
Głosowanie w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	35-44 lata	3,08	1,21	$H(5) = 18,65$ $p = 0,002$
	45-54 lata	3,17	1,27	
	55-64 lata	3,19	1,28	
	powyżej 65 lat	3,13	1,31	
	18-24 lata	2,63a	1,32	
Głosowanie w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	25-34 lata	3,06b	1,36	$H(5) = 18,65$ $p = 0,002$
	35-44 lata	2,92ab	1,31	
	45-54 lata	3,01b	1,31	
	55-64 lata	3,01b	1,36	
Głosowanie w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	powyżej 65 lat	2,97b	1,40	$H(5) = 18,65$ $p = 0,002$

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy *post-hoc* Dunn-Sidak

Źródło: opracowanie własne.

W zakresie twierdzenia P.11.5 „Głosowanie w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą” odnotowano cztery różnice istotne statystycznie. Najniższy poziom obaw o popełnienie nieprawidłowości przy takim sposobie głosowania odnotowano w grupie osób w wieku 18-24 lata. Grupa ta różniła się istotnie statystycznie od grup osób w wieku 25-34 lata, 45-54 lata, 55-64 lata oraz powyżej 65 lat. Pozostałe pary grup nie różniły się między sobą nawet na poziomie tendencji statystycznej.

W zakresie dwóch pozostałych zmiennych, a więc P.11.3 „Głosowanie korespondencyjne” oraz P.11.4 „Głosowanie z pomocą pełnomocnika” wyniki testu Kruskala-Wallisa okazały się nie być nawet bliskie istotności statystycznej.

Następnie przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 13, dotyczące preferowanych sposobów głosowania. Wykonano serię analiz przy użyciu testu χ^2 oraz dokładnego testu Fishera. Jak można zobaczyć w tabeli 16, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie czterech sposobów głosowania – „osobiście w lokalu wyborczym”, „elektronicznie (przez internet)”, „w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą” oraz „przez pełnomocnika”, a także w zakresie odpowiedzi „trudno powiedzieć”.

Tabela 16. Wiek osób badanych a preferowane metody głosowania w wyborach

		wiek							
		18-24 lata	25-34 lata	35-44 lata	45-54 lata	55-64 lata	powyżej 65 lat		
osobiście w lokalu wyborczym	Nie	N	58	81	82	50	40	49	$\chi^2(5) = 13,18$ $p = 0,021$ $V = 0,09$
		%	22,10%	25,20%	24,20%	20,30%	16,50%	16,10%	
	Tak	N	205	240	257	196	203	255	
		%	77,90%	74,80%	75,80%	79,70%	83,50%	83,90%	
elektronicznie (przez internet)	Nie	N	48	70	62	70	78	153	$\chi^2(5) = 8,79$ $p = 0,003$ $V = 0,07$
		%	18,30%	21,80%	18,30%	28,50%	32,10%	50,30%	
	Tak	N	215	251	277	176	165	151	
		%	81,70%	78,20%	81,70%	71,50%	67,90%	49,70%	

w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą	Nie	N	251	302	327	228	226	259	$\chi^2(5) = 36,79$ $p < 0,001$ $V = 0,15$
		%	95,40%	94,10%	96,50%	92,70%	93,00%	85,20%	
	Tak	N	12	19	12	18	17	45	
		%	4,60%	5,90%	3,50%	7,30%	7,00%	14,80%	
korespondencyjnie	Nie	N	246	295	319	224	217	278	$\chi^2(5) = 5,72$ $p = 0,335$
		%	93,50%	91,90%	94,10%	91,10%	89,30%	91,40%	
	Tak	N	17	26	20	22	26	26	
		%	6,50%	8,10%	5,90%	8,90%	10,70%	8,60%	
przez pełnomocnika	Nie	N	251	316	333	236	236	283	$\chi^2(5) = 18,14$ $p = 0,003$ $V = 0,10$
		%	95,40%	98,40%	98,20%	95,90%	97,10%	93,10%	
	Tak	N	12	5	6	10	7	21	
		%	4,60%	1,60%	1,80%	4,10%	2,90%	6,90%	
nigdy nie chodzę na głosowania	Nie	N	261	312	336	243	239	295	Exact Fisher Test $p = 0,177$
		%	99,20%	97,20%	99,10%	98,80%	98,40%	97,00%	
	Tak	N	2	9	3	3	4	9	
		%	0,80%	2,80%	0,90%	1,20%	1,60%	3,00%	
trudno powiedzieć	Nie	N	247	304	325	231	225	267	$\chi^2(5) = 19,30$ $p = 0,002$ $V = 0,11$
		%	93,90%	94,70%	95,90%	93,90%	92,60%	87,80%	
	Tak	N	16	17	14	15	18	37	
		%	6,10%	5,30%	4,10%	6,10%	7,40%	12,20%	

Źródło: opracowanie własne.

Chęć głosowania osobiście w lokalu wyborczym rosła wyraźnie w dwóch najstarszych grupach wiekowych, najniższa zaś była w grupie osób w wieku 25-34 lata. Z kolei preferencja głosowania przez internet najrzadziej była deklarowana przez osoby w grupie wiekowej powyżej 65 roku życia, zaś najczęściej przez osoby w wieku 18-24 lata oraz 35-44 lata. Warto nadmienić, że te dwa sposoby głosowania były najpopularniejsze wśród osób badanych. Chęć głosowania w domu w obecności członków komisji była najczęściej deklarowana przez osoby w wieku powyżej 65 roku życia, najrzadziej zaś przez osoby w wieku 35-44 lat. Możliwość głosowania przez pełnomocnika także była wyraźnie

częściej wskazywana przez osoby w najstarszej grupie wiekowej. Osoby z tej grupy także najczęściej udzielały odpowiedzi „trudno powiedzieć”. Siła wszystkich odnotowanych efektów była jednak niska. W zakresie pozostałych dwóch odpowiedzi – „korespondencyjnie” oraz „nigdy nie chodzę na głosowania” nie odnotowano różnic nawet na poziomie tendencji statystycznej pomiędzy porównywanymi grupami wiekowymi.

3.1.3. Wykształcenie osób badanych a postawy względem różnych form głosowania

W kolejnym kroku sprawdzono, czy wykształcenie osób badanych różnicuje poziom odpowiedzi, dotyczących alternatywnych metod głosowania. Przed przystąpieniem do opisywania wyników należy zwrócić uwagę, że w grupie osób bez wykształcenia znalazły się jedynie dwie osoby. Nie usuwano tych osób z analizy, prezentując uzyskane przez nie wyniki, ale ze względu na skrajnie małą liczebność tej grupy trudno oczekiwać odnotowania różnic pomiędzy tą grupą i pozostałymi, znacznie liczniejszymi grupami badanymi. Wykonano nieparametryczne analizy wariancji w schemacie międzygrupowym ze względu na znaczną nierównoliczność porównywanych grup oraz dokładne testy Fishera.

Najpierw przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 10 (ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców). Wykonano serię analiz przy użyciu dokładnych testów Fishera ze względu na niespełnienie założeń testu χ^2 . Jak można zobaczyć w tabeli 17, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie wszystkich badanych zmiennych, jednakże siła odnotowanych efektów była niska, na co wskazuje wartość współczynnika V Cramera. Osoby o wykształceniu wyższym najczęściej udzielały odpowiedzi „dla wszystkich” w zakresie niemal wszystkich propozycji (jedynie w przypadku formy głosowania w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą – poziom tego rodzaju odpowiedzi był wyższy w in-

nych grupach). Równolegle wraz ze wzrostem wykształcenia malał udział odpowiedzi „trudno powiedzieć”. W przypadku pozostałych możliwych odpowiedzi trudno zauważyć jednoznaczny trend.

Tabela 17. Wykształcenie osób badanych a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców

		wykształcenie						
		bez wykształcenia	podstawowe / gimnazjalne	zawodowe	średnie / policealne	wyższe		
Głosowanie elektroniczne – maszyny do głosowania	trudno powiedzieć	N 1	13	35	99	96		
		% 50,00%	46,40%	24,00%	14,80%	11,60%		
	nie powinno być takiej możliwości	N 0	4	19	52	60		
		% 0,00%	14,30%	13,00%	7,80%	7,20%		
	dla osób przebywających za granicą	N 0	0	6	20	25		
		% 0,00%	0,00%	4,10%	3,00%	3,00%		
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 0	4	19	78	96		
	% 0,00%	14,30%	13,00%	11,70%	11,60%			
dla wszystkich	N 1	7	67	420	552			
	% 50,00%	25,00%	45,90%	62,80%	66,60%			Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,09$
Głosowanie przez internet	trudno powiedzieć	N 1	11	29	45	40		
		% 50,00%	37,90%	19,90%	6,70%	4,80%		
	nie powinno być takiej możliwości	N 0	8	14	48	52		
		% 0,00%	27,60%	9,60%	7,20%	6,20%		
	dla osób przebywających za granicą	N 0	2	19	44	39		
		% 0,00%	6,90%	13,00%	6,60%	4,70%		
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 0	2	19	98	102		
	% 0,00%	6,90%	13,00%	14,60%	12,20%			
dla wszystkich	N 1	6	65	434	600			
	% 50,00%	20,70%	44,50%	64,90%	72,00%			Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,14$

Głosowanie korespondencyjne za pośrednictwem poczty	trudno powiedzieć	N 1	11	28	72	66		
		% 50,00%	39,30%	19,30%	10,70%	7,90%		
	nie powinno być takiej możliwości	N 0	4	31	172	211		
		% 0,00%	14,30%	21,40%	25,60%	25,40%		
	dla osób przebywających za granicą	N 0	5	35	73	96		
		% 0,00%	17,90%	24,10%	10,90%	11,60%		
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 1	3	23	167	177			
	% 50,00%	10,70%	15,90%	24,90%	21,30%			
dla wszystkich	N 0	5	28	187	281			
	% 0,00%	17,90%	19,30%	27,90%	33,80%			Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,11$
Głosowanie przez pełnomocnika	trudno powiedzieć	N 1	10	22	63	68		
		% 50,00%	35,70%	15,30%	9,40%	8,20%		
	nie powinno być takiej możliwości	N 0	5	39	134	208		
		% 0,00%	17,90%	27,10%	20,00%	25,10%		
	dla osób przebywających za granicą	N 0	0	11	32	33		
		% 0,00%	0,00%	7,60%	4,80%	4,00%		
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 1	10	54	336	365			
	% 50,00%	35,70%	37,50%	50,20%	44,00%			
dla wszystkich	N 0	3	18	104	156			
	% 0,00%	10,70%	12,50%	15,50%	18,80%			Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,09$
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z prze- nośną urną wyborczą	trudno powiedzieć	N 1	10	33	92	96		
		% 50,00%	35,70%	22,60%	13,70%	11,50%		
	nie powinno być takiej możliwości	N 0	7	42	245	317		
		% 0,00%	25,00%	28,80%	36,60%	38,10%		
	dla osób przebywających za granicą	N 0	2	3	6	9		
		% 0,00%	7,10%	2,10%	0,90%	1,10%		
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 1	7	52	254	325			
	% 50,00%	25,00%	35,60%	37,90%	39,10%			
dla wszystkich	N 0	2	16	73	85			
	% 0,00%	7,10%	11,00%	10,90%	10,20%			Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,08$

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 11 (tabela 18), tj. odnośnie zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi w przypadku odmiennych od tradycyjnego sposobów głosowania. Wykonano serię analiz Kruskala-Wallisa, która jednak nie wykazała żadnych różnic istotnych statystycznie. Jedynie w zakresie odpowiedzi na twierdzenie P.11.3 dotyczące głosowania korespondencyjnego odnotowano wynik na poziomie tendencji statystycznej, który jednak nie umożliwił wykonania analizy *post-hoc*. Generalnie więc można przyjąć, że wykształcenie badanych osób nie różnicowało poziomu oceny zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi.

Tabela 18. Wykształcenie osób badanych a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi

		M	SD	
Głosowanie z dowolnego miejsca przez internet	bez wykształcenia	2,50	0,71	
	podstawowe / gimnazjalne	3,21	1,08	
	zawodowe	3,12	1,30	$H(4) = 0,82$
	średnie / policealne	3,15	1,29	$p = 0,935$
	wyższe	3,16	1,31	
Głosowanie w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania	bez wykształcenia	2,50	0,71	
	podstawowe / gimnazjalne	2,83	1,10	
	zawodowe	2,79	1,17	$H(4) = 7,48$
	średnie / policealne	2,57	1,13	$p = 0,112$
	wyższe	2,56	1,16	
Głosowanie korespondencyjne	bez wykształcenia	3,50	0,71	
	podstawowe / gimnazjalne	2,86	1,16	
	zawodowe	3,35	1,20	$H(4) = 8,21$
	średnie / policealne	3,27	1,17	$p = 0,084$
	wyższe	3,14	1,28	

Głosowanie z pomocą pełnomocnika	bez wykształcenia	4,00	1,41	
	podstawowe / gimnazjalne	3,10	1,15	
	zawodowe	3,31	1,17	$H(4) = 3,791$
	średnie / policealne	3,12	1,23	$p = 0,436$
	wyższe	3,13	1,28	
Głosowanie w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	bez wykształcenia	2,50	0,71	
	podstawowe / gimnazjalne	2,90	1,26	
	zawodowe	3,01	1,32	$H(4) = 5,05$
	średnie / policealne	2,85	1,39	$p = 0,282$
	wyższe	2,99	1,33	

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy *post-hoc* Dunn-Sidak

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 13 (preferowane metody głosowania w wyborach). Wykonano serię analiz przy użyciu dokładnego testu Fishera. Jak można zobaczyć w tabeli 19, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie czterech sposobów głosowania – „osobiście w lokalu wyborczym”, „elektronicznie (przez internet)”, „w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą” oraz „przez pełnomocnika”, a także w zakresie odpowiedzi „trudno powiedzieć”. Chęć głosowania osobiście w lokalu wyborczym malała wraz z poziomem wykształcenia badanych osób, zaś chęć głosowania przez internet rosła wraz z poziomem wykształcenia, za wyjątkiem grupy „bez wykształcenia”, gdzie jedna z dwóch osób zadeklarowała chęć głosowania w ten sposób). Chęć głosowania w domu w obecności członków komisji oraz przez pełnomocnika była rzadziej wskazywana wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia, ponownie z wyłączeniem grupy „bez wykształcenia”, spośród których żadna osoba nie deklarowała tego sposobu głosowania. Udział odpowiedzi twierdzących w zakresie odpowiedzi „trudno powiedzieć” malał wraz z wykształceniem ba-

danych osób. Siła wszystkich tych efektów była niska, przy czym zdecydowanie największa była w przypadku preferencji głosowania przez internet. Dodatkowo, odnotowano jeden wynik na poziomie tendencji statystycznej. Odpowiedź „nigdy nie chodzę na głosowania” była rzadziej wskazywana wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia, za wyjątkiem grupy „bez wykształcenia”, spośród których żadna osoba nie deklarowała tego sposobu głosowania. Siła odnotowanego efektu była jednak bardzo mała. W zakresie głosowania korespondencyjnego nie odnotowano różnic nawet na poziomie tendencji statystycznej.

Tabela 19. Wykształcenie osób badanych a preferowane metody głosowania w wyborach

		wykształcenie						
		bez wykształcenia	podstawowe / gimnazjalne	zawodowe	średnie / policealne	wyższe		
osobiście w lokalu wyborczym	Nie	N 0	6	18	125	202	Exact Fisher Test $p = 0,003$ $V = 0,10$	
		% 0,00%	20,00%	12,00%	18,40%	24,20%		
	Tak	N 2	24	132	556	634		
		% 100,00%	80,00%	88,00%	81,60%	75,80%		
elektronicznie (przez internet)	Nie	N 1	25	81	185	181	Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,26$	
		% 50,00%	83,30%	54,00%	27,20%	21,70%		
	Tak	N 1	5	69	496	655		
		% 50,00%	16,70%	46,00%	72,80%	78,30%		
w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą	Nie	N 2	26	131	634	788	Exact Fisher Test $p = 0,021$ $V = 0,08$	
		% 100,00%	86,70%	87,30%	93,10%	94,30%		
	Tak	N 0	4	19	47	48		
		% 0,00%	13,30%	12,70%	6,90%	5,70%		

korespondencyjnie	Nie	N 2	26	135	625	776	Exact Fisher Test $p = 0,443$
		% 100,00%	86,70%	90,00%	91,80%	92,80%	
	Tak	N 0	4	15	56	60	
		% 0,00%	13,30%	10,00%	8,20%	7,20%	
przez pełnomocnika	Nie	N 2	28	140	652	819	Exact Fisher Test $p = 0,008$ $V = 0,09$
		% 100,00%	93,30%	93,30%	95,70%	98,00%	
	Tak	N 0	2	10	29	17	
		% 0,00%	6,70%	6,70%	4,30%	2,00%	
nigdy nie chodzę na głosowania	Nie	N 2	28	146	667	826	Exact Fisher Test $p = 0,088$ $V = 0,06$
		% 100,00%	93,30%	97,30%	97,90%	98,80%	
	Tak	N 0	2	4	14	10	
		% 0,00%	6,70%	2,70%	2,10%	1,20%	
trudno powiedzieć	Nie	N 1	23	127	639	795	Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,16$
		% 50,00%	76,70%	84,70%	93,80%	95,10%	
	Tak	N 1	7	23	42	41	
		% 50,00%	23,30%	15,30%	6,20%	4,90%	

Źródło: opracowanie własne.

3.1.4. Miejsce zamieszkania osób badanych a postawy względem różnych form głosowania

W kolejnym kroku sprawdzono, czy wielkość miejsca zamieszkania osób badanych różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących poszczególnych form głosowania. Przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 10 (ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców). Wykonano serię analiz przy użyciu dokładnych testów Fishera ze względu na niespełnienie założeń testu χ^2 . Jak można zobaczyć w tabeli 20, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie wszystkich badanych zmiennych, jednakże siła odnotowanych efektów była niska, na co wskazuje wartość współczynnika V Cramera. Mieszkańcy dużych miast generalnie mniej sceptycznie

podchodzili do udostępnienia różnych możliwości głosowania dla wszystkich, przy czym jednocześnie nie wskazywali oni wyraźnie rzadziej, że w ogóle nie powinno być określonej możliwości. Mieszkańcy największych miast oraz tych o wielkości 100-200 tys. rzadziej natomiast wskazywali na to, że trudno im odpowiedzieć na określone pytanie.

Tabela 20. Miejsce zamieszkania osób badanych a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców

		Miejsce zamieszkania						
		wieś	< 20 tys.	20-100 tys. m	100-200 tys.	200-500 tys.	powyżej 500 tys.	
Głosowanie elektroniczne – maszyny do głosowania	trudno powiedzieć	N 89	30	29	17	38	41	$\chi^2(20) = 36,72$ $p = 0,012$ $V = 0,07$
		% 16,90%	12,00%	13,60%	10,70%	15,60%	14,10%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 49	22	11	8	25	24	
		% 9,30%	8,80%	5,10%	5,00%	10,20%	8,30%	
	dla osób przebywających za granicą	N 22	9	1	4	7	7	
		% 4,20%	3,60%	0,50%	2,50%	2,90%	2,40%	
Głosowanie przez internet	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 75	31	31	13	18	35	$\chi^2(20) = 32,81$ $p = 0,035$ $V = 0,07$
		% 14,20%	12,40%	14,50%	8,20%	7,40%	12,10%	
	dla wszystkich	N 293	157	142	117	156	183	
		% 55,50%	63,10%	66,40%	73,60%	63,90%	63,10%	
	trudno powiedzieć	N 50	22	17	8	14	15	
		% 9,50%	8,80%	7,90%	5,00%	5,70%	5,20%	
Głosowanie przez internet	nie powinno być takiej możliwości	N 42	23	11	8	22	15	$\chi^2(20) = 32,81$ $p = 0,035$ $V = 0,07$
		% 8,00%	9,20%	5,10%	5,00%	9,00%	5,20%	
	dla osób przebywających za granicą	N 47	11	14	7	12	13	
		% 8,90%	4,40%	6,50%	4,40%	4,90%	4,50%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 73	35	28	20	27	40	
		% 13,80%	14,00%	13,00%	12,60%	11,00%	13,70%	
Głosowanie przez internet	dla wszystkich	N 316	159	145	116	170	208	$\chi^2(20) = 32,81$ $p = 0,035$ $V = 0,07$
		% 59,80%	63,60%	67,40%	73,00%	69,40%	71,50%	

Głosowanie korespondencyjne za pośrednictwem poczty	trudno powiedzieć	N 70	34	17	15	20	22	$\chi^2(20) = 60,64$ $p < 0,001$ $V = 0,10$
		% 13,20%	13,70%	7,90%	9,50%	8,20%	7,60%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 127	61	59	32	72	67	
		% 24,00%	24,50%	27,60%	20,30%	29,50%	23,00%	
	dla osób przebywających za granicą	N 72	50	23	16	29	23	
		% 13,60%	20,10%	10,70%	10,10%	11,90%	7,90%	
Głosowanie korespondencyjne za pośrednictwem poczty	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 129	46	54	39	43	63	$\chi^2(20) = 60,64$ $p < 0,001$ $V = 0,10$
		% 24,40%	18,50%	25,20%	24,70%	17,60%	21,60%	
	dla wszystkich	N 131	58	61	56	80	116	
		% 24,80%	23,30%	28,50%	35,40%	32,80%	39,90%	
	trudno powiedzieć	N 71	23	16	9	23	23	
		% 13,50%	9,30%	7,50%	5,70%	9,40%	7,80%	
Głosowanie przez pełnomocnika	nie powinno być takiej możliwości	N 122	72	41	22	56	75	$\chi^2(20) = 54,37$ $p < 0,001$ $V = 0,09$
		% 23,20%	29,00%	19,20%	13,90%	23,00%	25,60%	
	dla osób przebywających za granicą	N 29	15	7	7	9	8	
		% 5,50%	6,00%	3,30%	4,40%	3,70%	2,70%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 242	104	109	82	111	123	
		% 46,10%	41,90%	51,20%	51,90%	45,50%	42,00%	
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przemośną urną wyborczą	dla wszystkich	N 61	34	40	38	45	64	$\chi^2(20) = 54,37$ $p < 0,001$ $V = 0,09$
		% 11,60%	13,70%	18,80%	24,10%	18,40%	21,80%	
	trudno powiedzieć	N 82	52	21	24	28	28	
		% 15,60%	20,90%	9,80%	15,00%	11,50%	9,60%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 186	85	88	45	91	116	
		% 35,30%	34,10%	41,10%	28,10%	37,30%	39,60%	
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przemośną urną wyborczą	dla osób przebywających za granicą	N 9	2	3	1	1	4	$\chi^2(20) = 35,43$ $p = 0,018$ $V = 0,07$
		% 1,70%	0,80%	1,40%	0,60%	0,40%	1,40%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 201	83	79	64	102	113	
		% 38,10%	33,30%	36,90%	40,00%	41,80%	38,60%	
	dla wszystkich	N 49	27	23	26	22	32	
		% 9,30%	10,80%	10,70%	16,30%	9,00%	10,90%	

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 11 (tabela 21), które dotyczyło zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi w przypadku odmiennych od tradycyjnego sposobów głosowania. Wykonano serię analiz Kruskala-Wallisa, która wykazała dwa wyniki istotne statystycznie – w zakresie twierdzeń P.11.1. oraz P.11.2. Wykonano więc testy *post-hoc* Dunn-Sidak.

W zakresie pozycji P.11.1 „Głosowanie z dowolnego miejsca przez internet” nie odnotowano żadnych różnic istotnych statystycznie, ale dwie różnice na poziomie tendencji statystycznej. Ryzyko wystąpienia nieprawidłowości nieznacznie częściej wskazywali mieszkańcy miast powyżej 500 tys. mieszkańców w porównaniu do mieszkańców miast do 20 tys. mieszkańców oraz miast o wielkości 20-100 tys. mieszkańców. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie nawet na poziomie tendencji statystycznej.

W zakresie pozycji P.11.2 „Głosowanie w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania” odnotowano przy użyciu testów *post-hoc* dwie różnice istotne statystycznie. Mieszkańcy dużych miast (powyżej 500 tys. mieszkańców) wskazywali w większym stopniu, że tego typu głosowanie jest narażone w porównaniu do mieszkańców wsi oraz miast do 20 tys. mieszkańców. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie, również na poziomie tendencji statystycznej.

W zakresie trzech pozostałych podpunktów pytania 11 nie odnotowano wyników nawet na poziomie tendencji statystycznej przeprowadzonej analizy testami Kruskala-Wallisa.

Tabela 21. Miejsce zamieszkania osób badanych a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi

		M	SD	
Głosowanie z dowolnego miejsca przez internet	wieś	3,11	1,30	
	miasto do 20 tys. mieszkańców	3,05T	1,29	
	miasto 20-100 tys. mieszkańców	3,03T	1,26	$H(5) = 12,17$
	miasto 100-200 tys. mieszkańców	3,22	1,33	$p = 0,033$
	miasto 200-500 tys. mieszkańców	3,19	1,33	
	miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	3,35T	1,30	
Głosowanie w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania	wieś	2,55a	1,15	
	miasto do 20 tys. mieszkańców	2,58a	1,13	
	miasto 20-100 tys. mieszkańców	2,42ab	1,09	$H(5) = 15,15$
	miasto 100-200 tys. mieszkańców	2,64ab	1,19	$p = 0,010$
	miasto 200-500 tys. mieszkańców	2,59ab	1,23	
	miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	2,78b	1,13	
Głosowanie korespondencyjne	wieś	3,24	1,18	
	miasto do 20 tys. mieszkańców	3,10	1,23	
	miasto 20-100 tys. mieszkańców	3,23	1,18	$H(5) = 4,02$
	miasto 100-200 tys. mieszkańców	3,27	1,20	$p = 0,546$
	miasto 200-500 tys. mieszkańców	3,26	1,35	
	miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	3,14	1,30	
Głosowanie z pomocą pełnomocnika	wieś	3,20	1,25	
	miasto do 20 tys. mieszkańców	3,13	1,19	
	miasto 20-100 tys. mieszkańców	3,08	1,28	$H(5) = 2,73$
	miasto 100-200 tys. mieszkańców	3,04	1,20	$p = 0,742$
	miasto 200-500 tys. mieszkańców	3,17	1,28	
	miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	3,10	1,30	

Głosowanie w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	wieś	2,88	1,34	
	miasto do 20 tys. mieszkańców	2,98	1,35	
	miasto 20-100 tys. mieszkańców	2,84	1,31	$H(5) = 4,27$
	miasto 100-200 tys. mieszkańców	2,89	1,34	$p = 0,511$
	miasto 200-500 tys. mieszkańców	3,05	1,42	
	miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	2,99	1,36	

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy *post-hoc* Dunn-Sidak

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 13 (wskazanie preferowanych metod głosowania w wyborach). Wykonano serię analiz przy użyciu testów χ^2 oraz dokładnego testu Fishera. Jak można zobaczyć w tabeli 22, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie trzech sposobów głosowania – „osobiście w lokalu wyborczym”, „elektronicznie (przez internet)” oraz „w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą”. Chęć głosowania osobiście w lokalu wyborczym była najrzadziej wyrażana przez mieszkańców miast powyżej 500 tys. oraz 20-100 tys. mieszkańców. Najczęściej zaś ten rodzaj głosowania deklarowały osoby mieszkające na wsi, ale także w miastach 200-500 tys. mieszkańców. Również preferencja głosowania elektronicznego (przez internet) nie była powiązana liniowo z wielkością miejsca zamieszkania – największy udział osób deklarujących ten sposób głosowania odnotowano w miastach o wielkości 20-100 tys. mieszkańców, choć jedynie niewiele większy niż w grupie mieszkańców miast powyżej 500 tys. mieszkańców. Najmniejszy zaś był w przypadku mieszkańców wsi. W zakresie możliwości głosowania w domu (tak, by to członkowie komisji wyborczej przyszli z przenośną urną wyborczą), największy udział osób deklarujących chęć skorzystania z tej formy głosowania rekrutowano spo-

śród mieszkańców wsi i małych miast. Siła odnotowanych efektów była jednak bardzo mała. W zakresie pozostałych czterech odpowiedzi nie odnotowano różnic nawet na poziomie tendencji statystycznej.

Tabela 22. Wiek osób badanych a preferowane metody głosowania w wyborach

		miejsce zamieszkania							
		wieś	< 20 tys.	20-100 tys. m	100-200 tys.	200-500 tys.	powyżej 500 tys.		
osobiście w lokalu wyborczym	Nie	N	89	54	55	37	46	78	$\chi^2(5) = 15,77$ $p = 0,008$ $V = 0,10$
		%	16,60%	21,30%	25,60%	22,80%	18,50%	26,60%	
	Tak	N	447	199	160	125	202	215	
		%	83,40%	78,70%	74,40%	77,20%	81,50%	73,40%	
elektronicznie (przez internet)	Nie	N	178	74	49	40	67	69	$\chi^2(5) = 14,20$ $p = 0,014$ $V = 0,09$
		%	33,20%	29,20%	22,80%	24,70%	27,00%	23,50%	
	Tak	N	358	179	166	122	181	224	
		%	66,80%	70,80%	77,20%	75,30%	73,00%	76,50%	
w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą	Nie	N	478	230	205	153	240	279	$\chi^2(5) = 23,20$ $p < 0,001$ $V = 0,12$
		%	89,20%	90,90%	95,30%	94,40%	96,80%	95,20%	
	Tak	N	58	23	10	9	8	14	
		%	10,80%	9,10%	4,70%	5,60%	3,20%	4,80%	
korespondencyjnie	Nie	N	488	235	196	150	234	268	$\chi^2(5) = 3,21$ $p = 0,668$
		%	91,00%	92,90%	91,20%	92,60%	94,40%	91,50%	
	Tak	N	48	18	19	12	14	25	
		%	9,00%	7,10%	8,80%	7,40%	5,60%	8,50%	

przez pełnomocnika	Nie	N	515	240	209	158	240	284	$\chi^2(5) = 3,23$ $p = 0,663$
		%	96,10%	94,90%	97,20%	97,50%	96,80%	96,90%	
	Tak	N	21	13	6	4	8	9	
		%	3,90%	5,10%	2,80%	2,50%	3,20%	3,10%	
nigdy nie chodzę na głosowania	Nie	N	528	247	213	161	243	286	Exact Fisher Test $p = 0,619$
		%	98,50%	97,60%	99,10%	99,40%	98,00%	97,60%	
	Tak	N	8	6	2	1	5	7	
		%	1,50%	2,40%	0,90%	0,60%	2,00%	2,40%	
trudno powiedzieć	Nie	N	496	239	199	156	230	270	$\chi^2(5) = 4,16$ $p = 0,527$
		%	92,50%	94,50%	92,60%	96,30%	92,70%	92,20%	
	Tak	N	40	14	16	6	18	23	
		%	7,50%	5,50%	7,40%	3,70%	7,30%	7,80%	

Źródło: opracowanie własne.

3.1.5. Województwo zamieszkania osób badanych a postawy względem różnych form głosowania

W kolejnym kroku sprawdzono, czy fakt mieszkania w określonym województwie różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących różnych form głosowania. Wykonano serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa oraz dokładnych testów Fishera. Ze względu na dużą liczbę porównywanych grup wyniki prezentowano wyłącznie na wykresach, a jedynie w przypadku braku możliwości tego sposobu prezentacji danych, zestawiono wyniki w tabelach. Warto jednak zwrócić uwagę, że w przypadku analizy danych jakościowych, analizowanych przy użyciu dokładnego testu Fishera, porównywanie grup może mieć charakter jedynie ogólny.

W analizie odpowiedzi respondentów na pytanie 10 (ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców) wykonano serię analiz przy użyciu dokładnych

testów Fishera. Jak można zobaczyć w tabeli 23, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie wszystkich badanych zmiennych, jednakże siła odnotowanych efektów była niska, na co wskazuje wartość współczynnika V Cramera. Ze względu na dużą liczbę porównywanych grup oraz brak możliwości wykonania analiz *post-hoc* w zakresie tej analizy, trudno jednoznacznie wskazywać, które grupy różnią się w znaczący sposób między sobą. Ogólne wyniki wskazują na fakt, że mieszkańcy różnych województwo w odmienny sposób wskazują, kto powinien być upoważniony do różnych niestandardowych form głosowania.

Tabela 23. Województwo zamieszkania a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców

		województwo																	
		zachodnio-pomorskie	łódzkie	mazowieckie	wielkopolskie	lubuskie	śląskie	warmińsko-mazurskie											
									dolnośląskie	małopolskie	opolskie	podlaskie	lubelskie	podkarpackie	kujawsko-pomorskie	świętokrzyskie	pomorskie		
Głosowanie elektroniczne – maszynowy do głosowania	trudno powiedzieć	N 23	12	33	16	7	28	6	15	15	9	22	6	25	6	17	2	Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,13$	
		% 11,80%	15,40%	18,40%	7,70%	10,90%	19,60%	6,10%	19,50%	15,60%	31,00%	20,20%	10,30%	15,50%	7,90%	20,20%	8,30%		
	nie powinno być takiej możliwości	N 22	5	17	12	5	11	4	5	14	2	13	1	13	5	6	2		
		% 11,30%	6,40%	9,50%	5,80%	7,80%	7,70%	4,00%	6,50%	14,60%	6,90%	11,90%	1,70%	8,10%	6,60%	7,10%	8,30%		
	dla osób przebywających za granicą	N 4	1	7	3	2	1	5	3	6	0	8	0	5	3	2	0		
		% 2,10%	1,30%	3,90%	1,40%	3,10%	0,70%	5,10%	3,90%	6,30%	0,00%	7,30%	0,00%	3,10%	3,90%	2,40%	0,00%		
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 34	6	25	35	3	10	15	10	12	2	10	11	15	8	6	3		
	% 17,40%	7,70%	14,00%	16,80%	4,70%	7,00%	15,20%	13,00%	12,50%	6,90%	9,20%	19,00%	9,30%	10,50%	7,10%	12,50%			
dla wszystkich	N 112	54	97	142	47	93	69	44	49	16	56	40	103	54	53	17			
	% 57,40%	69,20%	54,20%	68,30%	73,40%	65,00%	69,70%	57,10%	51,00%	55,20%	51,40%	69,00%	64,00%	71,10%	63,10%	70,80%			
Głosowanie przez internet	trudno powiedzieć	N 14	2	14	11	2	20	3	12	3	7	8	8	15	3	4	0	Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,13$	
		% 7,10%	2,60%	7,80%	5,30%	3,10%	13,90%	3,00%	15,60%	3,20%	24,10%	7,20%	13,80%	9,30%	3,90%	4,80%	0,00%		
	nie powinno być takiej możliwości	N 16	4	13	8	2	15	9	5	8	2	10	1	17	4	6	1		
		% 8,10%	5,10%	7,20%	3,80%	3,10%	10,40%	9,10%	6,50%	8,50%	6,90%	9,00%	1,70%	10,60%	5,30%	7,10%	4,20%		
	dla osób przebywających za granicą	N 14	4	11	8	2	6	9	4	8	2	6	2	10	5	15	0		
		% 7,10%	5,10%	6,10%	3,80%	3,10%	4,20%	9,10%	5,20%	8,50%	6,90%	5,40%	3,40%	6,20%	6,60%	17,90%	0,00%		
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 33	5	31	36	7	14	14	12	6	3	14	5	22	8	12	3		
	% 16,70%	6,40%	17,20%	17,30%	10,90%	9,70%	14,10%	15,60%	6,40%	10,30%	12,60%	8,60%	13,70%	10,50%	14,30%	12,50%			
dla wszystkich	N 121	63	111	145	51	89	64	44	69	15	73	42	97	56	47	20			
	% 61,10%	80,80%	61,70%	69,70%	79,70%	61,80%	64,60%	57,10%	73,40%	51,70%	65,80%	72,40%	60,20%	73,70%	56,00%	83,30%			
Głosowanie korespondencyjne za pośrednictwem poczty	trudno powiedzieć	N 21	6	26	24	7	19	10	9	6	8	6	4	17	6	9	0	Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,13$	
		% 10,70%	7,70%	14,50%	11,70%	10,90%	13,30%	10,10%	11,50%	6,20%	28,60%	5,40%	6,90%	10,60%	7,90%	10,70%	0,00%		
	nie powinno być takiej możliwości	N 47	19	38	60	7	28	27	17	21	7	44	18	43	19	19	3		
		% 24,00%	24,40%	21,20%	29,10%	10,90%	19,60%	27,30%	21,80%	21,60%	25,00%	39,60%	31,00%	26,70%	25,00%	22,60%	12,50%		
	dla osób przebywających za granicą	N 39	7	19	23	7	28	4	11	16	2	12	5	15	9	13	2		
		% 19,90%	9,00%	10,60%	11,20%	10,90%	19,60%	4,00%	14,10%	16,50%	7,10%	10,80%	8,60%	9,30%	11,80%	15,50%	8,30%		
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 43	17	41	46	16	28	18	17	20	3	23	12	50	19	19	3		
	% 21,90%	21,80%	22,90%	22,30%	25,00%	19,60%	18,20%	21,80%	20,60%	10,70%	20,70%	20,70%	31,10%	25,00%	22,60%	12,50%			
dla wszystkich	N 46	29	55	53	27	40	40	24	34	8	26	19	36	23	24	16			
	% 23,50%	37,20%	30,70%	25,70%	42,20%	28,00%	40,40%	30,80%	35,10%	28,60%	23,40%	32,80%	22,40%	30,30%	28,60%	66,70%			

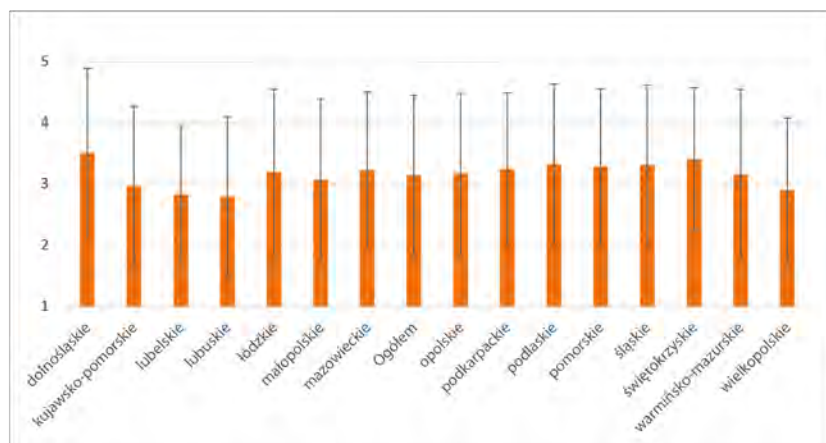
Tabela 23 c.d.

		województwo																		
		zachodniopomorskie	łódzkie	mazowieckie	wielkopolskie	lubuskie	śląskie	warmińsko-mazurskie												
										dolnośląskie	małopolskie	opolskie	podlaskie	lubelskie	podkarpackie	kujawsko-pomorskie	świętokrzyskie	pomorskie		
Głosowanie przez pełnomocnika	trudno powiedzieć	N	13	2	26	28	5	16	9	11	6	4	15	4	10	4	8	2	Exact Fisher Test $p = 0,001$ $V = 0,12$	
		%	6,70%	2,60%	14,40%	13,50%	7,80%	11,10%	9,10%	14,10%	6,50%	14,80%	13,60%	6,90%	6,20%	5,30%	9,50%	8,30%		
	nie powinno być takiej możliwości	N	48	19	39	64	10	30	20	17	17	2	26	17	36	16	24	3		
		%	24,60%	24,40%	21,70%	30,90%	15,60%	20,80%	20,20%	21,80%	18,30%	7,40%	23,60%	29,30%	22,40%	21,10%	28,60%	12,50%		
	dla osób przebywających za granicą	N	20	3	3	7	1	9	8	3	3	1	5	0	9	1	3	0		
		%	10,30%	3,80%	1,70%	3,40%	1,60%	6,30%	8,10%	3,80%	3,20%	3,70%	4,50%	0,00%	5,60%	1,30%	3,60%	0,00%		
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	75	44	73	79	37	64	44	37	49	17	48	33	73	47	36	13			
	%	38,50%	56,40%	40,60%	38,20%	57,80%	44,40%	44,40%	47,40%	52,70%	63,00%	43,60%	56,90%	45,30%	61,80%	42,90%	54,20%			
dla wszystkich	N	39	10	39	29	11	25	18	10	18	3	16	4	33	8	13	6			
	%	20,00%	12,80%	21,70%	14,00%	17,20%	17,40%	18,20%	12,80%	19,40%	11,10%	14,50%	6,90%	20,50%	10,50%	15,50%	25,00%			
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	trudno powiedzieć	N	15	8	32	44	11	14	14	9	15	11	10	7	19	8	12	3	Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,13$	
		%	7,60%	10,30%	17,80%	21,30%	17,20%	9,80%	14,10%	11,50%	15,60%	37,90%	9,10%	12,10%	11,80%	10,50%	14,30%	12,50%		
	nie powinno być takiej możliwości	N	70	32	65	86	25	48	27	26	41	6	50	17	50	23	37	8		
		%	35,50%	41,00%	36,10%	41,50%	39,10%	33,60%	27,30%	33,30%	42,70%	20,70%	45,50%	29,30%	31,10%	30,30%	44,00%	33,30%		
	dla osób przebywających za granicą	N	3	0	5	0	2	2	4	0	0	0	0	0	2	2	1	0		
		%	1,50%	0,00%	2,80%	0,00%	3,10%	1,40%	4,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,20%	2,60%	1,20%	0,00%		
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	78	31	57	63	19	67	42	39	35	10	46	27	59	33	23	11			
	%	39,60%	39,70%	31,70%	30,40%	29,70%	46,90%	42,40%	50,00%	36,50%	34,50%	41,80%	46,60%	36,60%	43,40%	27,40%	45,80%			
dla wszystkich	N	31	7	21	14	7	12	12	4	5	2	4	7	31	10	11	2			
	%	15,70%	9,00%	11,70%	6,80%	10,90%	8,40%	12,10%	5,10%	5,20%	6,90%	3,60%	12,10%	19,30%	13,20%	13,10%	8,30%			

Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym kroku skupiono się nad różnymi opiniami w zakresie poziomu zagrożenia różnych form głosowania nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi (pytanie 11). Zbadano poziom oceny zagrożenia dla głosowania z dowolnego miejsca przez internet wskazywane przez osoby badane w zależności od województwa, które zamieszkiwały. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie, $H(15) = 35,87$; $p = 0,002$. Testy *post-hoc* wykazały istotną statystycznie różnicę między województwem wielkopolskim a dolnośląskim ($p = 0,023$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 18.

Wykres 18. Województwo zamieszkania a ocena poziomu zagrożenia dla głosowania z dowolnego miejsca przez internet

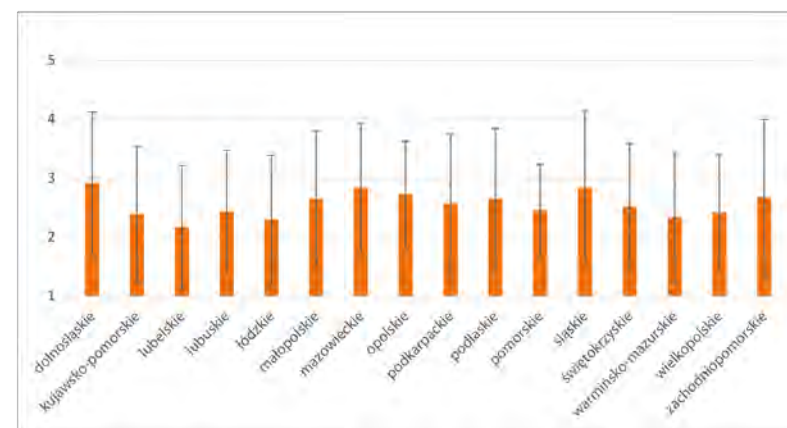
Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano poziom oceny zagrożenia dla metody głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania. Test Kruskala-Wallisa ponownie okazał się być istotny statystycznie, $H(15) = 51,88$; $p < 0,001$. Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między województwami:

- lubelskim a śląskim ($p = 0,012$), mazowieckim ($p = 0,002$) oraz dolnośląskim ($p = 0,008$);
- łódzkim a mazowieckim ($p = 0,029$);
- warmińsko-mazurskim a mazowieckim ($p = 0,023$);
- wielkopolskim a mazowieckim ($p = 0,017$)

Wyniki zaprezentowano na wykresie 19.

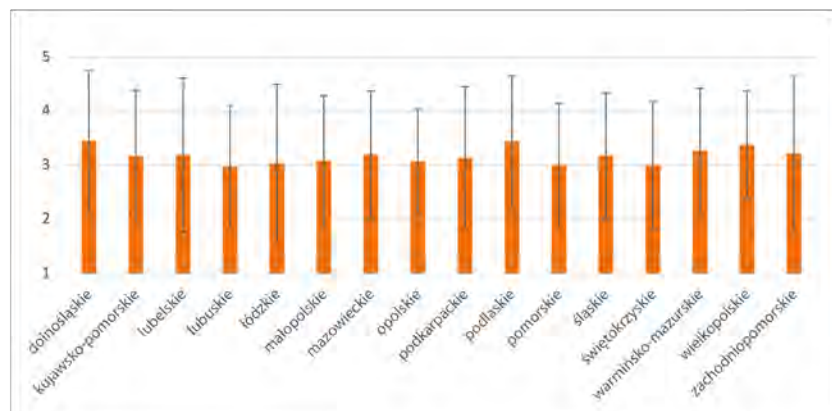
Wykres 19. Województwo zamieszkania a ocena poziomu zagrożenia dla głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania

Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano poziom oceny pojawienia się nieprawidłowości dla głosowania korespondencyjnego (za pomocą poczty / listu). Wynik testu Kruskala-Wallisa okazał się nie być nawet bliższy istotności statystycznej, $H(15) = 19,85$; $p = 0,178$. Nie było więc podstaw do analizy *post-hoc*. Rozkład wyników zaprezentowano na wykresie 20.

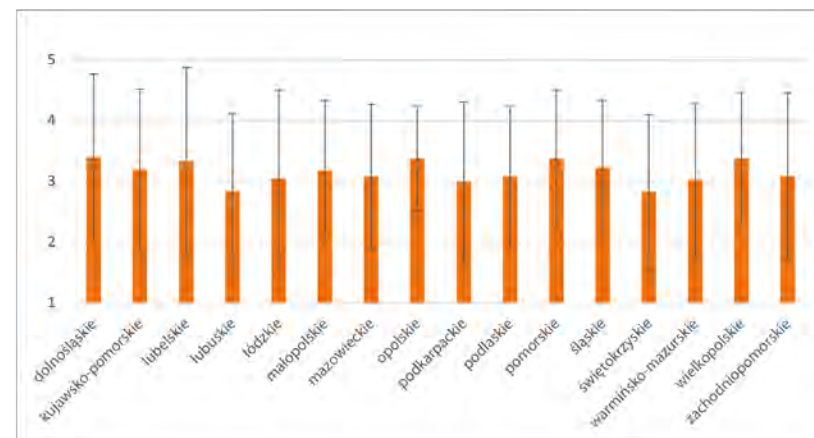
Wykres 20. Województwo zamieszkania a ocena poziomu zagrożenia przy metodzie głosowania korespondencyjnego (za pomocą poczty/listu)

Źródło: opracowanie własne.

Zbadano poziom oceny zagrożenia głosowania z pomocą pełnomocnika w zależności od województwa, w którym mieszkała badana osoba. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie, $H(15) = 27,48$; $p = 0,025$. Testy *post-hoc* nie wykazały jednak żadnej różnicy nawet na poziomie tendencji statystycznej pomiędzy poszczególnymi województwami. Należy więc przyjąć, że choć występowały pewne różnice w zakresie oceny zagrożenia tej metody głosowania pomiędzy osobami badanymi mieszkającymi w różnych województwach, to nie były one na tyle znaczące i wiarygodne, by móc wyciągać z nich dalej idące wnioski. Wyniki zaprezentowano na wykresie 21.

Wykres 21. Województwo zamieszkania a ocena poziomu zagrożenia przy metodzie głosowania z pomocą pełnomocnika

Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano poziom oceny zagrożenia fałszerstwami w przypadku głosowania w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą w zależności od województwa. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie, $H(15) = 51,13$; $p < 0,001$. Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie bądź bliskie istotności statystycznej różnice między województwami:

- lubelskim a zachodniopomorskim ($p = 0,035$), podlaskim ($p = 0,029$), łódzkim ($p = 0,093$), mazowieckim ($p = 0,009$), lubuskim ($p = 0,089$), śląskim ($p = 0,001$), małopolskim ($p < 0,001$), wielkopolskim ($p < 0,001$) oraz dolnośląskim ($p = 0,001$);
- podkarpackim a wielkopolskim ($p = 0,003$) oraz małopolskim ($p = 0,076$).

Wyniki zaprezentowano na wykresie 22.

Tabela 24. Województwo zamieszkania a preferowane metody głosowania w wyborach

		województwo																		
			zachodniopomorskie	łódzkie	mazowieckie	wielkopolskie	lubuskie	śląskie	warmińsko-mazurskie		dolnośląskie	małopolskie	opolskie	podlaskie	lubelskie	podkarpackie	kujawsko-pomorskie	świętokrzyskie	pomorskie	
osobiście w lokalu wyborczym	nie	N	54	10	34	42	24	24	30		15	18	8	19	8	31	18	9	10	$\chi^2(15) = 42,63$ $p < 0,001$ $V = 0,16$
	%		26,90%	12,50%	18,80%	20,10%	37,50%	16,20%	30,30%		19,20%	17,80%	26,70%	17,10%	13,80%	19,30%	23,70%	10,70%	41,70%	
	tak	N	147	70	147	167	40	124	69		63	83	22	92	50	130	58	75	14	
	%		73,10%	87,50%	81,20%	79,90%	62,50%	83,80%	69,70%		80,80%	82,20%	73,30%	82,90%	86,20%	80,70%	76,30%	89,30%	58,30%	
elektronicznie (przez internet)	nie	N	69	15	54	30	6	62	27		29	40	11	27	6	50	16	31	4	$\chi^2(15) = 80,48$ $p < 0,001$ $V = 0,22$
	%		34,30%	18,80%	29,80%	14,40%	9,40%	41,90%	27,30%		37,20%	39,60%	36,70%	24,30%	10,30%	31,10%	21,10%	36,90%	16,70%	
	tak	N	132	65	127	179	58	86	72		49	61	19	84	52	111	60	53	20	
	%		65,70%	81,30%	70,20%	85,60%	90,60%	58,10%	72,70%		62,80%	60,40%	63,30%	75,70%	89,70%	68,90%	78,90%	63,10%	83,30%	
w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą	nie	N	172	73	172	204	64	143	93		67	98	27	106	56	137	71	76	24	$\chi^2(15) = 61,26$ $p < 0,001$ $V = 0,19$
	%		85,60%	91,30%	95,00%	97,60%	100,00%	96,60%	93,90%		85,90%	97,00%	90,00%	95,50%	96,60%	85,10%	93,40%	90,50%	100,00%	
	tak	N	29	7	9	5	0	5	6		11	3	3	5	2	24	5	8	0	
	%		14,40%	8,80%	5,00%	2,40%	0,00%	3,40%	6,10%		14,10%	3,00%	10,00%	4,50%	3,40%	14,90%	6,60%	9,50%	0,00%	
korespondencyjnie	nie	N	185	78	167	194	60	135	92		63	79	27	110	56	155	70	76	22	$\chi^2(15) = 57,25$ $p < 0,001$ $V = 0,18$
	%		92,00%	97,50%	92,30%	92,80%	93,80%	91,20%	92,90%		80,80%	78,20%	90,00%	99,10%	96,60%	96,30%	92,10%	90,50%	91,70%	
	tak	N	16	2	14	15	4	13	7		15	22	3	1	2	6	6	8	2	
	%		8,00%	2,50%	7,70%	7,20%	6,30%	8,80%	7,10%		19,20%	21,80%	10,00%	0,90%	3,40%	3,70%	7,90%	9,50%	8,30%	
przez pełnomocnika	nie	N	190	79	174	207	63	142	96		75	95	28	106	58	154	74	81	23	Exact Fisher Test $p = 0,373$
	%		94,50%	98,80%	96,10%	99,00%	98,40%	95,90%	97,00%		96,20%	94,10%	93,30%	95,50%	100,00%	95,70%	97,40%	96,40%	95,80%	
	tak	N	11	1	7	2	1	6	3		3	6	2	5	0	7	2	3	1	
	%		5,50%	1,30%	3,90%	1,00%	1,60%	4,10%	3,00%		3,80%	5,90%	6,70%	4,50%	0,00%	4,30%	2,60%	3,60%	4,20%	
nigdy nie chodzę na głosowania	nie	N	194	80	180	204	64	143	99		78	99	28	109	56	161	73	83	24	Exact Fisher Test $p = 0,036$ $V = 0,12$
	%		96,50%	100,00%	99,40%	97,60%	100,00%	96,60%	100,00%		100,00%	98,00%	93,30%	98,20%	96,60%	100,00%	96,10%	98,80%	100,00%	
	tak	N	7	0	1	5	0	5	0		0	2	2	2	2	0	3	1	0	
	%		3,50%	0,00%	0,60%	2,40%	0,00%	3,40%	0,00%		0,00%	2,00%	6,70%	1,80%	3,40%	0,00%	3,90%	1,20%	0,00%	
trudno powiedzieć	nie	N	179	76	165	199	63	132	96		73	95	26	104	55	153	74	77	23	$\chi^2(15) = 23,25$ $p = 0,079$ $V = 0,12$
	%		89,10%	95,00%	91,20%	95,20%	98,40%	89,20%	97,00%		93,60%	94,10%	86,70%	93,70%	94,80%	95,00%	97,40%	91,70%	95,80%	
	tak	N	22	4	16	10	1	16	3		5	6	4	7	3	8	2	7	1	
	%		10,90%	5,00%	8,80%	4,80%	1,60%	10,80%	3,00%		6,40%	5,90%	13,30%	6,30%	5,20%	5,00%	2,60%	8,30%	4,20%	

Źródło: opracowanie własne.

3.1.6. Status zawodowy osób badanych a postawy względem różnych form głosowania

W kolejnym kroku sprawdzono, czy status zawodowy osób badanych różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących alternatywnych metod głosowania. Wykonano serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa, testów χ^2 oraz dokładnych testów Fishera. W procedurze weryfikacji odpowiedzi respondentów na pytanie 10 (ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców) wykonano serię analiz przy użyciu testów χ^2 oraz dokładnych testów Fishera. Jak można zobaczyć w tabeli 25, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie wszystkich badanych zmiennych, jednakże siła odnotowanych efektów była niska, na co wskazuje wartość współczynnika V Cramera. To, co można zauważyć, to fakt, że trzy grupy – bezrobotnych, będących na rencie / emeryturze oraz zajmujących się domem / wychowaniem dzieci – częściej udzielały odpowiedzi „trudno powiedzieć”.

Tabela 25. Status zawodowy osób badanych a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców

			pracuje zawodowo na pełnym etacie, również w rodzinnym gospodarstwie rolnym	prowadzi własną działalność gospodarczą	pracuje dorywczo	jest bezrobotna/bezrobotny	uczy się w szkole/studiuje w wyższej uczelni	jest na rencie/emeryturze	zajmuje się domem/wychowaniem dzieci	
Głosowanie elektroniczne – maszyny do głosowania	trudno powiedzieć	N	81	15	13	8	55	61	9	Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,15$
		%	11,60%	12,30%	13,30%	26,70%	10,90%	31,00%	23,70%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	53	12	6	2	23	37	5	
		%	7,60%	9,80%	6,10%	6,70%	4,60%	18,80%	13,20%	
	dla osób przebywających za granicą	N	17	3	2	2	18	8	1	
		%	2,40%	2,50%	2,00%	6,70%	3,60%	4,10%	2,60%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	71	15	23	4	59	27	5	
	%	10,20%	12,30%	23,50%	13,30%	11,70%	13,70%	13,20%		
dla wszystkich	N	474	77	54	14	348	64	18		
	%	68,10%	63,10%	55,10%	46,70%	69,20%	32,50%	47,40%		

Głosowanie przez internet	trudno powiedzieć	N	42	5	8	9	19	37	6	Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,16$
		%	6,00%	4,10%	8,10%	30,00%	3,80%	19,00%	16,20%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	36	8	6	3	31	34	5	
		%	5,10%	6,50%	6,10%	10,00%	6,10%	17,40%	13,50%	
	dla osób przebywających za granicą	N	36	7	7	2	32	18	1	
		%	5,10%	5,70%	7,10%	6,70%	6,30%	9,20%	2,70%	
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	75	20	14	4	68	37	7		
	%	10,70%	16,30%	14,10%	13,30%	13,50%	19,00%	18,90%		
dla wszystkich	N	511	83	64	12	355	69	18		
	%	73,00%	67,50%	64,60%	40,00%	70,30%	35,40%	48,60%		
Głosowanie korespondencyjne za pośrednictwem poczty	trudno powiedzieć	N	64	12	9	9	36	40	6	$\chi^2(24) = 96,65$ $p < 0,001$ $V = 0,12$
		%	9,20%	9,90%	9,10%	30,00%	7,10%	20,20%	16,20%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	187	29	24	5	109	58	7	
		%	26,80%	24,00%	24,20%	16,70%	21,60%	29,30%	18,90%	
	dla osób przebywających za granicą	N	74	18	13	2	59	37	9	
		%	10,60%	14,90%	13,10%	6,70%	11,70%	18,70%	24,30%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	139	30	25	3	130	40	10	
	%	19,90%	24,80%	25,30%	10,00%	25,80%	20,20%	27,00%		
dla wszystkich	N	233	32	28	11	170	23	5		
	%	33,40%	26,40%	28,30%	36,70%	33,70%	11,60%	13,50%		

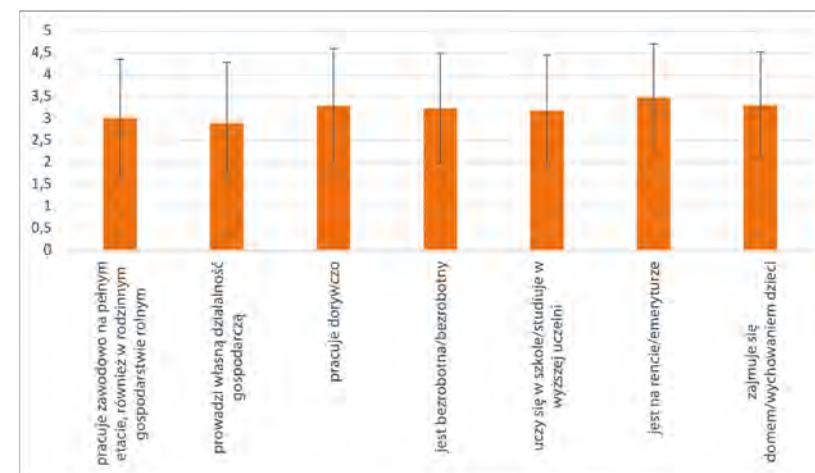
Tabela 25 c.d.

		pracuje zawodowo na pełnym etacie, również w rodzinnym gospodarstwie rolnym	prowadzi własną działalność gospodarczą	pracuje dorywczo	jest bezrobotna /bezrobotny	uczy się w szkole/studiuje w wyższej uczelni	jest na rencie/emeryturze	zajmuje się domem/wychowaniem dzieci
Głosowanie przez pełnomocnika	trudno powiedzieć	N 63 % 9,10%	N 17 % 13,90%	N 13 % 13,10%	N 6 % 20,00%	N 31 % 6,20%	N 29 % 14,90%	N 6 % 16,20%
	nie powinno być takiej możliwości	N 174 % 25,00%	N 28 % 23,00%	N 26 % 26,30%	N 5 % 16,70%	N 95 % 18,80%	N 47 % 24,20%	N 14 % 37,80%
	dla osób przebywających za granicą	N 27 % 3,90%	N 4 % 3,30%	N 6 % 6,10%	N 3 % 10,00%	N 18 % 3,60%	N 12 % 6,20%	N 4 % 10,80%
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 300 % 43,20%	N 51 % 41,80%	N 39 % 39,40%	N 7 % 23,30%	N 271 % 53,80%	N 90 % 46,40%	N 11 % 29,70%
	dla wszystkich	N 131 % 18,80%	N 22 % 18,00%	N 15 % 15,20%	N 9 % 30,00%	N 89 % 17,70%	N 16 % 8,20%	N 2 % 5,40%
								$\chi^2(24) = 70,53$ $P < 0,001$ $V = 0,10$
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	trudno powiedzieć	N 93 % 13,30%	N 25 % 20,50%	N 9 % 9,10%	N 9 % 30,00%	N 59 % 11,70%	N 33 % 16,80%	N 7 % 18,90%
	nie powinno być takiej możliwości	N 256 % 36,60%	N 46 % 37,70%	N 38 % 38,40%	N 2 % 6,70%	N 195 % 38,70%	N 56 % 28,60%	N 16 % 43,20%
	dla osób przebywających za granicą	N 4 % 0,60%	N 4 % 3,30%	N 2 % 2,00%	N 4 % 13,30%	N 4 % 0,80%	N 3 % 1,50%	N 0 % 0,00%
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 266 % 38,10%	N 36 % 29,50%	N 38 % 38,40%	N 8 % 26,70%	N 189 % 37,50%	N 93 % 47,40%	N 13 % 35,10%
	dla wszystkich	N 80 % 11,40%	N 11 % 9,00%	N 12 % 12,10%	N 7 % 23,30%	N 57 % 11,30%	N 11 % 5,60%	N 1 % 2,70%
								Exact Fisher Test $P < 0,001$ $V = 0,12$

Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym kroku zbadano poziom odpowiedzi na pytanie 11, tj. oceny poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi. Z analizy odpowiedzi na twierdzenie P.11.1 (głosowanie z dowolnego miejsca przez internet) w zależności od statusu zawodowego badanych osób wynika, że status zawodowy istotnie różnicuje ocenę zagrożeń nadużyciami wyborczymi w odniesieniu do głosowania przez internet (test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie, $H(6) = 24,35$; $p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istnienie dwóch istotnych statystycznie różnic – pomiędzy osobami będącymi na rencie / emeryturze a osobami prowadzącymi własną działalność gospodarczą ($p = 0,004$) oraz pracującymi zawodowo na pełnym etacie ($p < 0,001$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 23.

Wykres 23. Status zawodowy a ocena poziomu zagrożenia dla głosowania z dowolnego miejsca przez internet

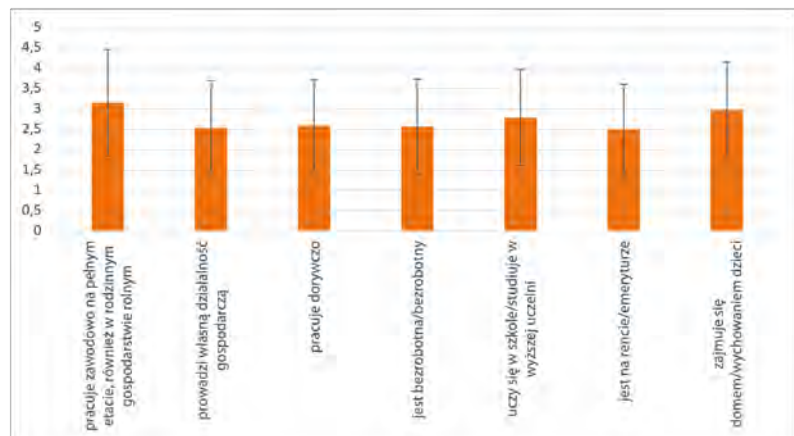

Źródło: opracowanie własne.

W następnym kroku zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.11.2 (głosowanie w lokalu wyborczym za pomocą maszyny do głosowania) w zależności od statusu zawodowego osób

badanych. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie, $H(6) = 28,27$; $p < 0,001$, co oznacza, że również w odniesieniu do tego typu głosowania status zawodowy istotnie różnicuje odpowiedzi respondentów. Testy *post-hoc* wykazały istnienie dwóch istotnych statystycznie różnic – pomiędzy osobami będącymi na rencie / emeryturze a osobami uczącymi się / studiującymi ($p < 0,001$) oraz pracującymi zawodowo na pełnym etacie ($p < 0,001$). Pozostałe pary grup nie różniły się między sobą nawet na poziomie tendencji statystycznej. Wyniki zaprezentowano na wykresie 24.

Wykres 24. Status zawodowy a ocena poziomu zagrożenia przy głosowaniu w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania

Źródło: opracowanie własne.

W następnym kroku zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.11.3 (głosowanie korespondencyjne) w zależności od statusu zawodowego osób badanych. W tym przypadku jednak test Kruskala-Wallisa okazał się nie być istotny statystycznie ani nawet bliski istotności statystycznej, $H(6) = 6,69$; $p = 0,351$. Także nieistotny wynik tego testu odnotowano dla pytania P.11.4 (głosowanie z pomocą pełnomocnika): $H(6) = 4,63$; $p = 0,592$. Z tego względu nie było podstaw do analizy *post-hoc*, a wyniki zaprezentowano w tabeli 26.

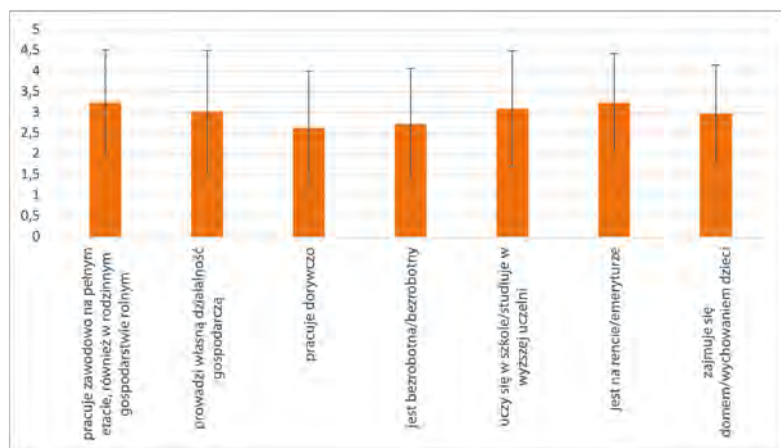
Tabela 26. Status zawodowy a ocena poziomu zagrożenia przy głosowaniu korespondencyjnym i z pomocą pełnomocnika

Status zawodowy	M	SD
P.11.3. Głosowanie korespondencyjne		
pracuje zawodowo na pełnym etacie, również w rodzinnym gospodarstwie rolnym	3,15	1,22
prowadzi własną działalność gospodarczą	3,26	1,22
pracuje dorywczo	3,15	1,24
jest bezrobotna/bezrobotny	2,93	1,23
uczy się w szkole/studiuje w wyższej uczelni	3,26	1,22
jest na rencie/emeryturze	3,22	1,33
zajmuje się domem/wychowaniem dzieci	3,45	1,18
P.11.4. Głosowanie z pomocą pełnomocnika		
pracuje zawodowo na pełnym etacie, również w rodzinnym gospodarstwie rolnym	3,09	1,26
prowadzi własną działalność gospodarczą	3,22	1,15
pracuje dorywczo	3,15	1,24
jest bezrobotna/bezrobotny	2,83	1,15
uczy się w szkole/studiuje w wyższej uczelni	3,17	1,27
jest na rencie/emeryturze	3,16	1,30
zajmuje się domem/wychowaniem dzieci	3,32	1,25

Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym kroku zbadano poziom odpowiedzi na pytanie P.11.5 (głosowanie w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą) w zależności od statusu zawodowego osób badanych. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie, $H(6) = 24,2783$ $p < 0,001$. Testy *post-hoc* wykazały istnienie dwóch istotnych statystycznie różnic – pomiędzy osobami będącymi na rencie / emeryturze a osobami uczącymi się / studiującymi ($p = 0,032$) oraz prowadzącymi własną działalność gospodarczą ($p = 0,003$). Pozostałe pary grup nie różniły się między sobą nawet na poziomie tendencji statystycznej. Wyniki zaprezentowano na wykresie 25.

Wykres 25. Status zawodowy a ocena poziomu zagrożenia przy głosowaniu w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 13, czyli wskazanie preferowanych metod głosowania w wyborach. Wykonano serię analiz przy użyciu dokładnych testów Fishera. Jak można zobaczyć w tabeli 27, odnotowano istotne statystycznie bądź bliskie istotności statystycznej wyniki w zakresie wszystkich badanych propozycji głosowania za wyjątkiem odpowiedzi „nigdy nie chodzę na głosowania”. Warto zauważyć, że odnotowano umiarkowanie dużą siłę efektu w przypadku głosowania przez internet – na tle wszystkich pozostałych grup wyróżniała się grupa emerytów i rencistów, w której nieliczne osoby były gotowe głosować przez internet. Drugą grupą, gdzie także mniejszość była zdecydowana głosować online, to grupa osób bezrobotnych. Obydwie grupy zdecydowanie chętniej od pozostałych deklarowały głosowanie w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli z przenośną urną wyborczą oraz przez pełnomocnika, a grupa osób na rencie / emeryturze była grupą najsilniej deklarującą chęć głosowania osobiście w lokalu.

Tabela 27. Status zawodowy a preferowane metody głosowania w wyborach

		pracuje zawodowo na pełnym etacie, również w rodzinnym gospodarstwie rolnym	prowadzi własną działalność gospodarczą	pracuje dorywczo	jest bezrobotna /bezrobotny	uczy się w szkole/studiuje w wyższej uczelni	jest na rencie/emeryturze	zajmuje się domem/wychowaniem dzieci	
osobiście w lokalu wyborczym	nie	N 178 % 25,20%	N 26 % 21,00%	N 19 % 19,00%	N 8 % 26,70%	N 108 % 21,30%	N 14 % 6,90%	N 6 % 15,40%	$\chi^2(6) = 33,57$ $p < 0,001$ $V = 0,14$
	tak	N 527 % 74,80%	N 98 % 79,00%	N 81 % 81,00%	N 22 % 73,30%	N 398 % 78,70%	N 189 % 93,10%	N 33 % 84,60%	
elektronicznie (przez internet)	nie	N 160 % 22,70%	N 30 % 24,20%	N 34 % 34,00%	N 17 % 56,70%	N 87 % 17,20%	N 137 % 67,50%	N 13 % 33,30%	$\chi^2(6) = 211,61$ $p < 0,001$ $V = 0,35$
	tak	N 545 % 77,30%	N 94 % 75,80%	N 66 % 66,00%	N 13 % 43,30%	N 419 % 82,80%	N 66 % 32,50%	N 26 % 66,70%	
w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą	nie	N 669 % 94,90%	N 121 % 97,60%	N 93 % 93,00%	N 24 % 80,00%	N 482 % 95,30%	N 159 % 78,30%	N 37 % 94,90%	$\chi^2(6) = 85,28$ $p < 0,001$ $V = 0,22$
	tak	N 36 % 5,10%	N 3 % 2,40%	N 7 % 7,00%	N 6 % 20,00%	N 24 % 4,70%	N 44 % 21,70%	N 2 % 5,10%	
korespondencyjnie	nie	N 652 % 92,50%	N 113 % 91,10%	N 86 % 86,00%	N 30 % 100,00%	N 476 % 94,10%	N 176 % 86,70%	N 37 % 94,90%	$\chi^2(6) = 18,93$ $p = 0,004$ $V = 0,11$
	tak	N 53 % 7,50%	N 11 % 8,90%	N 14 % 14,00%	N 0 % 0,00%	N 30 % 5,90%	N 27 % 13,30%	N 2 % 5,10%	
przez pełnomocnika	nie	N 688 % 97,60%	N 121 % 97,60%	N 94 % 94,00%	N 27 % 90,00%	N 492 % 97,20%	N 186 % 91,60%	N 38 % 97,40%	Exact Fisher Test $p = 0,002$ $V = 0,12$
	tak	N 17 % 2,40%	N 3 % 2,40%	N 6 % 6,00%	N 3 % 10,00%	N 14 % 2,80%	N 17 % 8,40%	N 1 % 2,60%	

nigdy nie chodzię na głosowanie	nie	N 691	122	98	29	500	199	39	Exact Fisher Test $p = 0,781$
		% 98,00%	98,40%	98,00%	96,70%	98,80%	98,00%	100,00%	
	tak	N 14	2	2	1	6	4	0	$\chi^2(6) = 34,27$ $p < 0,001$ $V = 0,14$
		% 2,00%	1,60%	2,00%	3,30%	1,20%	2,00%	0,00%	
trudno powiedzieć	nie	N 670	116	91	26	481	172	34	
		% 95,00%	93,50%	91,00%	86,70%	95,10%	84,70%	87,20%	
	tak	N 35	8	9	4	25	31	5	
		% 5,00%	6,50%	9,00%	13,30%	4,90%	15,30%	12,80%	

Źródło: opracowanie własne.

3.2. / Analiza danych według zmiennych politycznych

Drugą grupę zmiennych determinujących opinie Polaków na temat alternatywnych metod głosowania stanowią preferencje polityczne. Przyjęto, że takie zmienne polityczne jak: poglądy polityczne na osi lewica-prawica, poparcie dla partii politycznych, udział w wyborach oraz doświadczenie braku udziału w wyborach, mogą różnicować (choć w różnym zakresie) odpowiedzi respondentów na temat dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców, poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi oraz preferowanych metody głosowania w wyborach. Za szczególnie znaczące zmienne determinujące opinie i postawy względem alternatywnych metod głosowania uznano:

- poglądy polityczne wyrażone na osi lewica-prawica – założono, że osoby o poglądach prawicowych preferują tradycyjne (głosowanie korespondencyjne, z pomocą pełnomocnika) formy partycypacji w wyborach, zaś osoby o poglądach liberalnych i lewicowych są bardziej otwarte na głosowanie elektroniczne;
- preferencje partyjne (zarówno w odniesieniu do ostatnich

wyborów, jak i hipotetycznie – gdyby wybory odbywały się w momencie wypełniania ankiety) – postanowiono sprawdzić, czy poparcie dla partii politycznych otwartych na wprowadzenie alternatywnych metod głosowania koreluje pozytywnie z opiniami ich wyborców na ten temat;

- udział w głosowaniu w wyborach (tu zróżnicowano dodatkowo typy wyborów: parlamentarne, samorządowe, prezydenckie i europejskie) – przyjęto, że osoby częściej głosujące są skłonne wybierać głosowanie osobiste, a osoby rzadko biorące udział w wyborach oraz te, które nigdy nie głosują - preferują inne niż tradycyjne metody głosowania, zwłaszcza e-głosowanie;
- doświadczenie braku uczestnictwa w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie trwania elekcji – w tym przypadku założono, że takie doświadczenie koreluje dodatnio z oceną alternatywnych metod głosowania.

3.2.1. Poglądy polityczne a postawy względem różnych form głosowania

W pierwszym kroku sprawdzono, czy poglądy polityczne badanych osób różnicują poziom odpowiedzi, dotyczących alternatywnych metod głosowania. W tym celu wykonano serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa, testów χ^2 oraz dokładnych testów Fishera. Dla czytelności prezentowanych danych większość wyników zaprezentowano na wykresach. Tabelami posłużono się jedynie w przypadku braku możliwości wykonania czytelnego wykresu. Warto też zwrócić uwagę, że liczba osób deklarujących skrajne poglądy jest znacznie mniejsza niż liczba osób o poglądach pośrednich, co może mieć wpływ na wyniki testów *post-hoc*.

Z analizy odpowiedzi respondentów na pytanie 10, odnoszące się do dostępności alternatywnych metod głosowania (przy użyciu dokładnych testów Fishera) wynika, że poglądy polityczne istotnie różnicują ocenę dostępności różnych metod głosowania dla poszcze-

gólnych grup wyborców. Jak można zobaczyć w tabeli 28, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie wszystkich pięciu badanych zmiennych, jednakże siła odnotowanych efektów była niska, na co wskazuje wartość współczynnika V Cramera. Wyniki wskazują, że osoby sympatyzujące z prawicą są zwykle mniej otwarte na to, aby alternatywne sposoby głosowania były dostępne dla wszystkich.

Tabela 28. Poglądy polityczne a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców

		skrajna lewica	lewica	centrolewica	centrum	centroprawica	prawica	skrajna prawica	nie wiem / nie potrafię określić
Głosowanie elektroniczne – maszyny do głosowania	trudno powiedzieć	N 2	13	22	49	30	54	2	71
		% 12,50%	7,30%	11,00%	13,20%	15,00%	18,60%	9,50%	17,30%
	nie powinno być takiej możliwości	N 0	15	11	28	19	35	3	28
		% 0,00%	8,40%	5,50%	7,60%	9,50%	12,10%	14,30%	6,80%
	dla osób przebywających za granicą	N 0	6	5	8	5	12	0	15
		% 0,00%	3,40%	2,50%	2,20%	2,50%	4,10%	0,00%	3,70%
Głosowanie przez internet	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 1	20	19	45	24	31	3	61
		% 6,30%	11,20%	9,50%	12,20%	12,00%	10,70%	14,30%	14,90%
	dla wszystkich	N 13	124	143	240	122	158	13	235
		% 81,30%	69,70%	71,50%	64,90%	61,00%	54,50%	61,90%	57,30%
	trudno powiedzieć	N 0	6	9	15	13	29	3	51
		% 0,00%	3,40%	4,50%	4,10%	6,50%	10,10%	14,30%	12,30%
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	nie powinno być takiej możliwości	N 0	13	7	21	14	32	3	32
		% 0,00%	7,30%	3,50%	5,70%	7,00%	11,10%	14,30%	7,70%
	dla osób przebywających za granicą	N 1	11	5	18	14	30	1	26
		% 6,30%	6,20%	2,50%	4,90%	7,00%	10,50%	4,80%	6,30%
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 1	19	26	47	24	40	3	64
		% 6,30%	10,70%	12,90%	12,70%	11,90%	13,90%	14,30%	15,50%
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	dla wszystkich	N 14	129	154	269	136	156	11	241
		% 87,50%	72,50%	76,60%	72,70%	67,70%	54,40%	52,40%	58,20%

Exact Fisher Test
 $P = 0,025$ $V = 0,08$

Exact Fisher Test
 $P < 0,001$ $V = 0,11$

Głosowanie korespondencyjne za pośrednictwem poczty	trudno powiedzieć	N 1	16	9	37	18	24	5	69
		% 6,30%	9,00%	4,50%	10,00%	9,00%	8,20%	23,80%	16,90%
	nie powinno być takiej możliwości	N 1	34	36	86	45	91	3	118
		% 6,30%	19,10%	18,00%	23,30%	22,40%	31,30%	14,30%	28,90%
	dla osób przebywających za granicą	N 1	25	23	37	33	37	6	50
		% 6,30%	14,00%	11,50%	10,00%	16,40%	12,70%	28,60%	12,30%
Głosowanie przez pehnomochnika	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 6	30	49	96	53	66	4	72
		% 37,50%	16,90%	24,50%	26,00%	26,40%	22,70%	19,00%	17,60%
	dla wszystkich	N 7	73	83	113	52	73	3	99
		% 43,80%	41,00%	41,50%	30,60%	25,90%	25,10%	14,30%	24,30%
	trudno powiedzieć	N 1	13	11	32	13	26	3	66
		% 6,30%	7,30%	5,50%	8,70%	6,50%	9,00%	14,30%	16,20%
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	nie powinno być takiej możliwości	N 3	41	35	83	43	77	4	103
		% 18,80%	23,20%	17,40%	22,60%	21,40%	26,60%	19,00%	25,20%
	dla osób przebywających za granicą	N 0	7	2	18	10	13	0	26
		% 0,00%	4,00%	1,00%	4,90%	5,00%	4,50%	0,00%	6,40%
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 7	84	120	175	108	128	11	134
		% 43,80%	47,50%	59,70%	47,60%	53,70%	44,30%	52,40%	32,80%
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	dla wszystkich	N 5	32	33	60	27	45	3	79
		% 31,30%	18,10%	16,40%	16,30%	13,40%	15,60%	14,30%	19,40%
	trudno powiedzieć	N 2	17	13	57	27	35	4	79
		% 12,50%	9,60%	6,40%	15,50%	13,40%	12,10%	19,00%	19,20%
	nie powinno być takiej możliwości	N 3	67	76	131	87	105	6	137
		% 18,80%	37,60%	37,60%	35,60%	43,30%	36,20%	28,60%	33,30%
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	dla osób przebywających za granicą	N 1	1	1	3	1	6	1	7
		% 6,30%	0,60%	0,50%	0,80%	0,50%	2,10%	4,80%	1,70%
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 8	71	96	133	71	117	9	136
		% 50,00%	39,90%	47,50%	36,10%	35,30%	40,30%	42,90%	33,00%
	dla wszystkich	N 2	22	16	44	15	27	1	53
		% 12,50%	12,40%	7,90%	12,00%	7,50%	9,30%	4,80%	12,90%

Exact Fisher Test
 $P < 0,001$ $V = 0,12$

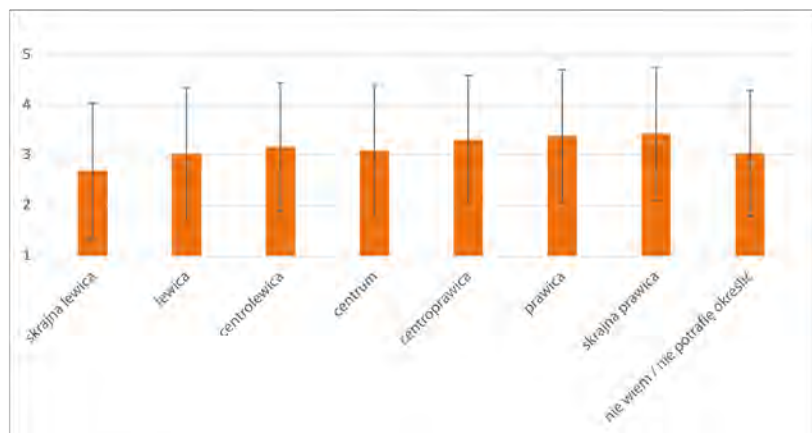
Exact Fisher Test
 $P = 0,001$ $V = 0,11$

Exact Fisher Test
 $P = 0,001$ $V = 0,09$

Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym kroku skupiono się nad oceną poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi w odniesieniu do różnych metod głosowania. W pierwszej kolejności zbadano poziom oceny zagrożenia dla zdalnego głosowania przez internet, koncentrując się jednocześnie na analizie zależności wskazanych odpowiedzi od poglądów politycznych. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie, $H(7) = 20,77$; $p = 0,004$. Testy *post-hoc* wykazały istotną statystycznie różnicę między prawicą a osobami, które nie potrafiły określić swoich preferencji wyborczych ($p = 0,013$). Pozostałe różnice nie były nawet bliskie istotności statystycznej. Wyniki zaprezentowano na wykresie 26.

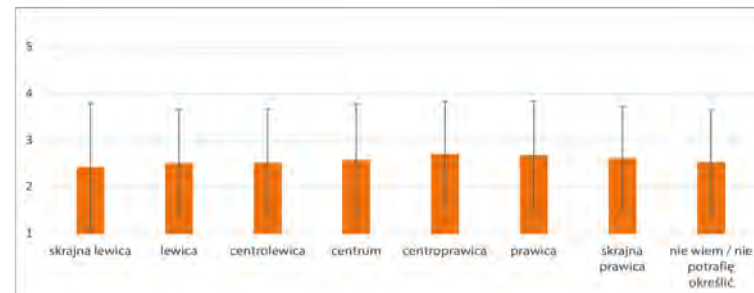
Wykres 26. Poglądy polityczne a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi dla głosowania z dowolnego miejsca przez internet

Źródło: opracowanie własne.

Następnie dokonano analizy poziomu oceny zagrożenia dla metody głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania. W tym przypadku poglądy polityczne nie różnicowały poziomu oceny zagrożenia dla badanej metody głosowania. Test Kruskala-Wallisa okazał się nie być istotny ani nawet bliski istotności statystycznej, $H(7) = 7,66$; $p = 0,364$. Nie było więc podstaw do wykonania analiz *post-hoc*. Wyniki zaprezentowano na wykresie 27.

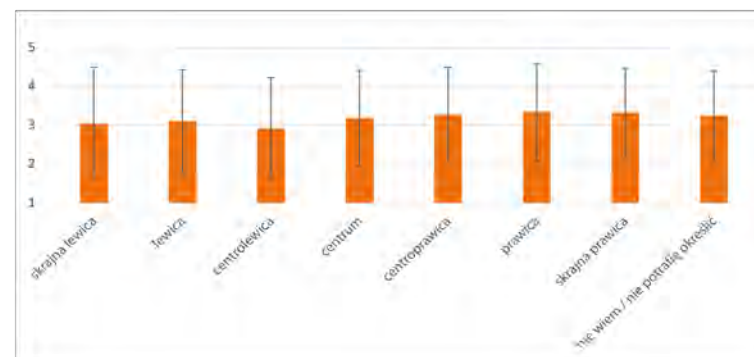
Wykres 27. Poglądy polityczne a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi dla głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania

Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano poziom oceny zagrożenia nieprawidłowościami dla głosowania korespondencyjnego (za pomocą poczty / listu). Test Kruskala-Wallisa okazał się być tym razem istotny statystycznie, $H(7) = 15,51$; $p = 0,030$. Testy *post-hoc* wykazały istotną statystycznie różnicę między prawicą a centrolewicą ($p = 0,009$). Pozostałe różnice nie były nawet bliskie istotności statystycznej. Można stwierdzić, że poglądy polityczne różnicują ocenę poziomu zagrożenia nadużyciami wyborczymi w odniesieniu do głosowania korespondencyjnego. Wyniki zaprezentowano na wykresie 28.

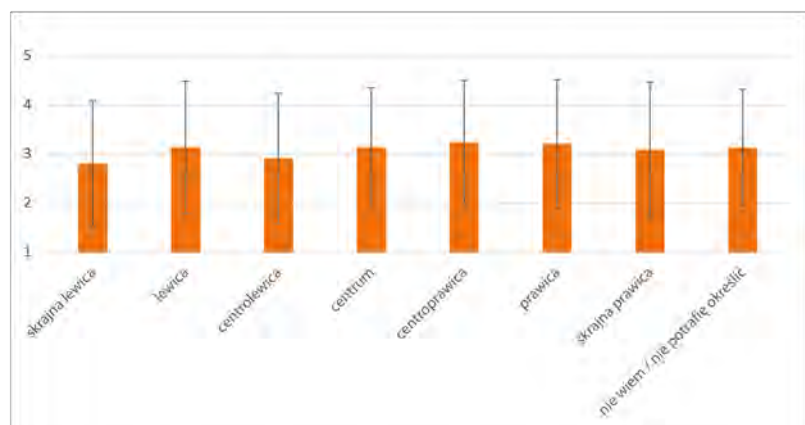
Wykres 28. Poglądy polityczne a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi dla głosowania korespondencyjnego

Źródło: opracowanie własne.

Zbadano poziom oceny zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi w odniesieniu do głosowania z pomocą pełnomocnika w porównaniu do poglądów politycznych respondentów. Test Kruskala-Wallisa nie był istotny statystycznie, $H(7) = 9,85$; $p = 0,197$. Nie było więc podstaw do wykonania analiz *post-hoc*. Wyniki zaprezentowano na wykresie 29.

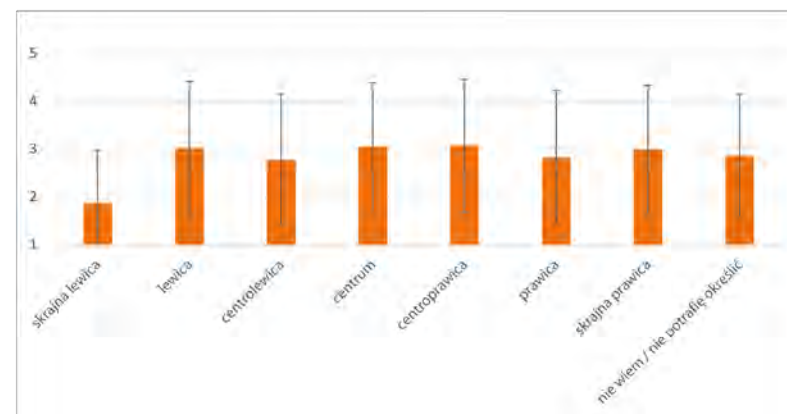
Wykres 29. Poglądy polityczne a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi przy metodzie głosowania z pomocą pełnomocnika

Źródło: opracowanie własne.

W ostatnim kroku tej serii analiz zbadano, czy poglądy polityczne różnicują poziom oceny zagrożenia fałszerstwami w przypadku głosowania w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą. Test Kruskala-Wallisa okazał się istotny statystycznie, $H(7)=21,22$; $p=0,003$. Analizy *post-hoc* wykazały istnienie trzech różnic istotnych statystycznie – pomiędzy skrajną lewicą a lewicą ($p = 0,028$), centrum ($p = 0,017$) oraz centroprawicą ($p = 0,017$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 30.

Wykres 30. Poglądy polityczne a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi w przypadku głosowania w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 13, w którym osoby badane wskazywały na preferencje określonych metod głosowania. Jak można zobaczyć w tabeli 29, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie wszystkich badanych zmiennych. Siła odnotowanych efektów była niska, na co wskazuje wartość współczynnika V Cramera. Chęć głosowania osobiście w lokalu wyborczym oraz przez internet była wyraźnie powiązana z poglądami politycznymi. Zainteresowaniem głosowaniem internetowym rosło im bardziej osoby badane miały lewicowe poglądy, zaś chęć głosowania w lokalu była u tych ludzi najmniejsza, z wyłączeniem centrolewicy, która była zbliżona pod tym względem do prawicy. W przypadku pozostałych sposobów głosowania różnice między grupami nie miały charakteru wprost proporcjonalnego do ich sympatii politycznych.

Tabela 29. Poglądy polityczne a preferowane metody głosowania w wyborach

		skrajna lewica	lewica	centrolewica	centrum	centroprawica	prawica	skrajna prawica	nie wiem / nie potrafię określić	
osobiście w lokalu wyborczym	nie	N 6	42	32	82	35	50	2	108	$\chi^2(7) = 18,85$ $p = 0,009$ $V = 0,11$
	%	35,30%	23,30%	15,50%	22,00%	17,40%	17,10%	9,50%	26,00%	
	tak	N 11	138	174	290	166	242	19	307	
	%	64,70%	76,70%	84,50%	78,00%	82,60%	82,90%	90,50%	74,00%	
elektronicznie (przez internet)	nie	N 2	46	42	81	56	116	10	125	$\chi^2(7) = 40,63$ $p < 0,000$ $V = 0,15$
	%	11,80%	25,60%	20,40%	21,80%	27,90%	39,70%	47,60%	30,10%	
	tak	N 15	134	164	291	145	176	11	290	
	%	88,20%	74,40%	79,60%	78,20%	72,10%	60,30%	52,40%	69,90%	
w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przemożną urną wyborczą	nie	N 17	161	199	355	187	255	19	388	$\chi^2(7) = 26,17$ $p < 0,001$ $V = 0,12$
	%	100,00%	89,40%	96,60%	95,40%	93,00%	87,30%	90,50%	93,50%	
	tak	N 0	19	7	17	14	37	2	27	
	%	0,00%	10,60%	3,40%	4,60%	7,00%	12,70%	9,50%	6,50%	
korespondencyjnie	nie	N 17	160	187	337	182	268	21	396	$\chi^2(7) = 14,32$ $p = 0,046$ $V = 0,09$
	%	100,00%	88,90%	90,80%	90,60%	90,50%	91,80%	100,00%	95,40%	
	tak	N 0	20	19	35	19	24	0	19	
	%	0,00%	11,10%	9,20%	9,40%	9,50%	8,20%	0,00%	4,60%	
przez pełnomocnika	nie	N 17	174	204	361	193	276	17	401	$\chi^2(7) = 22,90$ $p = 0,002$ $V = 0,12$
	%	100,00%	96,70%	99,00%	97,00%	96,00%	94,50%	81,00%	96,60%	
	tak	N 0	6	2	11	8	16	4	14	
	%	0,00%	3,30%	1,00%	3,00%	4,00%	5,50%	19,00%	3,40%	
nigdy nie chodzię na głosowania	nie	N 17	178	206	368	200	290	20	397	Exact Fisher Test $p = 0,001$ $V = 0,13$
	%	100,00%	98,90%	100,00%	98,90%	99,50%	99,30%	95,20%	95,70%	
	tak	N 0	2	0	4	1	2	1	18	
	%	0,00%	1,10%	0,00%	1,10%	0,50%	0,70%	4,80%	4,30%	

trudno powiedzieć

nie	N 17	169	197	350	193	270	20	371	$\chi^2(7) = 15,98$ $p = 0,025$ $V = 0,10$
%	100,00%	93,90%	95,60%	94,10%	96,00%	92,50%	95,20%	89,40%	
tak	N 0	11	9	22	8	22	1	44	
%	0,00%	6,10%	4,40%	5,90%	4,00%	7,50%	4,80%	10,60%	

Źródło: opracowanie własne.

3.2.2. Sposób głosowania w wyborach w 2015 r. a postawy względem różnych form głosowania

W tej części badania sprawdzono, czy poparcie dla partii politycznych, wyrażone oddaniem głosu w wyborach parlamentarnych w 2015 r., różnicuje opinie badanych na temat alternatywnych metod głosowania. Wykonano serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa, testów χ^2 oraz dokładnych testów Fishera. Ze względu na bardzo dużą liczbę porównywanych grup wyniki prezentowano wyłącznie na wykresach, a jedynie w przypadku braku możliwości tego sposobu prezentacji danych wyniki zestawiono w tabelach. Warto także przypomnieć, że w przypadku analizy danych jakościowych, wykonywanej przy użyciu dokładnego testu Fishera, porównywanie grup może mieć charakter jedynie ogólny. Dla wygody czytelnika porównania *post-hoc* prezentowano w taki sposób, by podawać nazwy partii politycznych, tj. pisząc PiS prezentujemy wyniki wyborców partii Prawo i Sprawiedliwość w 2015 r.

Analizę odpowiedzi respondentów na pytanie 10, tj. odnosząc się do dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców - wykonano przy użyciu dokładnych testów Fishera. Jak można zobaczyć w tabeli 30, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie czterech z pięciu badanych zmiennych, jednakże siła odnotowanych efektów była niska, na co wskazuje wartość współczynnika V Cramera. W zakresie pytania o głosowanie w domu, odnotowano wynik na poziomie tendencji statystycznej,

którego siła także była bardzo niska. Wyniki wskazują, że to wyborcy PiS są najmniej otwarci na to, by wszystkie osoby mogły korzystać z takich sposobów głosowania, jak maszyny do głosowania oraz przez internet, jednocześnie najczęściej udzielały odpowiedzi „trudno powiedzieć” oraz „nie powinno być takiej możliwości”.

Tabela 30. Oddany głos w 2015 r. a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców

			Koalicja Zjednoczona Lewica	Komitet Wyborczy KORWIN	Komitet Wyborczy Kukiz' 15	Nowoczesna Ryszarda Petru	Partia Razem	Platforma Obywatelska RP	Polskie Stronnictwo Ludowe	Prawo i Sprawiedliwość	inna	nie głosowałem	nie pamiętam		
Głosowanie elektroniczne – maszyny do głosowania	trudno powiedzieć	N	8	3	14	20	6	34	21	47	12	49	29	$\chi^2(40) = 72,71$ $p < 0,001$ $V = 0,10$	
		%	11,60%	11,50%	14,70%	14,80%	9,50%	13,90%	9,20%	22,60%	9,00%	14,90%	18,50%		
	nie powinno być takiej możliwości	N	6	0	8	6	1	17	11	30	18	32	10		
	dla osób przebywających za granicą	N	2	1	3	3	3	4	5	6	6	14	4		
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	6	2	12	15	6	32	28	24	11	45	22		
		%	8,70%	7,70%	12,60%	11,10%	9,50%	13,10%	12,30%	11,50%	8,20%	13,70%	14,00%		
	dla wszystkich	N	47	20	58	91	47	157	163	101	87	188	92		
	%	68,10%	76,90%	61,10%	67,40%	74,60%	64,30%	71,50%	48,60%	64,90%	57,30%	58,60%			
Głosowanie przez internet	trudno powiedzieć	N	4	2	7	2	3	16	11	31	6	24	19		$\chi^2(40) = 111$ $p < 0,001$ $V = 0,13$
		%	5,80%	7,70%	7,30%	1,50%	4,80%	6,60%	4,80%	14,90%	4,50%	7,20%	12,00%		
	nie powinno być takiej możliwości	N	6	3	5	3	1	17	10	24	17	31	6		
	dla osób przebywających za granicą	N	2	2	10	8	2	17	6	26	8	19	5		
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	9	2	11	22	5	27	32	28	17	40	31		
		%	13,00%	7,70%	11,50%	16,30%	7,90%	11,10%	14,10%	13,50%	12,70%	12,00%	19,60%		
	dla wszystkich	N	48	17	63	100	52	167	168	99	86	218	97		
	%	69,60%	65,40%	65,60%	74,10%	82,50%	68,40%	74,00%	47,60%	64,20%	65,70%	61,40%			
Głosowanie korespondencyjne za pośrednictwem poczty	trudno powiedzieć	N	4	4	8	10	2	27	22	30	7	36	28	$\chi^2(40) = 114,40$ $p < 0,001$ $V = 0,13$	
		%	5,80%	15,40%	8,40%	7,50%	3,10%	11,20%	9,70%	14,30%	5,20%	10,90%	17,70%		
	nie powinno być takiej możliwości	N	12	2	22	25	10	60	45	69	32	106	36		
	dla osób przebywających za granicą	N	17	2	21	16	6	33	17	33	14	35	17		
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	14	6	19	36	12	57	50	36	40	71	36		
		%	20,30%	23,10%	20,00%	26,90%	18,80%	23,60%	22,00%	17,10%	29,90%	21,50%	22,80%		
	dla wszystkich	N	22	12	25	47	34	65	93	42	41	82	41		
	%	31,90%	46,20%	26,30%	35,10%	53,10%	26,90%	41,00%	20,00%	30,60%	24,80%	25,90%			

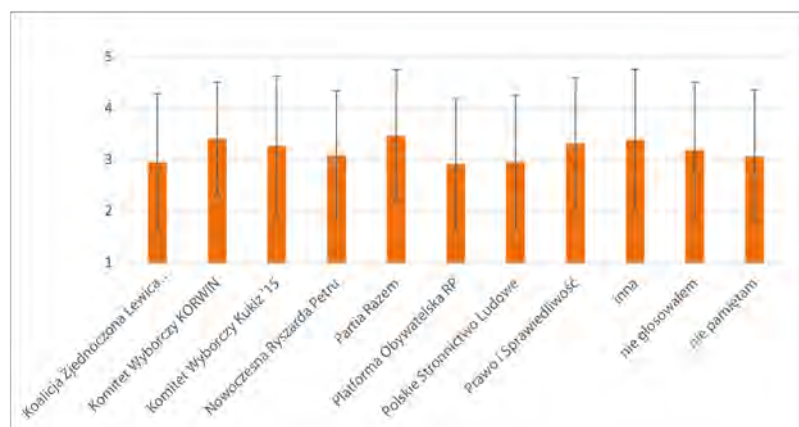
Tabela 30 c.d.

		Koalicja Zjednoczona Lewica	Komitet Wyborczy KORWIN	Komitet Wyborczy Kukiz' 15	Nowo- czesna Ryszarda Petru	Partia Razem	Platforma Obywatelska RP	Polskie Stronnictwo Ludowe	Prawo i Sprawie- dliwość	inna	nie głosowałem	nie pamiętam	
Głosowanie przez pełnomocnika	trudno powiedzieć	N 9	3	9	7	5	21	21	22	6	41	20	$\chi^2(40) = 70,68$ $p < 0,001$ $V = 0,10$
		% 13,40%	11,50%	9,50%	5,20%	7,80%	8,70%	9,30%	10,50%	4,50%	12,50%	12,70%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 15	3	18	36	12	58	41	64	21	83	38	
		% 22,40%	11,50%	18,90%	26,70%	18,80%	24,00%	18,10%	30,60%	15,70%	25,30%	24,20%	
	dla osób przebywa- jących za granicą	N 3	0	5	3	1	13	9	12	4	13	14	
		% 4,50%	0,00%	5,30%	2,20%	1,60%	5,40%	4,00%	5,70%	3,00%	4,00%	8,90%	
tylko dla osób chorych, niepełno- sprawnych, w po- deszłym wieku	N 32	11	49	68	38	115	112	87	69	129	61		
	% 47,80%	42,30%	51,60%	50,40%	59,40%	47,50%	49,30%	41,60%	51,50%	39,30%	38,90%		
dla wszystkich	N 8	9	14	21	8	35	44	24	34	62	24		
	% 11,90%	34,60%	14,70%	15,60%	12,50%	14,50%	19,40%	11,50%	25,40%	18,90%	15,30%		
Głosowanie w domu – członkowie komisji wy- borczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	trudno powiedzieć	N 9	1	6	16	10	29	33	34	18	48	29	Exact Fisher Test $p = 0,052$ $V = 0,09$
		% 13,00%	3,80%	6,30%	11,90%	15,60%	12,00%	14,50%	16,20%	13,40%	14,50%	18,40%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 24	4	44	52	27	85	72	80	45	123	57	
		% 34,80%	15,40%	46,30%	38,50%	42,20%	35,30%	31,60%	38,10%	33,60%	37,30%	36,10%	
	dla osób przebywa- jących za granicą	N 1	0	1	1	0	3	4	1	3	6	0	
		% 1,40%	0,00%	1,10%	0,70%	0,00%	1,20%	1,80%	0,50%	2,20%	1,80%	0,00%	
tylko dla osób chorych, niepełno- sprawnych, w po- deszłym wieku	N 31	17	31	57	22	100	99	75	45	108	59		
	% 44,90%	65,40%	32,60%	42,20%	34,40%	41,50%	43,40%	35,70%	33,60%	32,70%	37,30%		
dla wszystkich	N 4	4	13	9	5	24	20	20	23	45	13		
	% 5,80%	15,40%	13,70%	6,70%	7,80%	10,00%	8,80%	9,50%	17,20%	13,60%	8,20%		

Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym kroku skupiono się na ocenie poziomu zagrożenia różnymi formami głosowania nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi. Zbadano, czy poziom oceny zagrożenia dla głosowania z dowolnego miejsca przez internet, różni się w zależności od wyborów politycznych osób badanych dokonanych w 2015 r. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie, $H(10) = 29,72$; $p = 0,001$. Testy *post-hoc* wykazały istotną statystycznie różnicę między PO a wyborcami głosującymi na inne, nie ujęte w ankiecie partie ($p = 0,032$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 31.

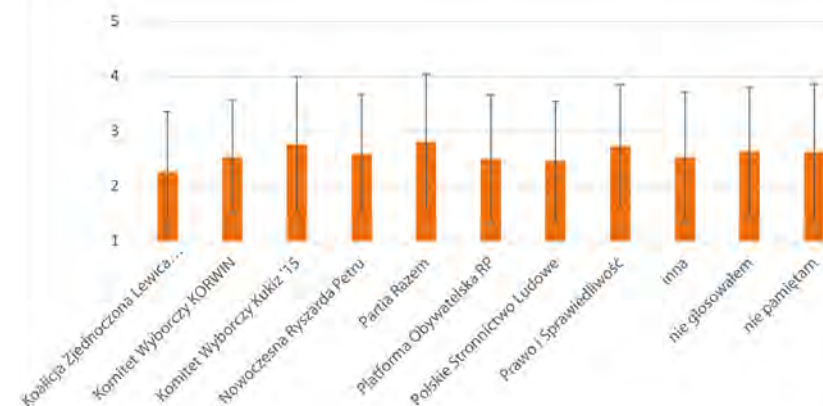
Wykres 31. Oddany głos w 2015 r. a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi przy głosowaniu z dowolnego miejsca przez internet

Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano poziom oceny zagrożenia dla metody głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania. Test Kruskala-Wallisa ponownie okazał się być istotny statystycznie, $H(10) = 18,64$; $p = 0,045$. Nie odnotowano jednak żadnej istotnej statystycznie, ani nawet bliskiej istotności statystycznej, różnicy pomiędzy porównywanymi grupami. Wyniki zaprezentowano na wykresie 32.

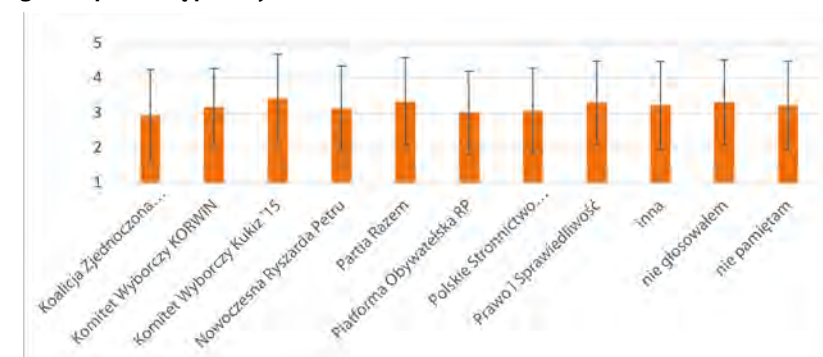
Wykres 32. Oddany głos w 2015 r. a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi dla głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania

Źródło: opracowanie własne

Następnie zbadano poziom oceny ryzyka nieprawidłowości dla głosowania korespondencyjnego (za pomocą poczty / listu). Test Kruskala-Wallisa ponownie okazał się być istotny statystycznie, $H(10) = 20,33$; $p = 0,026$. Nie odnotowano jednak żadnej istotnej statystycznie, ani nawet bliskiej istotności statystycznej, różnicy pomiędzy porównywanymi grupami. Wyniki zaprezentowano na wykresie 33.

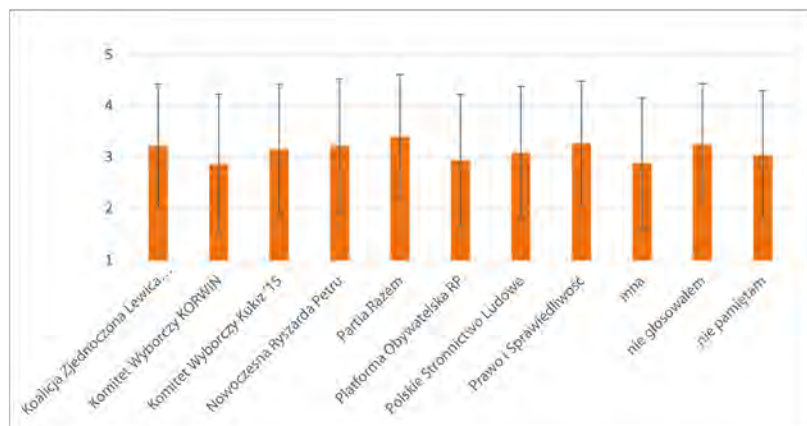
Wykres 33. Oddany głos w 2015 r. a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi przy metodzie głosowania korespondencyjnego (za pomocą poczty / listu)

Źródło: opracowanie własne.

Zbadano poziom oceny zagrożenia nadużyciami wyborczymi w odniesieniu do głosowania z pomocą pełnomocnika. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie, $H(10) = 21,31; p = 0,019$. Nie odnotowano jednak żadnej istotnej statystycznie, ani nawet bliskiej istotności statystycznej, różnicy pomiędzy porównywanymi grupami. Wyniki zaprezentowano na wykresie 34.

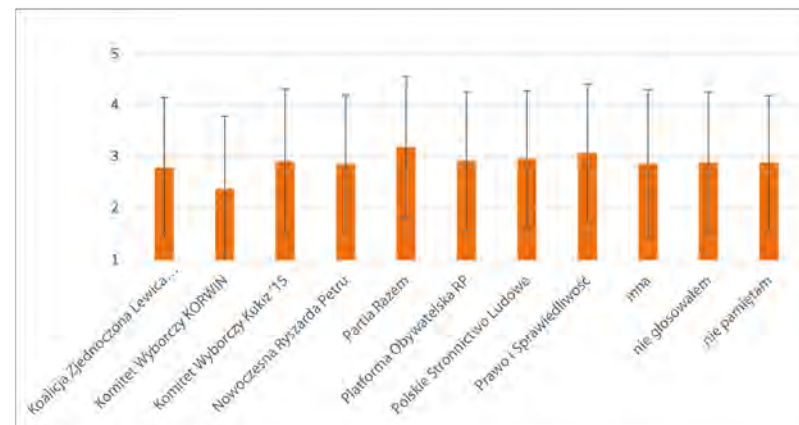
Wykres 34. Oddany głos w 2015 r. a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi przy metodzie głosowania z pomocą pełnomocnika

Źródło: opracowanie własne.

W ostatnim kroku tej serii analiz zbadano poziom oceny zagrożenia fałszerstwami w przypadku głosowania w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą. Test Kruskala-Wallisa okazał się nie być nawet bliski istotności statystycznej, $H(10) = 10,94; p = 0,362$. Nie było więc podstaw do analizy *post-hoc*. Wyniki zaprezentowano na wykresie 35.

Wykres 35. Oddany głos w 2015 r. a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi w przypadku głosowania w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 13, w którym osoby badane wskazywały preferowane metody głosowania. Jak można zobaczyć w tabeli 31, odnotowano istotnie statystycznie bądź bliskie istotności statystycznej wyniki w zakresie trzech sposobów głosowania – osobiście w lokalu wyborczym, przez internet oraz w domu, tak by członkowie komisji wyborczej przyszli z przenośną urną wyborczą, a także w zakresie odpowiedzi „nigdy nie chodzę na głosowania” oraz „trudno powiedzieć”. Siła odnotowanych efektów była niska, na co wskazuje wartość współczynnika V Cramera. Spośród osób deklarujących chęć głosowania osobiście w lokalu wyborczym, największy odsetek odnotowano w grupie wyborców KORWIN, Zjednoczonej Lewicy oraz PiS, a najmniejszy w grupie osób, które nie głosują nigdy, wyborców PSL oraz partii Razem. W przypadku osób chcących głosować przez internet największy był udział wyborców Partii Razem, Kukiz'15 oraz PSL, wyraźnie najniższy zaś pośród wyborców PiS. Ci z kolei najchętniej deklarowali, że chcieliby głosować w domu tak, aby to członkowie komisji wyborczej przyszli do domu z urną wyborczą. Taki wybór w ogóle nie pojawił się wśród wyborców KORWIN i tylko u jednej osoby głosującej na Partię Razem.

Tabela 31. Oddany głos w 2015 r. a preferowane metody głosowania w wyborach

			Koalicja Zjednoczona Lewica	Komitet Wyborczy KORWIN	Komitet Wyborczy Kukiz '15	Nowoczesna Ryszarda Petru	Partia Razem	Platforma Obywatelska RP	Polskie Stronnictwo Ludowe	Prawo i Sprawiedliwość	inna	nie głosowałem	nie pamiętam	
osobiście w lokalu wyborczym	nie	N	7	1	17	19	24	41	66	22	31	92	40	$\chi^2(10) = 62,05$ $p < 0,001$ $V = 0,19$
		%	9,70%	3,80%	17,30%	13,90%	37,50%	16,60%	28,80%	10,40%	23,10%	27,50%	25,30%	
	tak	N	65	25	81	118	40	206	163	190	103	242	118	
		%	90,30%	96,20%	82,70%	86,10%	62,50%	83,40%	71,20%	89,60%	76,90%	72,50%	74,70%	
elektronicznie (przez internet)	nie	N	22	8	17	30	11	67	47	90	41	105	41	$\chi^2(10) = 43,24$ $p < 0,001$ $V = 0,16$
		%	30,60%	30,80%	17,30%	21,90%	17,20%	27,10%	20,50%	42,50%	30,60%	31,40%	25,90%	
	tak	N	50	18	81	107	53	180	182	122	93	229	117	
		%	69,40%	69,20%	82,70%	78,10%	82,80%	72,90%	79,50%	57,50%	69,40%	68,60%	74,10%	
w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą	nie	N	62	26	92	134	63	231	211	182	127	316	144	$\chi^2(10) = 34$ $p < 0,001$ $V = 0,14$
		%	86,10%	100,00%	93,90%	97,80%	98,40%	93,50%	92,10%	85,80%	94,80%	94,60%	91,10%	
	tak	N	10	0	6	3	1	16	18	30	7	18	14	
		%	13,90%	0,00%	6,10%	2,20%	1,60%	6,50%	7,90%	14,20%	5,20%	5,40%	8,90%	
korespondencyjnie	nie	N	63	25	90	126	55	233	210	195	127	301	149	$\chi^2(10) = 11,78$ $p = 0,291$
		%	87,50%	96,20%	91,80%	92,00%	85,90%	94,30%	91,70%	92,00%	94,80%	90,10%	94,30%	
	tak	N	9	1	8	11	9	14	19	17	7	33	9	
		%	12,50%	3,80%	8,20%	8,00%	14,10%	5,70%	8,30%	8,00%	5,20%	9,90%	5,70%	
przez pełnomocnika	nie	N	72	25	95	137	61	234	221	197	130	323	155	Exact Fisher Test $p = 0,022$ $V = 0,11$
		%	100,00%	96,20%	96,90%	100,00%	95,30%	94,70%	96,50%	92,90%	97,00%	96,70%	98,10%	
	tak	N	0	1	3	0	3	13	8	15	4	11	3	
		%	0,00%	3,80%	3,10%	0,00%	4,70%	5,30%	3,50%	7,10%	3,00%	3,30%	1,90%	
nigdy nie chodzę na głosowania	nie	N	72	26	98	137	64	247	229	210	134	306	158	Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,25$
		%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	99,10%	100,00%	91,60%	100,00%	
	tak	N	0	0	0	0	0	0	0	2	0	28	0	
		%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,90%	0,00%	8,40%	0,00%	
trudno powiedzieć	nie	N	70	24	95	127	62	228	225	188	128	304	144	$\chi^2(10) = 26,61$ $p = 0,003$ $V = 0,13$
		%	97,20%	92,30%	96,90%	92,70%	96,90%	92,30%	98,30%	88,70%	95,50%	91,00%	91,10%	
	tak	N	2	2	3	10	2	19	4	24	6	30	14	
		%	2,80%	7,70%	3,10%	7,30%	3,10%	7,70%	1,70%	11,30%	4,50%	9,00%	8,90%	

Źródło: opracowanie własne.

3.2.3. Sposób głosowania obecnie a postawy względem różnych form głosowania

W kolejnym kroku sprawdzono, czy poparcie dla partii politycznych w sytuacji, gdyby wybory odbywały się obecnie, różnicuje opinie na temat alternatywnych metod głosowania. Wykonano serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa, testów χ^2 oraz dokładnych testów Fishera. Ze względu na bardzo dużą liczbę porównywanych grup, wyniki prezentowano wyłącznie na wykresach, a jedynie w przypadku braku możliwości tego sposobu prezentacji danych, zestawiono wyniki w tabelach. Warto także przypomnieć, że w przypadku analizy danych jakościowych, wykonywanej przy użyciu dokładnego testu Fishera, porównywanie grup może mieć charakter jedynie ogólny.

Analizę odpowiedzi respondentów na pytanie 10, tj. odnośnie dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców wykonano przy użyciu dokładnych testów Fishera. Jak można zobaczyć w tabeli 32, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie czterech z pięciu badanych zmiennych, jednakże siła odnotowanych efektów była niska, na co wskazuje wartość współczynnika V Cramera. Generalnie najmniej zgodni, by różne proponowane formy głosowania były dostępne dla wszystkich, były osoby zdecydowane nie głosować oraz zwolennicy PSL i PiS (za wyjątkiem głosowania w domu). Z kolei najmniejszy udział osób deklarujących niezdecydowanie odnotowano wśród wyborców Partii Razem.

Tabela 32. Oddany obecnie głos a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców

		SLD	Wolność Janusza Korwin-Mikke	Kukiz '15	Nowoczesna	Partia Razem	Platforma Obywatelska RP	Polskie Stronnictwo Ludowe	Prawo i Sprawiedliwość	inna	trudno powiedzieć	nie głosowałbym	
Głosowanie elektroniczne – maszyny do głosowania	trudno powiedzieć	N 14	5	13	10	2	29	10	52	29	51	29	$\chi^2(40) = 107,08$ $p < 0,001$ $V = 0,13$
		% 14,60%	9,80%	10,40%	11,40%	3,20%	10,20%	20,80%	17,70%	13,40%	15,30%	31,50%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 6	5	7	4	5	18	5	44	9	26	10	
		% 6,30%	9,80%	5,60%	4,50%	7,90%	6,40%	10,40%	15,00%	4,10%	7,80%	10,90%	
	dla osób przebywających za granicą	N 4	0	4	2	0	9	2	13	5	10	2	
	% 4,20%	0,00%	3,20%	2,30%	0,00%	3,20%	4,20%	4,40%	2,30%	3,00%	2,20%		
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 10	5	17	7	1	30	6	37	28	55	9		
	% 10,40%	9,80%	13,60%	8,00%	1,60%	10,60%	12,50%	12,60%	12,90%	16,50%	9,80%		
dla wszystkich	N 62	36	84	65	55	197	25	147	146	192	42		
	% 64,60%	70,60%	67,20%	73,90%	87,30%	69,60%	52,10%	50,20%	67,30%	57,50%	45,70%		
Głosowanie przez internet	trudno powiedzieć	N 4	3	2	3	1	14	5	35	8	30	21	$\chi^2(40) = 140,44$ $p < 0,001$ $V = 0,14$
		% 4,20%	5,90%	1,60%	3,40%	1,60%	5,00%	10,40%	12,00%	3,70%	8,90%	22,30%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 8	5	3	5	2	16	5	38	10	20	11	
		% 8,30%	9,80%	2,40%	5,70%	3,20%	5,70%	10,40%	13,10%	4,60%	5,90%	11,70%	
	dla osób przebywających za granicą	N 6	3	12	3	1	18	4	25	3	21	10	
	% 6,30%	5,90%	9,40%	3,40%	1,60%	6,40%	8,30%	8,60%	1,40%	6,20%	10,60%		
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 12	4	19	7	9	27	8	42	34	55	8		
	% 12,50%	7,80%	15,00%	8,00%	14,30%	9,60%	16,70%	14,40%	15,70%	16,30%	8,50%		
dla wszystkich	N 66	36	91	70	50	207	26	151	162	212	44		
	% 68,80%	70,60%	71,70%	79,50%	79,40%	73,40%	54,20%	51,90%	74,70%	62,70%	46,80%		
Głosowanie korespondencyjne za pośrednictwem poczty	trudno powiedzieć	N 8	4	10	7	4	26	6	36	18	38	22	$\chi^2(40) = 92,83$ $p < 0,001$ $V = 0,12$
		% 8,30%	7,80%	7,90%	8,00%	6,30%	9,30%	12,50%	12,20%	8,30%	11,40%	23,40%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 23	10	31	16	7	64	8	93	51	88	27	
		% 24,00%	19,60%	24,60%	18,20%	10,90%	22,80%	16,70%	31,60%	23,60%	26,40%	28,70%	
	dla osób przebywających za granicą	N 13	9	20	19	2	31	10	36	17	43	13	
	% 13,50%	17,60%	15,90%	21,60%	3,10%	11,00%	20,80%	12,20%	7,90%	12,90%	13,80%		
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 24	10	35	15	17	65	9	67	53	69	13		
	% 25,00%	19,60%	27,80%	17,00%	26,60%	23,10%	18,80%	22,80%	24,50%	20,70%	13,80%		
dla wszystkich	N 28	18	30	31	34	95	15	62	77	95	19		
	% 29,20%	35,30%	23,80%	35,20%	53,10%	33,80%	31,30%	21,10%	35,60%	28,50%	20,20%		

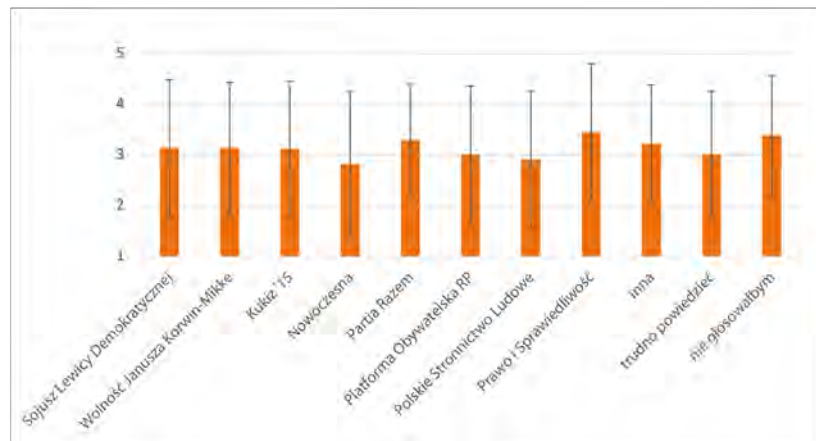
Tabela 32 c.d.

		SLD	Wolność Janusza Korwin-Mikke	Kukiz, 15	Nowoczesna	Partia Razem	Platforma Obywatelska RP	Polskie Stronnictwo Ludowe	Prawo i Sprawiedliwość	inna	trudno powiedzieć	nie głosowałbym	
Głosowanie przez pełnomocnika	trudno powiedzieć	N 4	2	9	8	1	25	4	25	26	39	22	$\chi^2(40) = 83,78$ $p < 0,001$ $V = 0,11$
		% 4,30%	3,90%	7,10%	9,10%	1,60%	8,90%	8,30%	8,60%	12,00%	11,60%	24,20%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 25	11	31	19	8	59	9	82	38	90	18	
		% 26,60%	21,60%	24,60%	21,60%	12,50%	21,10%	18,80%	28,10%	17,50%	26,80%	19,80%	
	dla osób przebywających za granicą	N 1	3	3	4	1	12	3	16	5	22	7	
		% 1,10%	5,90%	2,40%	4,50%	1,60%	4,30%	6,30%	5,50%	2,30%	6,50%	7,70%	
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 52	22	62	44	38	135	28	124	106	130	30		
	% 55,30%	43,10%	49,20%	50,00%	59,40%	48,20%	58,30%	42,50%	48,80%	38,70%	33,00%		
dla wszystkich	N 12	13	21	13	16	49	4	45	42	55	14		
	% 12,80%	25,50%	16,70%	14,80%	25,00%	17,50%	8,30%	15,40%	19,40%	16,40%	15,40%		
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	trudno powiedzieć	N 12	4	16	10	3	35	8	39	34	49	24	Exact Fisher Test $p = 0,161$
		% 12,50%	7,80%	12,70%	11,40%	4,70%	12,50%	16,70%	13,30%	15,70%	14,60%	25,50%	
	nie powinno być takiej możliwości	N 38	17	53	28	18	97	12	111	81	130	29	
		% 39,60%	33,30%	42,10%	31,80%	28,10%	34,50%	25,00%	37,90%	37,30%	38,70%	30,90%	
	dla osób przebywających za granicą	N 1	1	1	1	0	6	1	4	4	2	0	
		% 1,00%	2,00%	0,80%	1,10%	0,00%	2,10%	2,10%	1,40%	1,80%	0,60%	0,00%	
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 38	17	45	39	35	110	22	106	82	119	32		
	% 39,60%	33,30%	35,70%	44,30%	54,70%	39,10%	45,80%	36,20%	37,80%	35,40%	34,00%		
dla wszystkich	N 7	12	11	10	8	33	5	33	16	36	9		
	% 7,30%	23,50%	8,70%	11,40%	12,50%	11,70%	10,40%	11,30%	7,40%	10,70%	9,60%		

Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym kroku skupiono się nad ocenami poziomu zagrożenia różnych form głosowania nadużyciami/ fałszerstwami wyborczymi. Zbadano, czy opinie na temat potencjalnych zagrożeń wynikających z głosowania z dowolnego miejsca przez internet różnią się w zależności od preferencji partyjnych deklarowanych w momencie badania. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie, $H(10) = 34,25$; $p < 0,001$. Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między PiS a Nowoczesną ($p = 0,006$), wyborcami niezdecydowanymi ($p = 0,001$) oraz PO ($p = 0,002$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 36.

Wykres 36. Oddany głos obecnie a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi dla głosowania z dowolnego miejsca przez internet

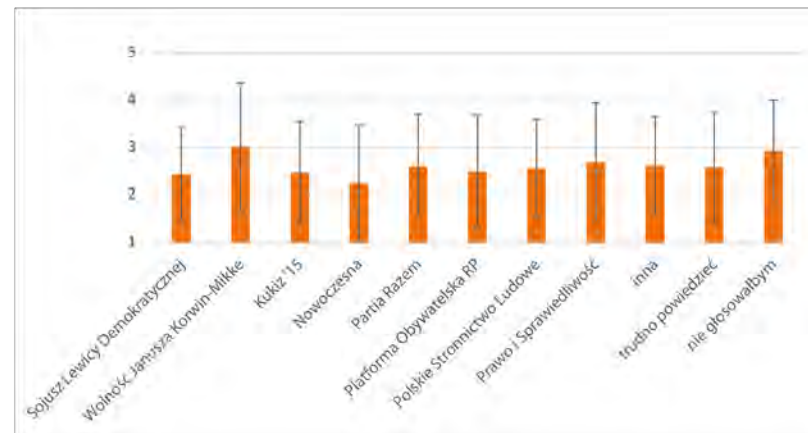
Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano poziom oceny zagrożenia dla metody głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania. Test Kruskala-Wallisa ponownie okazał się być istotny statystycznie, $H(10) = 31,14$; $p = 0,001$. Odnotowano istotne statystycznie bądź też bliskie istotności statystycznej różnice pomiędzy:

- Nowoczesną a PiS ($p = 0,089$), osobami zdecydowanymi nie głosować ($p = 0,001$) oraz Wolnością ($p = 0,013$)
- PO a osobami zdecydowanymi nie głosować ($p = 0,027$).

Wyniki zaprezentowano na wykresie 37.

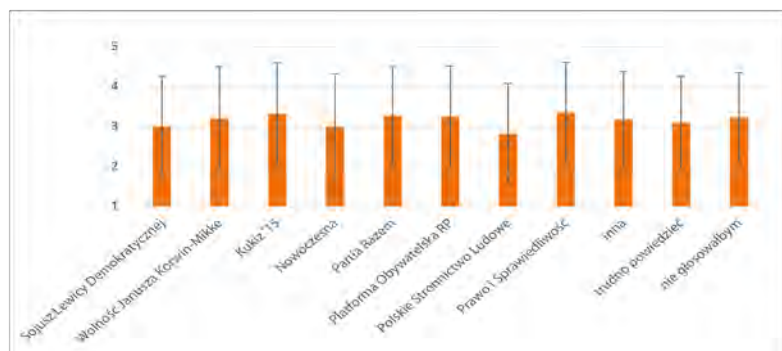
Wykres 37. Oddany głos obecnie a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi dla głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania

Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano ocenę poziomu zagrożenia nieprawidłowościami dla głosowania korespondencyjnego (za pomocą poczty/listu). Test Kruskala-Wallisa ponownie okazał się być istotny statystycznie, $H(10) = 19,70$; $p = 0,032$. Nie odnotowano jednak żadnej istotnej statystycznie, ani nawet bliskiej istotności statystycznej różnicy pomiędzy porównywanymi grupami. Wyniki zaprezentowano na wykresie 38.

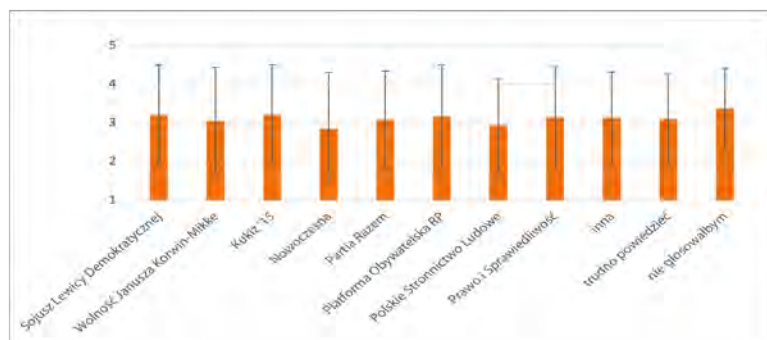
Wykres 38. Oddany głos obecnie a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi przy metodzie głosowania korespondencyjnego

Źródło: Opracowanie własne.

Zbadano także, czy ocena poziomu zagrożenia w odniesieniu do głosowania z pomocą pełnomocnika różni się w grupach respondentów deklarujących obecne poparcie dla poszczególnych partii politycznych. Test Kruskala-Wallisa nie był istotny statystycznie, ani nawet bliski istotności statystycznej, $H(10) = 9,38; p = 0,496$. Nie było więc podstaw do analizy *post-hoc*. Wyniki zaprezentowano na wykresie 39.

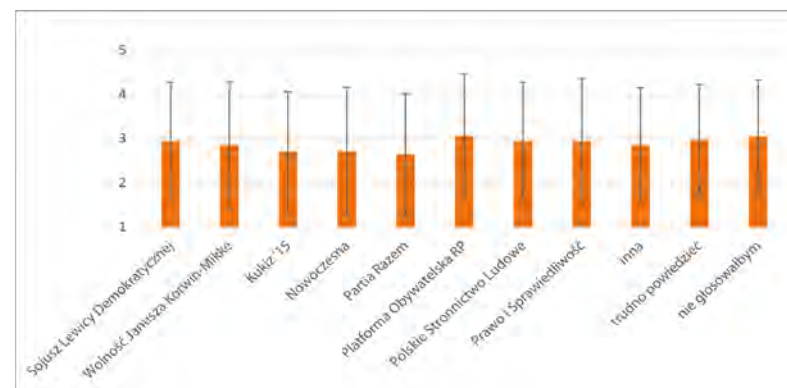
Wykres 39. Oddany głos obecnie a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi przy metodzie głosowania z pomocą pełnomocnika

Źródło: opracowanie własne.

W ostatnim kroku tej serii analiz zbadano ocenę poziomu zagrożenia fałszerstwami w przypadku głosowania w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z mobilną urną wyborczą. Test Kruskala-Wallisa okazał się nie być nawet bliski istotności statystycznej, $H(10) = 13,53; p = 0,196$. Nie było więc podstaw do analizy *post-hoc*. Wyniki zaprezentowano na wykresie 40.

Wykres 40. Oddany głos obecnie a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi przy metodzie głosowania w domu (mobilna urna wyborcza)

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 13, w którym osoby badane wskazywały preferowane metody głosowania w wyborach. Jak można zobaczyć w tabeli 33, odnotowano istotne statystycznie bądź bliskie istotności statystycznej wyniki w zakresie wszystkich badanych zmiennych. W przypadku pozycji „nigdy nie głosuję” odnotowano umiarkowanie dużą siłę efektu, jednakże wynik był dość oczywisty – brak głosowania zadeklarowały przede wszystkim osoby, które w momencie wykonywania badania także były zdecydowane nie głosować. W przypadku pozostałych zmiennych siła odnotowanych efektów była niska bądź bardzo niska. Spośród osób deklarujących chęć głosowania osobiście w lokalu wy-

borczym największy odsetek odnotowano w grupie wyborców PSL, SLD, PiS oraz Kukiz '15, najniższy zaś w grupie osób zdecydowanych nie głosować. Z kolei preferencje głosowania elektronicznego w największym stopniu widać u zwolenników Partii Razem, najmniej zaś u osób zdecydowanych nie głosować oraz u sympatyków PSL i PiS.

Tabela 33. Oddany głos obecnie a preferowane metody głosowania w wyborach

		SLD	Wolność Janusza Korwin-Mikke	Kukiz '15	Nowoczesna	Partia Razem	Platforma Obywatelska RP	Polskie Stronnictwo Ludowe	Prawo i Sprawiedli- wość	inna	trudno powiedzieć	nie głosowałbym	
osobiście w lokalu wyborczym	nie	N 13	15	19	25	17	74	6	41	56	58	36	$\chi^2(10) = 50,27$ $p < 0,001$ $V = 0,17$
	%	13,10%	29,40%	15,00%	28,40%	26,60%	26,10%	12,20%	13,90%	25,80%	16,90%	37,10%	
	tak	N 86	36	108	63	47	209	43	254	161	286	61	$\chi^2(10) = 110,06$ $p < 0,001$ $V = 0,25$
	%	86,90%	70,60%	85,00%	71,60%	73,40%	73,90%	87,80%	86,10%	74,20%	83,10%	62,90%	
elektronicznie (przez internet)	nie	N 34	10	21	16	6	64	25	123	41	90	51	$\chi^2(10) = 46,64$ $p < 0,001$ $V = 0,17$
	%	34,30%	19,60%	16,50%	18,20%	9,40%	22,60%	51,00%	41,70%	18,90%	26,20%	52,60%	
w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przeno- sioną urną wyborczą	tak	N 65	41	106	72	58	219	24	172	176	254	46	$\chi^2(10) = 16,71$ $p = 0,082$ $V = 0,10$
	%	65,70%	80,40%	83,50%	81,80%	90,60%	77,40%	49,00%	58,30%	81,10%	73,80%	47,40%	
koresponden- cyjnie	nie	N 90	48	125	82	64	260	42	253	212	324	91	Exact Fisher Test $p = 0,015$ $V = 0,11$
	%	90,90%	94,10%	98,40%	93,20%	100,00%	91,90%	85,70%	85,80%	97,70%	94,20%	93,80%	
przez pełnomocnika	tak	N 9	3	2	6	0	23	7	42	5	20	6	Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,34$
	%	9,10%	5,90%	1,60%	6,80%	0,00%	8,10%	14,30%	14,20%	2,30%	5,80%	6,20%	
nigdy nie chodzę na głosowania	nie	N 89	46	119	80	58	264	39	274	198	324	86	$\chi^2(10) = 26,64$ $p = 0,003$ $V = 0,13$
	%	89,90%	90,20%	93,70%	90,90%	90,60%	93,30%	79,60%	92,90%	91,20%	94,20%	88,70%	
trudno powiedzieć	tak	N 10	5	8	8	6	19	10	21	19	20	11	
	%	10,10%	9,80%	6,30%	9,10%	9,40%	6,70%	20,40%	7,10%	8,80%	5,80%	11,30%	
nie	nie	N 97	47	126	84	61	276	47	277	215	332	91	
	%	98,00%	92,20%	99,20%	95,50%	95,30%	97,50%	95,90%	93,90%	99,10%	96,50%	93,80%	
tak	tak	N 2	4	1	4	3	7	2	18	2	12	6	
	%	2,00%	7,80%	0,80%	4,50%	4,70%	2,50%	4,10%	6,10%	0,90%	3,50%	6,20%	
nie	nie	N 99	51	127	87	64	283	49	293	215	338	78	
	%	100,00%	100,00%	100,00%	98,90%	100,00%	100,00%	100,00%	99,30%	99,10%	98,30%	80,40%	
tak	tak	N 0	0	0	1	0	0	0	2	2	6	19	
	%	0,00%	0,00%	0,00%	1,10%	0,00%	0,00%	0,00%	0,70%	0,90%	1,70%	19,60%	
nie	nie	N 95	50	121	85	63	268	44	268	206	315	82	
	%	96,00%	98,00%	95,30%	96,60%	98,40%	94,70%	89,80%	90,80%	94,90%	91,60%	84,50%	
tak	tak	N 4	1	6	3	1	15	5	27	11	29	15	
	%	4,00%	2,00%	4,70%	3,40%	1,60%	5,30%	10,20%	9,20%	5,10%	8,40%	15,50%	

Źródło: opracowanie własne.

3.2.4. Udział w wyborach a postawy względem różnych form głosowania

W tej części badania sprawdzono, czy deklarowany udział w wyborach różnicuje odpowiedzi respondentów na temat alternatywnych metod głosowania. W ankiecie zapytano o to, jak często badani biorą udział w wyborach, rozróżniając wybory do poszczególnych organów władzy. W związku z tym poniższa analiza zawiera odrębne weryfikacje odpowiedzi dedykowanych wyborom do Sejmu i Senatu, wyborom samorządowym, wyborom prezydenckim oraz wyborom do Parlamentu Europejskiego.

3.2.4.1. Udział w wyborach do Sejmu i Senatu

W tym kroku sprawdzono, czy deklarowany udział w wyborach do Sejmu i Senatu różnicuje poziom odpowiedzi, dotyczących alternatywnych metod głosowania. Wykonano nieparametryczne analizy wariancji w schemacie międzygrupowym ze względu na znaczną nierównoliczność porównywanych grup oraz testy χ^2 i dokładne testy Fishera.

W analizie odpowiedzi respondentów na pytanie 10 (ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców) posłużono się testem χ^2 . Jak można zobaczyć w tabeli 34, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie trzech rodzajów głosowania – korespondencyjnego, przez pełnomocnika oraz w domu, kiedy komisja przychodzi z przenośną urną wyborczą. Wszystkie trzy odnotowane efekty cechowały się niską siłą. Odnotowano także efekt na poziomie tendencji statystycznej o nikłej sile – w zakresie głosowania elektronicznego przez maszyny do głosowania. Jedynie w zakresie głosowania przez internet nie odnotowano różnic nawet na poziomie tendencji statystycznej.

Tabela 34. Udział w wyborach do Sejmu i Senatu a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców

		udział w wyborach do Sejmu i Senatu					
		nigdy	rzadko	trudno owiedzieć	często	zawsze	
Głosowanie elektroniczne – maszynowo do głosowania	trudno powiedzieć	N 23 % 15,90%	28 15,50%	17 23,60%	56 15,70%	119 12,90%	$\chi^2(16) = 23,68$ $p = 0,097$ $V = 0,06$
	nie powinno być takiej możliwości	N 14 % 9,70%	14 7,70%	4 5,60%	31 8,70%	74 8,00%	
	dla osób przebywających za granicą	N 6 % 4,10%	6 3,30%	3 4,20%	10 2,80%	26 2,80%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 18 % 12,40%	27 14,90%	8 11,10%	56 15,70%	90 9,80%	
	dla wszystkich	N 84 % 57,90%	106 58,60%	40 55,60%	203 57,00%	613 66,50%	
Głosowanie przez internet	trudno powiedzieć	N 12 % 8,10%	22 12,10%	9 12,50%	22 6,10%	61 6,60%	$\chi^2(16) = 19,45$ $p = 0,246$
	nie powinno być takiej możliwości	N 12 % 8,10%	12 6,60%	5 6,90%	27 7,50%	65 7,00%	
	dla osób przebywających za granicą	N 12 % 8,10%	16 8,80%	4 5,60%	22 6,10%	51 5,50%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 18 % 12,20%	18 9,90%	10 13,90%	59 16,50%	119 12,90%	
	dla wszystkich	N 94 % 63,50%	114 62,60%	44 61,10%	228 63,70%	627 67,90%	
Głosowanie korespondencyjne za pośrednictwem poczty	trudno powiedzieć	N 13 % 8,80%	23 12,70%	13 18,10%	36 10,10%	92 10,00%	$\chi^2(16) = 43,75$ $p < 0,001$ $V = 0,08$
	nie powinno być takiej możliwości	N 52 % 35,40%	45 24,90%	25 34,70%	85 23,70%	208 22,60%	
	dla osób przebywających za granicą	N 15 % 10,20%	27 14,90%	6 8,30%	64 17,90%	96 10,40%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 23 % 15,60%	41 22,70%	14 19,40%	78 21,80%	219 23,80%	
	dla wszystkich	N 44 % 29,90%	45 24,90%	14 19,40%	95 26,50%	305 33,20%	

Głosowanie przez pełnomocnika	trudno powiedzieć	N	16	31	12	40	65	$\chi^2(16) = 58,95$ $p < 0,001$ $V = 0,09$
		%	11,00%	17,10%	16,70%	11,20%	7,10%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	35	44	20	107	181	
		%	24,10%	24,30%	27,80%	29,90%	19,70%	
	dla osób przebywających za granicą	N	7	5	3	23	37	
		%	4,80%	2,80%	4,20%	6,40%	4,00%	
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	56	71	29	143	469	$\chi^2(16) = 32,62$ $p = 0,008$ $V = 0,07$
		%	38,60%	39,20%	40,30%	39,90%	50,90%	
	dla wszystkich	N	31	30	8	45	169	
		%	21,40%	16,60%	11,10%	12,60%	18,30%	
	trudno powiedzieć	N	19	31	15	58	110	
		%	12,90%	17,00%	20,80%	16,20%	11,90%	
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	nie powinno być takiej możliwości	N	52	68	18	138	334	$\chi^2(16) = 32,62$ $p = 0,008$ $V = 0,07$
		%	35,40%	37,40%	25,00%	38,50%	36,20%	
	dla osób przebywających za granicą	N	4	4	1	4	8	
		%	2,70%	2,20%	1,40%	1,10%	0,90%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	48	57	35	129	369	
		%	32,70%	31,30%	48,60%	36,00%	40,00%	
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	dla wszystkich	N	24	22	3	29	102	$\chi^2(16) = 32,62$ $p = 0,008$ $V = 0,07$
		%	16,30%	12,10%	4,20%	8,10%	11,10%	

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 11, dotyczące oceny poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi w przypadku odmiennych od tradycyjnego sposobu głosowania (tabela 35). Wykonano serię analiz Kruskala-Wallisa, która wykazała cztery wyniki istotne statystycznie. Jedynie w przypadku twierdzenia P.11.2 „Głosowanie w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania” nie odnotowano wyniku istotnego statystycznie ani nawet bliskiego istotności statystycznej. Dla pozostałych twierdzeń konieczna była analiza *post-hoc*.

W zakresie twierdzenia P.11.1 „Głosowanie z dowolnego miejsca przez internet” odnotowano jedną różnicę istotną statystycznie. Grupa często biorąca udziału w głosowaniach w mniejszym stopniu uważała głosowanie przez internet za niebezpieczne od grupy osób deklarujących, że zawsze biorą udział w wyborach. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

W zakresie twierdzenia P.11.3 „Głosowanie korespondencyjne” odnotowano dwie różnice istotne statystycznie. Największe uwagi co do poziomu zagrożenia tego rodzaju głosowania zgłaszały osoby z grupy „trudno powiedzieć”. Grupa ta różniła się istotnie statystycznie od grup „często” i „zawsze”. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

W zakresie twierdzenia P.11.4 „Głosowanie z pomocą pełnomocnika” analiza *post-hoc* nie wykazała żadnych różnic istotnych statystycznie. Odnotowano tylko jedną różnicę na poziomie tendencji statystycznej. Większe uwagi co do bezpieczeństwa tego rodzaju głosowania miały osoby z grupy „trudno powiedzieć” w porównaniu do osób z grupy „zawsze”.

W zakresie twierdzenia P.11.5 „Głosowanie w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą” odnotowano jedną różnicę istotną statystycznie. Najniższy poziom oceny zagrożenia tego rodzaju głosowania odnotowano w grupie osób nigdy nie głosujących i grupa ta różniła się od grupy deklarującej rzadki udział w wyborach do Sejmu i Senatu. Dodatkowo, ta grupa różniła się jeszcze na poziomie tendencji statystycznej od grupy często biorącej udziału w wyborach. Pozostałe różnice nie były nawet bliskie istotności statystycznej.

Tabela 35. Udział w wyborach do Sejmu i Senatu a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi

		<i>M</i>	<i>SD</i>		
Głosowanie z dowolnego miejsca przez internet	nigdy	3,27ab	1,27	<i>H</i> (4) = 11,15 <i>p</i> = 0,025	
	rzadko	3,20ab	1,31		
	trudno powiedzieć	3,33ab	1,16		
	często	2,96a	1,28		
	zawsze	3,19b	1,32		
Głosowanie w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania	nigdy	2,51	1,10	<i>H</i> (4) = 3,60 <i>p</i> = 0,463	
	rzadko	2,67	1,28		
	trudno powiedzieć	2,76	0,99		
	często	2,54	1,09		
	zawsze	2,60	1,18		
Głosowanie korespondencyjne	nigdy	3,33ab	1,18	<i>H</i> (4) = 17,76 <i>p</i> = 0,001	
	rzadko	3,33ab	1,25		
	trudno powiedzieć	3,67b	0,95		
	często	3,08a	1,18		
	zawsze	3,17a	1,27		
Głosowanie z pomocą pełnomocnika	nigdy	3,24	1,18	<i>H</i> (4) = 13,40 <i>p</i> = 0,009	
	rzadko	3,32	1,19		
	trudno powiedzieć	3,47T	1,02		
	często	3,16	1,22		
	zawsze	3,05T	1,30		
Głosowanie w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	nigdy	2,68aT	1,36	<i>H</i> (4) = 12,13 <i>p</i> = 0,016	
	rzadko	3,12b	1,38		
	trudno powiedzieć	2,75ab	1,16		
	często	3,03T	1,26		
	zawsze	2,91ab	1,39		

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy *post-hoc* Dunn-Sidak

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 13, czyli wskazanie preferowanych metod głosowania w wyborach. Wykonano serię analiz przy użyciu testów χ^2 oraz dokładnego testu Fishera. Jak można zobaczyć w tabeli 36, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie dwóch sposobów głosowania – „osobiście w lokalu wyborczym”, „elektronicznie (przez internet)”, a także w zakresie odpowiedzi „trudno powiedzieć” oraz „nigdy nie chodzę na głosowania”. W tym ostatnim przypadku odnotowano dość oczywisty wynik – najczęściej nie chodzenie na wybory preferowały osoby, które deklarowały, że nigdy nie biorą udziału w głosowaniu. Siła odnotowanego efektu była umiarkowanie duża. W przypadku pozostałych efektów siła była niska.

Osobiście w lokalu wyborczym najchętniej brałyby udział osoby z grupy „często”, a najrzadziej z grupy „nigdy”. Interesujący wynik odnotowano w przypadku głosowania przez internet: najczęściej tę formę głosowania wskazywały osoby, które nigdy nie głosują oraz osoby głosujące zawsze, a najrzadziej ci, którzy głosują rzadko. Odpowiedź „trudno powiedzieć” najczęściej wybierały osoby z grup pośrednich – „trudno powiedzieć” oraz „rzadko”. Dodatkowo, odnotowano jeden wynik na poziomie tendencji statystycznej – w zakresie metody głosowania korespondencyjnego. Najczęściej taki rodzaj głosowania preferowały osoby często uczęszczające na głosowania do Sejmu i Senatu. Siła tego efektu była jednak niska. Dla pozostałych dwóch alternatywnych sposobów głosowania – w domu oraz przez pełnomocnika – nie odnotowano wyników nawet na poziomie tendencji statystycznej.

Tabela 36. Udział w wyborach do Sejmu i Senatu a preferowane metody głosowania w wyborach

		udział w wyborach do Sejmu i Senatu					
		nigdy	rzadko	trudno powiedzieć	często	zawsze	
osobiście w lokalu wyborczym	Nie	N 58 % 39,20%	52 28,00%	17 23,60%	57 15,80%	176 18,80%	$\chi^2(4) = 43,35$ $p = 0,001$ $V = 0,16$
	Tak	N 90 % 60,80%	134 72,00%	55 76,40%	303 84,20%	758 81,20%	
elektronicznie (przez internet)	Nie	N 37 % 25,00%	63 33,90%	23 31,90%	114 31,70%	239 25,60%	$\chi^2(4) = 9,49$ $p = 0,050$ $V = 0,08$
	Tak	N 111 % 75,00%	123 66,10%	49 68,10%	246 68,30%	695 74,40%	
w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą	Nie	N 141 % 95,30%	169 90,90%	66 91,70%	336 93,30%	865 92,60%	$\chi^2(4) = 2,73$ $p = 0,605$
	Tak	N 7 % 4,70%	17 9,10%	6 8,30%	24 6,70%	69 7,40%	
korespondencyjnie	Nie	N 139 % 93,90%	168 90,30%	68 94,40%	320 88,90%	869 93,00%	$\chi^2(4) = 8,15$ $p = 0,086$ $V = 0,07$
	Tak	N 9 % 6,10%	18 9,70%	4 5,60%	40 11,10%	65 7,00%	
przez pełnomocnika	Nie	N 140 % 94,60%	182 97,80%	70 97,20%	349 96,90%	899 96,30%	$\chi^2(4) = 3,06$ $p = 0,549$
	Tak	N 8 % 5,40%	4 2,20%	2 2,80%	11 3,10%	35 3,70%	
nigdy nie chodzę na głosowania	Nie	N 122 % 82,40%	184 98,90%	72 100,00%	359 99,70%	934 100,00%	Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,38$
	Tak	N 26 % 17,60%	2 1,10%	0 0,00%	1 0,30%	0 0,00%	
trudno powiedzieć	Nie	N 138 % 93,20%	159 85,50%	62 86,10%	328 91,10%	897 96,00%	$\chi^2(4) = 37,42$ $p < 0,001$ $V = 0,15$
	Tak	N 10 % 6,80%	27 14,50%	10 13,90%	32 8,90%	37 4,00%	

Źródło: opracowanie własne.

3.2.4.2. Udział w wyborach samorządowych

W kolejnym kroku sprawdzono, czy deklarowany udział w wyborach samorządowych różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących różnych form głosowania. Wykonano nieparametryczne analizy wariancji w schemacie międzygrupowym ze względu na znaczną nierównoliczność porównywanych grup oraz testy χ^2 i dokładne testy Fishera.

Przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 10, dotyczące oceny dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców. Wykonano serię analiz przy użyciu testu χ^2 . Jak można zobaczyć w tabeli 37, odnotowano istotnie statystycznie wyniki w zakresie trzech rodzajów głosowania – korespondencyjnego, przez pełnomocnika oraz w domu – z tzw. mobilną urną wyborczą. Wszystkie trzy odnotowane efekty cechowały się niską siłą. Odnotowano także efekt na poziomie tendencji statystycznej o nikłej sile – w zakresie głosowania internet. Jedynie w zakresie głosowania przez maszyny do głosowania nie odnotowano różnic nawet na poziomie tendencji statystycznej.

Tabela 37. Udział w wyborach samorządowych a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców

		Udział w wyborach samorządowych					
		nigdy	rzadko	trudno powiedzieć	często	zawsze	
Głosowanie elektroniczne – maszyny do głosowania	trudno powiedzieć	N 26 % 16,50%	37 16,20%	15 23,80%	48 14,70%	116 13,00%	$\chi^2(16) = 20,23$ $p = 0,210$
	nie powinno być takiej możliwości	N 16 % 10,10%	16 7,00%	5 7,90%	19 5,80%	82 9,20%	
	dla osób przebywających za granicą	N 5 % 3,20%	7 3,10%	4 6,30%	10 3,10%	25 2,80%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 18 % 11,40%	31 13,50%	8 12,70%	48 14,70%	93 10,40%	
	dla wszystkich	N 93 % 58,90%	138 60,30%	31 49,20%	202 61,80%	577 64,60%	

Głosowanie przez internet	trudno powiedzieć	N	16	22	11	17	60	$\chi^2(16) = 25,48$ $p = 0,062$ $V = 0,06$
	%		9,90%	9,60%	17,50%	5,20%	6,70%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	16	19	3	20	62	
	%		9,90%	8,30%	4,80%	6,10%	6,90%	
	dla osób przebywających za granicą	N	11	15	2	25	48	
	%		6,80%	6,50%	3,20%	7,60%	5,40%	
Głosowanie korespondencyjne za pośrednictwem poczty	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	14	26	10	48	125	$\chi^2(16) = 50,55$ $p < 0,001$ $V = 0,09$
	%		8,70%	11,30%	15,90%	14,60%	14,00%	
	dla wszystkich	N	104	148	37	218	600	
	%		64,60%	64,30%	58,70%	66,50%	67,00%	
	trudno powiedzieć	N	16	31	14	33	83	
	%		10,00%	13,50%	22,20%	10,10%	9,30%	
Głosowanie przez pełnomocnika	nie powinno być takiej możliwości	N	60	43	19	79	213	$\chi^2(16) = 50,09$ $p < 0,001$ $V = 0,09$
	%		37,50%	18,80%	30,20%	24,10%	23,90%	
	dla osób przebywających za granicą	N	17	31	8	51	100	
	%		10,60%	13,50%	12,70%	15,50%	11,20%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	25	42	14	82	211	
	%		15,60%	18,30%	22,20%	25,00%	23,60%	
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	dla wszystkich	N	42	82	8	83	286	$\chi^2(16) = 32,81$ $p = 0,008$ $V = 0,07$
	%		26,30%	35,80%	12,70%	25,30%	32,00%	
	trudno powiedzieć	N	20	36	12	32	65	
	%		12,70%	15,70%	19,00%	9,80%	7,30%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	44	61	17	86	178	
	%		27,80%	26,50%	27,00%	26,30%	19,90%	
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	dla osób przebywających za granicą	N	8	9	2	19	35	$\chi^2(16) = 32,81$ $p = 0,008$ $V = 0,07$
	%		5,10%	3,90%	3,20%	5,80%	3,90%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	57	83	26	140	462	
	%		36,10%	36,10%	41,30%	42,80%	51,60%	
	dla wszystkich	N	29	41	6	50	155	
	%		18,40%	17,80%	9,50%	15,30%	17,30%	
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	trudno powiedzieć	N	21	36	17	62	97	$\chi^2(16) = 32,81$ $p = 0,008$ $V = 0,07$
	%		13,10%	15,70%	27,00%	19,00%	10,80%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	61	84	18	109	336	
	%		38,10%	36,50%	28,60%	33,30%	37,50%	
	dla osób przebywających za granicą	N	2	3	0	7	8	
	%		1,30%	1,30%	0,00%	2,10%	0,90%	
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	54	83	25	118	357	$\chi^2(16) = 32,81$ $p = 0,008$ $V = 0,07$
	%		33,80%	36,10%	39,70%	36,10%	39,90%	
	dla wszystkich	N	22	24	3	31	97	
	%		13,80%	10,40%	4,80%	9,50%	10,80%	

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 11 (tabela 38), dotyczące zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi w przypadku alternatywnych sposobów głosowania. Wykonano serię analiz Kruskala-Wallisa, która wykazała cztery wyniki istotne statystycznie. Jedynie w przypadku pozycji P.11.2 „Głosowanie w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania” nie odnotowano wyniku istotnego statystycznie ani nawet bliskiego istotności statystycznej. Dla pozostałych pozycji konieczna była analiza *post-hoc*.

W zakresie pozycji P.11.1 „Głosowanie z dowolnego miejsca przez internet” odnotowano jedną różnicę istotną statystycznie. Grupa często biorąca udziału w głosowaniach w mniejszym stopniu uważała głosowanie przez internet za niebezpieczne od grupy „zawsze”. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

W zakresie pozycji P.11.3 „Głosowanie korespondencyjne” odnotowano dwie różnice istotne statystycznie. Największe uwagi co do poziomu zagrożenia tego rodzaju głosowania zgłaszały osoby z grupy „trudno powiedzieć” i grupa ta różniła się istotnie statystycznie od grup „zawsze” i „często”. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

W zakresie pozycji P.11.4 „Głosowanie przez pełnomocnika” analiza *post-hoc* nie wykazała żadnych różnic istotnych statystycznie. Odnotowano tylko jedną różnicę na poziomie tendencji statystycznej. Mniejsze uwagi co do bezpieczeństwa tego rodzaju głosowania miały osoby zawsze biorące udział w głosowaniu w porównaniu do osób z grupy „trudno powiedzieć”.

W zakresie pozycji P.11.5 „Głosowanie w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą” odnotowano jedną różnicę istotną statystycznie. Najniższy poziom oceny zagrożenia tego rodzaju głosowania odnotowano w grupie osób „nigdy” i grupa ta różniła się od grupy deklarującej, że rzadko bierze udział w wyborach samorządowych. Dodatkowo, ta grupa różniła się jeszcze na poziomie tendencji statystycznej od grupy często biorącej udziału w wyborach. Pozostałe różnice nie były nawet bliskie istotności statystycznej.

Tabela 38. Udział w wyborach samorządowych a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi

		M	SD	
Głosowanie z dowolnego miejsca przez internet	nigdy	3,32b	1,19	$H(4) = 23,94$ $p < 0,001$
	rzadko	3,13abT	1,31	
	trudno powiedzieć	3,65bT	1,10	
	często	2,90a	1,32	
	zawsze	3,18bT	1,31	
Głosowanie w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania	nigdy	2,51	1,09	$H(4) = 6,59$ $p = 0,159$
	rzadko	2,63	1,23	
	trudno powiedzieć	2,90	1,03	
	często	2,56	1,14	
	zawsze	2,59	1,16	
Głosowanie korespondencyjne	nigdy	3,39ab	1,10	$H(4) = 12,84$ $p = 0,012$
	rzadko	3,22ab	1,22	
	trudno powiedzieć	3,63bT	1,04	
	często	3,13aab	1,21	
	zawsze	3,17abT	1,27	
Głosowanie z pomocą pełnomocnika	nigdy	3,33	1,09	$H(4) = 10,95$ $p = 0,027$
	rzadko	3,17	1,23	
	trudno powiedzieć	3,43	0,96	
	często	3,21	1,23	
	zawsze	3,14	1,25	
Głosowanie w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	nigdy	2,70a	1,33	$H(4) = 10,14$ $p = 0,038$
	rzadko	2,95ab	1,29	
	trudno powiedzieć	2,76ab	1,24	
	często	3,09b	1,28	
	zawsze	2,94ab	1,40	

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy *post-hoc* Dunn-Sidak

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 13, dotyczące preferowanych metod głosowania w wyborach. Wykonano serię analiz przy użyciu testów χ^2 oraz dokładnego testu Fishera. Jak można zobaczyć w tabeli 39, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie dwóch sposobów głosowania – „osobiście w lokalu wyborczym”, „elektronicznie (przez internet)”, a także w zakresie odpowiedzi „trudno powiedzieć” oraz „nigdy nie chodzę na głosowania”. W tym ostatnim przypadku odnotowano oczywisty wynik – najczęściej niechodzenie nigdy na głosowania preferowały osoby, które deklarowały, że nigdy nie biorą udział w wyborach. Siła odnotowanego efektu była umiarkowanie duża. W przypadku pozostałych efektów siła była niska.

Osobiście w lokalu wyborczym, podobnie jak w przypadku wyborów parlamentarnych, najchętniej brałyby udział osoby z grupy „często”, a najrzadziej z grupy „nigdy”. W przypadku głosowania przez internet, najczęściej tę formę głosowania wskazywały osoby nigdy nie głosujące oraz głosujące zawsze, a najrzadziej ci, którzy głosują rzadko. Odpowiedź „trudno powiedzieć” najczęściej wybierały osoby z grup pośrednich – „trudno powiedzieć” oraz „rzadko”. Dodatkowo, odnotowano jeden wynik na poziomie tendencji statystycznej – w zakresie metody głosowania korespondencyjnego. Taki rodzaj głosowania najczęściej wskazywały osoby często biorące udział w wyborach samorządowych. Siła tego efektu była jednak nikła. Dla pozostałych dwóch alternatywnych sposobów głosowania: w domu oraz przez pełnomocnika – nie odnotowano wyników nawet na poziomie tendencji statystycznej.

Tabela 39. Udział w wyborach samorządowych a preferowane metody głosowania w wyborach

		udział w wyborach do Sejmu i Senatu					
		nigdy	rzadko	trudno powiedzieć	często	zawsze	
osobiście w lokalu wyborczym	Nie	N 58 % 39,20%	52 28,00%	17 23,60%	57 15,80%	176 18,80%	$\chi^2(4) = 43,35$ $p = 0,001$ $V = 0,16$
	Tak	N 90 % 60,80%	134 72,00%	55 76,40%	303 84,20%	758 81,20%	
elektronicznie (przez internet)	Nie	N 37 % 25,00%	63 33,90%	23 31,90%	114 31,70%	239 25,60%	$\chi^2(4) = 9,49$ $p = 0,050$ $V = 0,08$
	Tak	N 111 % 75,00%	123 66,10%	49 68,10%	246 68,30%	695 74,40%	
w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą	Nie	N 141 % 95,30%	169 90,90%	66 91,70%	336 93,30%	865 92,60%	$\chi^2(4) = 2,73$ $p = 0,605$
	Tak	N 7 % 4,70%	17 9,10%	6 8,30%	24 6,70%	69 7,40%	
korespondencyjnie	Nie	N 139 % 93,90%	168 90,30%	68 94,40%	320 88,90%	869 93,00%	$\chi^2(4) = 8,15$ $p = 0,086$ $V = 0,07$
	Tak	N 9 % 6,10%	18 9,70%	4 5,60%	40 11,10%	65 7,00%	
przez pełnomocnika	Nie	N 140 % 94,60%	182 97,80%	70 97,20%	349 96,90%	899 96,30%	$\chi^2(4) = 3,06$ $p = 0,549$
	Tak	N 8 % 5,40%	4 2,20%	2 2,80%	11 3,10%	35 3,70%	
nigdy nie chodzę na głosowania	Nie	N 122 % 82,40%	184 98,90%	72 100,00%	359 99,70%	934 100,00%	Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,38$
	Tak	N 26 % 17,60%	2 1,10%	0 0,00%	1 0,30%	0 0,00%	
trudno powiedzieć	Nie	N 138 % 93,20%	159 85,50%	62 86,10%	328 91,10%	897 96,00%	$\chi^2(4) = 37,42$ $p < 0,001$ $V = 0,15$
	Tak	N 10 % 6,80%	27 14,50%	10 13,90%	32 8,90%	37 4,00%	

Źródło: opracowanie własne.

3.2.4.3. Udział w wyborach prezydenckich

W kolejnym kroku sprawdzono, czy deklarowany udział w wyborach prezydenckich różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących opinii na temat dostępności różnych form głosowania dla różnych grup wyborców. Wykonano nieparametryczne analizy wariancji w schemacie międzygrupowym ze względu na znaczną nierównoliczność porównywanych grup oraz testy χ^2 i dokładne testy Fishera.

Najpierw przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 10, czyli oceny dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców. Wykonano serię analiz przy użyciu testu χ^2 . Jak można zobaczyć w tabeli 40, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie wszystkich rodzajów głosowania. Wszystkie odnotowane efekty cechowały się niską siłą, na co wskazuje wartość współczynnika V Cramera.

Tabela 40. Udział w wyborach prezydenckich a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców

		Udział w wyborach prezydenckich					
		nigdy	rzadko	trudno powiedzieć	często	zawsze	
głosowanie elektroniczne – maszyny do głosowania	trudno powiedzieć	N 20 % 17,40%	23 17,70%	10 23,30%	49 16,40%	140 12,90%	$\chi^2(16) = 36,41$ $p = 0,004$ $V = 0,07$
	nie powinno być takiej możliwości	N 12 % 10,40%	8 6,20%	4 9,30%	29 9,70%	85 7,80%	
dla osób przebywających za granicą	N 6 % 5,20%	5 3,80%	2 4,70%	4 1,30%	34 3,10%		
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N 12 % 10,40%	17 13,10%	7 16,30%	54 18,10%	109 10,00%		
dla wszystkich	N 65 % 56,50%	77 59,20%	20 46,50%	162 54,40%	719 66,10%		

Głosowanie przez internet	trudno powiedzieć	N	13	16	8	22	67	$\chi^2(16) = 39,11$ $p < 0,0011$ $V = 0,08$
		%	11,00%	12,10%	18,60%	7,40%	6,20%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	13	9	3	27	69	
		%	11,00%	6,80%	7,00%	9,10%	6,30%	
	dla osób przebywających za granicą	N	12	9	1	16	64	
		%	10,20%	6,80%	2,30%	5,40%	5,90%	
Głosowanie korespondencyjne za pośrednictwem poczty	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	10	13	11	46	143	$\chi^2(16) = 55,96$ $p < 0,001$ $V = 0,09$
		%	8,50%	9,80%	25,60%	15,40%	13,10%	
	dla wszystkich	N	70	85	20	187	746	
		%	59,30%	64,40%	46,50%	62,80%	68,50%	
	trudno powiedzieć	N	11	20	9	30	107	
		%	9,40%	15,30%	20,90%	10,10%	9,80%	
Głosowanie przez pełnomocnika	nie powinno być takiej możliwości	N	44	24	13	68	265	$\chi^2(16) = 62,61$ $p < 0,001$ $V = 0,10$
		%	37,60%	18,30%	30,20%	22,90%	24,40%	
	dla osób przebywających za granicą	N	13	18	3	60	113	
		%	11,10%	13,70%	7,00%	20,20%	10,40%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	17	27	12	73	246	
		%	14,50%	20,60%	27,90%	24,60%	22,60%	
Głosowanie przez pełnomocnika	dla wszystkich	N	32	42	6	66	356	$\chi^2(16) = 62,61$ $p < 0,001$ $V = 0,10$
		%	27,40%	32,10%	14,00%	22,20%	32,80%	
	trudno powiedzieć	N	16	20	10	41	78	
		%	13,70%	15,40%	23,30%	13,90%	7,20%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	36	33	12	82	224	
		%	30,80%	25,40%	27,90%	27,70%	20,60%	
Głosowanie przez pełnomocnika	dla osób przebywających za granicą	N	4	6	1	19	43	$\chi^2(16) = 62,61$ $p < 0,001$ $V = 0,10$
		%	3,40%	4,60%	2,30%	6,40%	4,00%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	40	44	15	119	550	
		%	34,20%	33,80%	34,90%	40,20%	50,60%	
	dla wszystkich	N	21	27	5	35	193	
		%	17,90%	20,80%	11,60%	11,80%	17,70%	

Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	trudno powiedzieć	N	15	28	13	56	121	$\chi^2(16) = 48,64$ $p < 0,001$ $V = 0,09$
		%	12,80%	21,20%	30,20%	18,90%	11,10%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	43	47	11	105	403	
		%	36,80%	35,60%	25,60%	35,40%	37,00%	
	dla osób przebywających za granicą	N	4	0	0	6	10	
		%	3,40%	0,00%	0,00%	2,00%	0,90%	
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	35	41	16	105	441	$\chi^2(16) = 48,64$ $p < 0,001$ $V = 0,09$
		%	29,90%	31,10%	37,20%	35,40%	40,50%	
	dla wszystkich	N	20	16	3	25	113	
		%	17,10%	12,10%	7,00%	8,40%	10,40%	

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 11 (tabela 41), odnoszące się do zagrożeń nadużyciami/fałszerstwami wyborczymi w przypadku odmiennych od tradycyjnego sposobu głosowania. Wykonano serię analiz Kruskala-Wallisa, która wykazała trzy wyniki istotne statystycznie. Jedynie w przypadku pozycji P.11.2 oraz P.11.5 nie odnotowano wyniku istotnego statystycznie, ani nawet bliskiego istotności statystycznej. Dla pozostałych pozycji konieczna była analiza *post-hoc*.

W zakresie pozycji P.11.1 „Głosowanie z dowolnego miejsca przez internet” odnotowano cztery różnice istotne statystycznie. Grupa często biorąca udziału w głosowaniach w mniejszym stopniu uważała głosowanie przez internet za mniej niebezpieczne od pozostałych czterech grup. Z kolei różnice między tymi grupami okazały się nie być istotne statystycznie.

W zakresie pozycji P.11.3 „Głosowanie korespondencyjne” odnotowano dwie różnice istotne statystycznie. Największe uwagi co do poziomu zagrożenia tego rodzaju głosowania zgłaszały osoby z grup „nigdy” oraz „trudno powiedzieć”. Grupy te różniły się istotnie statystycznie od grupy, która często brała udział w głosowaniach. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

W zakresie pozycji P.11.4 „Głosowanie przez pełnomocnika” analiza *post-hoc* nie wykazała żadnych różnic istotnych statystycznie ani nawet bliskich istotności statystycznej.

Tabela 41. Udział w wyborach prezydenckich a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi

		M	SD	
Głosowanie z dowolnego miejsca przez internet	nigdy	3,31b	1,23	$H(4) = 19,93$ $p = 0,001$
	rzadko	3,13b	1,35	
	trudno powiedzieć	3,40b	1,24	
	często	2,86a	1,29	
	zawsze	3,21b	1,30	
Głosowanie w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania	nigdy	2,61	1,10	$H(4) = 6,42$ $p = 0,170$
	rzadko	2,67	1,27	
	trudno powiedzieć	2,93	1,03	
	często	2,49	1,09	
	zawsze	2,60	1,17	
Głosowanie korespondencyjne	nigdy	3,49b	1,12	$H(4) = 17,34$ $p = 0,002$
	rzadko	3,21ab	1,17	
	trudno powiedzieć	3,63b	1,00	
	często	3,03a	1,18	
	zawsze	3,20ab	1,26	
Głosowanie z pomocą pełnomocnika	nigdy	3,39	1,16	$H(4) = 9,97$ $p = 0,041$
	rzadko	3,29	1,14	
	trudno powiedzieć	3,46	0,87	
	często	3,13	1,22	
	zawsze	3,09	1,29	
Głosowanie w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	nigdy	2,74	1,31	$H(4) = 7,74$ $p = 0,100$
	rzadko	3,08	1,37	
	trudno powiedzieć	2,81	1,20	
	często	3,06	1,28	
	zawsze	2,91	1,37	

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy *post-hoc* Dunn-Sidak

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 13, czyli wskazanie preferowanych metod głosowania w wyborach. Wykonano serię analiz przy użyciu testów χ^2 oraz dokładnego testu Fishera. Jak można zobaczyć w tabeli 42, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie dwóch sposobów głosowania – „osobiście w lokalu wyborczym”, „elektronicznie (przez internet)”, a także w zakresie odpowiedzi „trudno powiedzieć” oraz „nigdy nie chodzę na głosowania”. W tym ostatnim przypadku odnotowano oczywisty wynik – najczęściej niechodzenie nigdy na głosowania preferowały osoby, które deklarowały, że nigdy nie biorą udziału w wyborach prezydenckich. Siła odnotowanego efektu była umiarkowanie duża. W przypadku pozostałych efektów siła była niska. Osobiście w lokalu wyborczym najchętniej brałyby udział osoby z grupy „często” oraz „zawsze”, a najrzadziej z grupy „nigdy”. Z kolei w przypadku głosowania elektronicznego najrzadziej chęć takiego głosowania zgłaszały osoby z grupy „trudno powiedzieć”. Odpowiedź „trudno powiedzieć” najczęściej wybierały osoby z grup pośrednich – „trudno powiedzieć” oraz „rzadko”. Dla pozostałych trzech alternatywnych sposobów głosowania – w domu oraz przez pełnomocnika – nie odnotowano wyników nawet na poziomie tendencji statystycznej.

Tabela 42. Udział w wyborach prezydenckich a preferowane metody głosowania w wyborach

		udział w wyborach do prezydenckich					
		nigdy	rzadko	trudno powiedzieć	często	zawsze	
osobiście w lokalu wyborczym	Nie	N 46	43	10	54	205	$\chi^2(4) = 38,73$ $p < 0,001$ $V = 0,15$
	%	39,00%	32,30%	23,30%	17,90%	18,60%	
	Tak	N 72	90	33	247	896	
	%	61,00%	67,70%	76,70%	82,10%	81,40%	

elektronicznie (przez internet)	Nie	N	35	44	16	99	276	$\chi^2(4) = 11,95$ $p = 0,018$ $V = 0,08$
		%	29,70%	33,10%	37,20%	32,90%	25,10%	
	Tak	N	83	89	27	202	825	
		%	70,30%	66,90%	62,80%	67,10%	74,90%	
w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą	Nie	N	114	120	38	278	1025	$\chi^2(4) = 5,41$ $p = 0,240$
		%	96,60%	90,20%	88,40%	92,40%	93,10%	
	Tak	N	4	13	5	23	76	
		%	3,40%	9,80%	11,60%	7,60%	6,90%	
korespondencyjnie	Nie	N	112	118	41	270	1021	$\chi^2(4) = 6,98$ $p = 0,137$
		%	94,90%	88,70%	95,30%	89,70%	92,70%	
	Tak	N	6	15	2	31	80	
		%	5,10%	11,30%	4,70%	10,30%	7,30%	
przez pełnomocnika	Nie	N	112	129	42	292	1062	Exact Fisher Test $p = 0,860$
		%	94,90%	97,00%	97,70%	97,00%	96,50%	
	Tak	N	6	4	1	9	39	
		%	5,10%	3,00%	2,30%	3,00%	3,50%	
nigdy nie chodzę na głosowania	Nie	N	93	132	43	298	1101	Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,41$
		%	78,80%	99,20%	100,00%	99,00%	100,00%	
	Tak	N	25	1	0	3	0	
		%	21,20%	0,80%	0,00%	1,00%	0,00%	
trudno powiedzieć	Nie	N	109	113	35	269	1053	$\chi^2(4) = 40,57$ $p < 0,001$ $V = 0,16$
		%	92,40%	85,00%	81,40%	89,40%	95,60%	
	Tak	N	9	20	8	32	48	
		%	7,60%	15,00%	18,60%	10,60%	4,40%	

Źródło: opracowanie własne.

3.2.4.4. Udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego

W kolejnym kroku sprawdzono, czy deklarowany udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących alternatywnych metod głosowania. Wykonano nieparametryczne analizy wariancji w schemacie międzygrupowym ze względu na znaczną nierównoliczność porównywanych grup oraz testy χ^2 i dokładne testy Fishera.

Najpierw przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 10 (ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców). Wykonano serię analiz przy użyciu testu χ^2 . Jak można zobaczyć w tabeli 43, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie głosowania korespondencyjnego, przez pełnomocnika oraz za pomocą tzw. mobilnej urny wyborczej. Wszystkie odnotowane efekty cechowały się niską siłą, na co wskazuje wartość współczynnika V Cramera. Z kolei w zakresie obu sposobów głosowania elektronicznego – przez maszyny do głosowania oraz przez internet – nie odnotowano wyników nawet na poziomie tendencji statystycznej.

Tabela 43. Udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców

		Udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego					$\chi^2(16) = 21,53$ $p = 0,159$
		nigdy	rzadko	trudno powiedzieć	często	zawsze	
Głosowanie elektroniczne – maszyny do głosowania	trudno powiedzieć	N	47	48	20	42	84
		%	14,60%	16,10%	18,70%	17,20%	12,40%
	nie powinno być takiej możliwości	N	32	27	6	16	56
		%	10,00%	9,00%	5,60%	6,60%	8,20%
	dla osób przebywających za granicą	N	13	8	4	5	18
		%	4,00%	2,70%	3,70%	2,00%	2,70%
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	41	42	18	25	68
		%	12,80%	14,00%	16,80%	10,20%	10,00%
	dla wszystkich	N	188	174	59	156	453
		%	58,60%	58,20%	55,10%	63,90%	66,70%

Głosowanie przez internet	trudno powiedzieć	N	29	26	11	15	45	$\chi^2(16) = 15,05$ $p = 0,521$
		%	8,90%	8,70%	10,30%	6,10%	6,60%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	32	17	8	14	47	
		%	9,80%	5,70%	7,50%	5,70%	6,90%	
	dla osób przebywających za granicą	N	21	20	4	18	35	
		%	6,50%	6,70%	3,70%	7,30%	5,10%	
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	45	39	17	34	85		
	%	13,80%	13,00%	15,90%	13,90%	12,50%		
dla wszystkich	N	198	197	67	164	469		
	%	60,90%	65,90%	62,60%	66,90%	68,90%		
Głosowanie korespondencyjne za pośrednictwem poczty	trudno powiedzieć	N	33	29	18	32	64	$\chi^2(16) = 37,28$ $p = 0,002$ $V = 0,08$
		%	10,20%	9,70%	16,80%	13,10%	9,40%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	100	69	29	55	154	
		%	30,90%	23,10%	27,10%	22,40%	22,70%	
	dla osób przebywających za granicą	N	43	42	12	38	66	
		%	13,30%	14,00%	11,20%	15,50%	9,70%	
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	57	77	27	52	156		
	%	17,60%	25,80%	25,20%	21,20%	23,00%		
dla wszystkich	N	91	82	21	68	239		
	%	28,10%	27,40%	19,60%	27,80%	35,20%		
Głosowanie przez pełnomocnika	trudno powiedzieć	N	40	34	14	23	53	$\chi^2(16) = 49,39$ $p < 0,001$ $V = 0,09$
		%	12,40%	11,40%	13,10%	9,40%	7,80%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	94	79	26	51	129	
		%	29,20%	26,40%	24,30%	20,80%	19,00%	
	dla osób przebywających za granicą	N	15	15	7	16	19	
		%	4,70%	5,00%	6,50%	6,50%	2,80%	
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	116	125	53	116	349		
	%	36,00%	41,80%	49,50%	47,30%	51,30%		
dla wszystkich	N	57	46	7	39	130		
	%	17,70%	15,40%	6,50%	15,90%	19,10%		

Głosowanie w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	trudno powiedzieć	N	44	49	30	37	69	$\chi^2(16) = 50,28$ $p < 0,001$ $V = 0,09$
		%	13,60%	16,40%	28,00%	15,10%	10,10%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	123	119	29	87	248	
		%	38,00%	39,80%	27,10%	35,50%	36,50%	
	dla osób przebywających za granicą	N	7	4	0	3	5	
		%	2,20%	1,30%	0,00%	1,20%	0,70%	
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	114	96	45	100	269		
	%	35,20%	32,10%	42,10%	40,80%	39,60%		
dla wszystkich	N	36	31	3	18	89		
	%	11,10%	10,40%	2,80%	7,30%	13,10%		

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 11 (tabela 44), tj. odnośnie zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi w przypadku innych niż tradycyjne metod głosowania. Wykonano serię analiz Kruskala-Wallisa, która wykazała dwa wyniki istotne statystycznie – w zakresie pozycji P.11.3 oraz P.11.5. Dla pozostałych pozycji konieczna była analiza *post-hoc*.

W zakresie pozycji P.11.3 „Głosowanie korespondencyjne” analiza *post-hoc* nie wykazała żadnych różnic istotnych statystycznie. Odnotowano jedynie różnicę na poziomie tendencji statystycznej pomiędzy grupą „często” a „nigdy”.

W zakresie pozycji P.11.5 „Głosowanie w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą” odnotowano z kolei jedną różnicę istotną statystycznie – pomiędzy grupami „nigdy” a „rzadko”. Pozostałe różnice nie były nawet bliskie istotności statystycznej.

W przypadku pozycji P.11.1 oraz P.11.2 oraz P.11.4 nie odnotowano wyniku istotnego statystycznie ani nawet bliskiego istotności statystycznej w zakresie testu Kruskala-Wallisa.

Tabela 44. Udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi

		M	SD	
Głosowanie z dowolnego miejsca przez internet	nigdy	3,26	1,28	$H(4) = 6,32$ $p = 0,176$
	rzadko	3,07	1,28	
	trudno powiedzieć	3,17	1,23	
	często	3,03	1,33	
	zawsze	3,20	1,33	
Głosowanie w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania	nigdy	2,61	1,16	$H(4) = 2,26$ $p = 0,688$
	rzadko	2,64	1,18	
	trudno powiedzieć	2,65	1,05	
	często	2,50	1,14	
	zawsze	2,59	1,17	
Głosowanie korespondencyjne	nigdy	3,36T	1,19	$H(4) = 10,54$ $p = 0,032$
	rzadko	3,17	1,19	
	trudno powiedzieć	3,41	1,09	
	często	3,07T	1,27	
	zawsze	3,17	1,27	
Głosowanie z pomocą pełnomocnika	nigdy	3,20	1,23	$H(4) = 7,65$ $p = 0,105$
	rzadko	3,26	1,21	
	trudno powiedzieć	3,26	1,13	
	często	3,06	1,24	
	zawsze	3,06	1,31	
Głosowanie w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	nigdy	2,82a	1,40	$H(4) = 10,75$ $p = 0,029$
	rzadko	3,12b	1,27	
	trudno powiedzieć	2,75ab	1,25	
	często	2,93ab	1,29	
	zawsze	2,96ab	1,39	

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy *post-hoc* Dunn-Sidak

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 13, czyli wskazanie preferowanych metod głosowania w wyborach. Wykonano serię analiz przy użyciu testów χ^2 oraz dokładnego testu Fishera. Jak można zobaczyć w tabeli 45, odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie tylko jednego sposobu głosowania – „osobiście w lokalu wyborczym”, a także w zakresie odpowiedzi „trudno powiedzieć” oraz „nigdy nie chodzę na głosowania”. Wszystkie trzy odnotowane efekty cechowały się niską siłą. W tym ostatnim przypadku odnotowano oczywisty wynik – najczęściej niechodzenie na głosowania preferowały osoby, które deklarowały, że nigdy nie biorą udziału w wyborach. Osobiście w lokalu wyborczym najchętniej brałyby udział osoby z grupy „trudno powiedzieć”, a najrzadziej z grupy „nigdy”. Odpowiedź „trudno powiedzieć” najczęściej wybierały osoby z grupy „trudno powiedzieć”. Dla pozostałych czterech zmiennych nie odnotowano wyników nawet na poziomie tendencji statystycznej.

Tabela 45. Udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego a preferowane metody głosowania w wyborach

		udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego					
		nigdy	rzadko	trudno powiedzieć	często	zawsze	
osobiście w lokalu wyborczym	Nie	N 92	60	17	52	136	$\chi^2(4) = 12,61$ $p = 0,013$ $V = 0,09$
		% 28,20%	19,70%	15,90%	21,10%	19,80%	
	Tak	N 234	245	90	194	552	
		% 71,80%	80,30%	84,10%	78,90%	80,20%	
elektronicznie (przez internet)	Nie	N 98	84	32	67	181	$\chi^2(4) = 1,86$ $p = 0,761$
		% 30,10%	27,50%	29,90%	27,20%	26,30%	
	Tak	N 228	221	75	179	507	
		% 69,90%	72,50%	70,10%	72,80%	73,70%	

w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą	Nie	N	305	284	102	231	632	$\chi^2(4) = 2,70$ $p = 0,609$
		%	93,60%	93,10%	95,30%	93,90%	91,90%	
	Tak	N	21	21	5	15	56	
		%	6,40%	6,90%	4,70%	6,10%	8,10%	
koresponden- cyjnie	Nie	N	294	281	99	222	642	$\chi^2(4) = 4,15$ $p = 0,387$
		%	90,20%	92,10%	92,50%	90,20%	93,30%	
	Tak	N	32	24	8	24	46	
		%	9,80%	7,90%	7,50%	9,80%	6,70%	
przez pełnomocnika	Nie	N	313	292	105	238	665	$\chi^2(4) = 1,68$ $p = 0,795$
		%	96,00%	95,70%	98,10%	96,70%	96,70%	
	Tak	N	13	13	2	8	23	
		%	4,00%	4,30%	1,90%	3,30%	3,30%	
nigdy nie chodzę na głosowania	Nie	N	298	304	107	246	688	Exact Fisher Test $p < 0,001$ $V = 0,26$
		%	91,40%	99,70%	100,00%	100,00%	100,00%	
	Tak	N	28	1	0	0	0	
		%	8,60%	0,30%	0,00%	0,00%	0,00%	
trudno powiedzieć	Nie	N	297	283	91	225	660	$\chi^2(4) = 22,36$ $p < 0,001$ $V = 0,12$
		%	91,10%	92,80%	85,00%	91,50%	95,90%	
	Tak	N	29	22	16	21	28	
		%	8,90%	7,20%	15,00%	8,50%	4,10%	

Źródło: opracowanie własne.

3.2.5. Doświadczenie braku uczestnictwa w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania a postawy względem różnych form głosowania

W kolejnym kroku sprawdzono, czy odpowiedzi osób badanych dotyczące alternatywnych metod głosowania różnią się w zależności od tego, czy zdarzyło im się nie wziąć udziału w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania. Pytanie w ankiecie (P.12) zostało sformułowane w następujący sposób: „Czy zdarzyło się Panu/Pani nie uczestniczyć w wyborach, ponieważ w czasie ich trwania przebywał/a Pan/Pani poza miejscem zamieszkania?” Respondenci odpowiadali „tak” lub „nie”. W przypadku zmiennych ilościowych wykonano serię nieparametrycznych testów *U* Manna-Whitney’a ze względu na znaczną nierównoliczność porównywanych grup, zaś w przypadku zmiennych nominalnych wykonano serię testów χ^2 .

Najpierw przeanalizowano wyniki uzyskane dla pytania 10 (ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców). Odnotowano jedną istotną statystycznie różnicę – w zakresie postaw względem umożliwienia głosowania przez internet. Osoby, którym zdarzyło się nie wziąć udziału w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania, były wyraźnie bardziej otwarte na to, by głosowanie przez internet było dostępne dla wszystkich wyborców w porównaniu do osób, które poza miejscem zamieszkania nigdy nie głosowały. Siła odnotowanego efektu była jednak niska. Odnotowano także różnicę na poziomie tendencji statystycznej w zakresie głosowania przy użyciu maszyny do głosowania. W tym przypadku siła odnotowanego efektu była nikła. W zakresie pozostałych podpunktów pytania 10 nie odnotowano nawet bliskich istotności statystycznej różnic między grupami (tabela 46).

Tabela 46. Doświadczenie braku uczestnictwa w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców

		Doświadczenie braku uczestnictwa w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania			
			tak	nie	
Głosowanie elektroniczne – maszyny do głosowania	trudno powiedzieć	N	83	152	$\chi^2(4) = 8,61$ $p = 0,072$ $V = 0,07$
		%	12,30%	15,30%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	46	91	
		%	6,80%	9,20%	
	dla osób przebywających za granicą	N	18	32	
		%	2,70%	3,20%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	92	110	
		%	13,60%	11,10%	
	dla wszystkich	N	435	606	
		%	64,50%	61,20%	
Głosowanie przez internet	trudno powiedzieć	N	42	79	$\chi^2(4) = 21,41$ $p < 0,001$ $V = 0,11$
		%	6,20%	8,00%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	30	91	
		%	4,40%	9,20%	
	dla osób przebywających za granicą	N	36	66	
		%	5,30%	6,60%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	83	138	
		%	12,30%	13,90%	
	dla wszystkich	N	485	619	
		%	71,70%	62,30%	
Głosowanie korespondencyjne za pośrednictwem poczty	trudno powiedzieć	N	67	108	$\chi^2(4) = 6,32$ $p = 0,177$
		%	9,90%	10,90%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	182	233	
		%	27,00%	23,50%	
	dla osób przebywających za granicą	N	71	135	
		%	10,50%	13,60%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	145	228	
		%	21,50%	23,00%	
	dla wszystkich	N	209	288	
		%	31,00%	29,00%	

Głosowanie przez pełnomocnika	trudno powiedzieć	N	73	88	$\chi^2(4) = 4,69$ $p = 0,320$
		%	10,80%	8,90%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	158	225	
		%	23,50%	22,70%	
	dla osób przebywających za granicą	N	28	46	
		%	4,20%	4,60%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	292	473	
		%	43,40%	47,80%	
	dla wszystkich	N	122	158	
		%	18,10%	16,00%	
Głosowanie w domu - członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	trudno powiedzieć	N	109	122	$\chi^2(4) = 5,47$ $p = 0,242$
		%	16,20%	12,30%	
	nie powinno być takiej możliwości	N	236	371	
		%	35,00%	37,40%	
	dla osób przebywających za granicą	N	9	11	
		%	1,30%	1,10%	
	tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	N	249	384	
		%	36,90%	38,70%	
	dla wszystkich	N	71	105	
		%	10,50%	10,60%	

Źródło: opracowanie własne.

W następnym kroku zbadano odpowiedzi na pytanie 11, tj. ocenę poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi. Odnotowano jedynie dwie różnice na poziomie tendencji statystycznej. Osoby, które nie wzięły udziału w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania, wskazywały na mniejsze zagrożenie przy głosowaniu przy użyciu maszyn do głosowania, większe zaś w zakresie głosowania korespondencyjnego. Siła odnotowanych efektów była jednak skrajnie niska. W zakresie pozostałych odpowiedzi nie odnotowano różnic nawet na poziomie tendencji statystycznej. Wyniki zostały przedstawione w tabeli 47 oraz na wykresie 41.

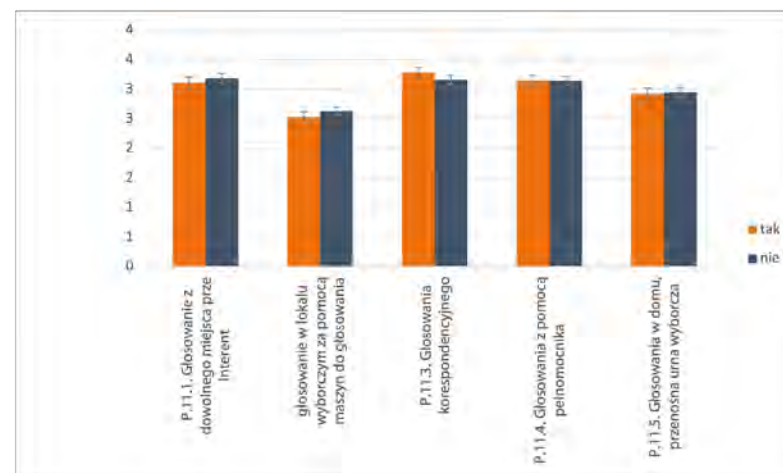
Tabela 47. Doświadczenie braku uczestnictwa w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi

	tak		nie		U	Z	p	r
	M	SD	M	SD				
Głosowanie z dowolnego miejsca przez internet	3,11	1,31	3,19	1,30	325285,5	-1,22	0,222	0,03
Głosowanie w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania	2,53	1,15	2,63	1,16	319278,5	-1,82	0,069	0,04
Głosowanie korespondencyjne	3,28	1,23	3,16	1,23	317428,0	-1,95	0,051	0,05
Głosowanie z pomocą pełnomocnika	3,14	1,26	3,14	1,25	333375,5	-0,03	0,975	0,00
Głosowanie w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	2,92	1,33	2,95	1,36	330275,0	-0,52	0,605	0,01

M – średnia; SD – odchylenie standardowe; U – wynik testu *U Manna-Whitney'a*; Z – wartość wystandaryzowana; p – istotność statystyczna; r – siła efektu

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 41. Doświadczenie braku uczestnictwa w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano odpowiedzi badanych osób na pytanie 13, czyli wskazanie preferowanych metod głosowania. Odnotowano dwie różnice istotne statystycznie – w zakresie osobistego głosowania w lokalu oraz głosowania elektronicznego (przez internet). W pierwszym przypadku deklaracje, że jest to ich preferowana forma głosowania częściej składały osoby, którym nie zdarzyło się nie wziąć udziału w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania, w drugim zaś osoby, które miały taką sytuację w przeszłości. Siła obu odnotowanych efektów była jednak niska. Odnotowano także jedną różnicę na poziomie tendencji statystycznej – w zakresie odpowiedzi „nigdy nie chodzę na głosowania”. Częściej odpowiedź twierdzącą odnotowywano w grupie osób, którym nie zdarzyło się nie głosować z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania. Siła odnotowanego efektu była jednak nikła. W zakresie pozostałych czterech możliwych odpowiedzi nie odnotowano różnic nawet na poziomie tendencji statystycznej (tabela 48).

Tabela 48. Doświadczenie braku uczestnictwa w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania a preferowane metody głosowania w wyborach

		Doświadczenie braku uczestnictwa w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania			
		tak	nie		
osobiście w lokalu wyborczym	Nie	N	172	180	$\chi^2(1) = 13,34$ $p < 0,001$ $V = 0,09$
		%	25,30%	17,90%	
	Tak	N	509	826	
		%	74,70%	82,10%	
elektronicznie (przez internet)	Nie	N	140	324	$\chi^2(1) = 27,64$ $p < 0,001$ $V = 0,13$
		%	20,60%	32,20%	
	Tak	N	541	682	
		%	79,40%	67,80%	
w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą	Nie	N	641	927	$\chi^2(1) = 2,43$ $p = 0,119$
		%	94,10%	92,10%	
	Tak	N	40	79	
		%	5,90%	7,90%	
korespondencyjnie	Nie	N	630	923	$\chi^2(1) = 0,32$ $p = 0,570$
		%	92,50%	91,70%	
	Tak	N	51	83	
		%	7,50%	8,30%	
przez pełnomocnika	Nie	N	662	966	$\chi^2(1) = 1,69$ $p = 0,193$
		%	97,20%	96,00%	
	Tak	N	19	40	
		%	2,80%	4,00%	
nigdy nie chodzę na głosowania	Nie	N	674	983	$\chi^2(1) = 3,68$ $p = 0,055$ $V = 0,05$
		%	99,00%	97,70%	
	Tak	N	7	23	
		%	1,00%	2,30%	
trudno powiedzieć	Nie	N	642	931	$\chi^2(1) = 1,93$ $p = 0,165$
		%	94,30%	92,50%	
	Tak	N	39	75	
		%	5,70%	7,50%	

Źródło: opracowanie własne.

Wnioski

Główny problem badawczy niniejszej publikacji stanowiły alternatywne metody głosowania i opinie Polaków na ich temat w kontekście partycypacji wyborczej. Celem przeprowadzonej w trzecim rozdziale analizy empirycznej było uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- Jak Polacy oceniają dostępność alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców?
- Jakie są ich poglądy na temat poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi w przypadku zastosowania wybranych metod głosowania?
- Które metody głosowania w wyborach preferują osoby badane?

W celu weryfikacji przyjętych hipotez badawczych, odpowiedzi respondentów przeanalizowano z uwzględnieniem zmiennych demograficznych oraz politycznych.

Pierwsza z dwóch głównych hipotez badawczych (H.1) została zweryfikowana pozytywnie, bowiem postawy i opinie Polaków na temat alternatywnych metod głosowania oraz ich dostępności dla różnych grup wyborców różnią się w zależności od demograficznych cech osób badanych. Należy jednak pamiętać, że hipoteza ta jest na tyle ogólna, że wymaga doprecyzowania, co uczyniono podczas weryfikacji hipotez szczegółowych, zaś nawet formułując ogólny wniosek, należy stwierdzić, iż zmienne demograficzne różnicują badane opinie respondentów w niejednorodnym zakresie. Do zmiennych demograficznych istotnie różnicujących opinie na temat alternatywnych metod głosowania należy zaliczyć takie zmienne jak: wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania (miasto/wieś), województwo zamieszkania i status zawodowy. Zmienną nie różnicującą tychże opinii, jak słusznie przyjęto, okazała się płeć, choć z pewnymi wyjątkami.

Szczegółowe wnioski z analizy zmiennych demograficznych pozwalają stwierdzić, że płeć w niewielkim zakresie różnicuje ba-

dane opinie respondentów. Hipoteza H.1.1 nie została więc całkowicie odrzucona. W ocenie dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców odnotowano jedną istotną statystycznie różnicę, o niskiej sile efektu. W stosunku do głosowania przez internet mężczyźni częściej wskazywali, że nie powinno być takiej możliwości (mężczyźni 9,20%; kobiety 5,70%), zaś kobiety, że powinna być dostępna dla wszystkich osób (kobiety 67,20%; mężczyźni 64,10%). Również w ocenie poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi odnotowano tylko jedną różnicę istotną statystycznie. W tym przypadku mężczyźni częściej wyrażali obawy w odniesieniu do głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania (mężczyźni $M=2,67$; kobiety $M=2,53$). Ponadto, odnotowano trzy różnice na poziomie tendencji statystycznej. Mężczyźni bowiem częściej wskazywali na zagrożenie dotyczące głosowania przez internet (mężczyźni $M=3,21$; kobiety $M=3,11$), zaś kobiety widziały więcej zagrożeń przy głosowaniu korespondencyjnym (kobiety $M=3,26$; mężczyźni $M=3,14$) i z pomocą pełnomocnika (kobiety $M=3,19$; mężczyźni $M=3,08$). Podczas analizy preferowanych metod głosowania w wyborach odnotowano zaś dwie różnice istotne statystycznie – w zakresie osobistego głosowania w lokalu oraz głosowania elektronicznego (przez internet). W pierwszym przypadku to mężczyźni częściej deklarowali, że jest to ich preferowana forma głosowania (mężczyźni 83,20%; kobiety 75,70%), w drugim zaś kobiety (kobiety 74,80%; mężczyźni 83,20%). Siła obu odnotowanych efektów była jednak niska.

Dużo większe znaczenie dla wyrażanych poglądów na temat alternatywnych metod głosowania miał jednak wiek. Analiza wyników badań tylko częściowo potwierdziła jednak hipotezę szczegółową (H.1.2) zakładającą, że w młodszych grupach wiekowych wyżej ocenia się głosowanie elektroniczne od innych metod i młodszy respondenci są bardziej skłonni skorzystać z tej formy uczestnictwa w wyborach w porównaniu do starszych osób ankietowanych. Wprawdzie przy wskazaniu preferowanych metod

głosowania odnotowano identyczne wyniki w odniesieniu do głosowania elektronicznego w grupach wiekowych 18-24 i 35-44 (81,70%), jednak najwięcej zwolenników głosowania elektronicznego (zarówno przez internet, jak i z użyciem maszyn do głosowania w lokalach wyborczych) jako opcji dla wszystkich wyborców znalazło się w grupie wiekowej 35-44 (głosowanie elektroniczne – maszyny do głosowania dla wszystkich 72,50%; głosowanie przez internet dla wszystkich 75,70%). Warto przy tym zaznaczyć, że obie te metody uzyskały najwięcej wskazań w każdej grupie wiekowej jako opcja dostępna dla wszystkich wyborców. Ponadto, w ocenie dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców wraz z wiekiem odnotowywano spadek udziału odpowiedzi „dla wszystkich”, a równocześnie rósł procentowy udział odpowiedzi „trudno powiedzieć”.

Zbliżone wnioski dostarcza analiza twierdzeń dotyczących potencjalnych zagrożeń nieprawidłowościami wyborczymi w przypadku odmiennych od tradycyjnego sposobów głosowania. Zwolennicy głosowania elektronicznego (osoby w wieku 35-44) uważali, że taki sposób głosowania generuje najmniejsze ryzyko nieprawidłowości. Najwięcej obaw co do tych metod mieli zaś seniorzy (powyżej 65 lat). Młodzi z kolei nie widzieli zagrożeń w przypadku głosowania w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą. Z analizy preferowanych metod głosowania wynika z kolei, że chęć głosowania osobiście w lokalu wyborczym rosła wyraźnie w dwóch najstarszych grupach wiekowych (55-64 lata 83,50%; powyżej 65 lat 83,90%), najniższa zaś była w grupie osób w wieku 25-34 lata (74,80%). Z kolei chęć głosowania przez internet najrzadziej była deklarowana przez osoby w grupie wiekowej powyżej 65 roku życia (49,70%), zaś najczęściej przez osoby w wieku 18-24 lata oraz 35-44 lata (81,70%). Ponadto te dwa sposoby głosowania były najpopularniejsze wśród badanych osób.

Również wykształcenie okazało się czynnikiem różnicującym opinie badanych na temat różnych form głosowania. Podob-

nie jak w przypadku wieku, w ocenie dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców, osoby o wykształceniu wyższym najczęściej udzielały odpowiedzi „dla wszystkich” w zakresie niemal wszystkich propozycji poza głosowaniem w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą (choć tu różnice były niewielkie). Jednocześnie, wraz ze wzrostem wykształcenia malał udział odpowiedzi „trudno powiedzieć” (również w przypadku preferowanych metod głosowania). W tym przypadku udało się potwierdzić hipotezę szczegółową (H.1.3), bowiem głosowanie elektroniczne zyskało najwięcej wskazań wśród osób z wyższym wykształceniem, i to zarówno jako opcja dla wszystkich wyborców (głosowanie elektroniczne – maszyny do głosowania 66,60%; głosowanie przez internet 72%), jak i preferowana metoda głosowania (78,30%). Co ciekawe, chęć głosowania osobiście w lokalu wyborczym malała, zaś chęć głosowania przez internet rosła wraz z poziomem wykształcenia. Nie wykazano jednak, aby wykształcenie badanych osób różnicowało poziom oceny zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi.

Przeprowadzona analiza pozwoliła również pozytywnie zweryfikować hipotezę H.1.4. Miejsce zamieszkania różnicowało odpowiedzi osób badanych, a spośród omawianych metod głosowania, głosowanie elektroniczne było wyżej oceniane przez mieszkańców miast niż wsi, choć nie tych największych. Mieszkańcy terenów miejskich częściej wskazywali głosowanie elektroniczne jako możliwość głosowania dla wszystkich, przy czym jednocześnie nie wskazywali oni wyraźnie rzadziej, że w ogóle nie powinno być takiej możliwości. Najwyższe wyniki jednak odnotowano w grupie miast o wielkości 100-200 tys. mieszkańców (głosowanie elektroniczne – maszyny do głosowania dla wszystkich 73,60%; głosowanie przez internet 73%). Co ciekawe, mieszkańcy miast znacznie częściej wskazywali jako opcję dla wszystkich wyborców również głosowanie korespondencyjne i z pomocą pełnomocnika niż mieszkańcy wsi (pamiętając jednak, że obie te metody uzyskały znacznie mniej wskazań niż głosowanie elektroniczne).

Analiza oceny poziomu zagrożenia nadużyciami wyborczy-

mi w odniesieniu do poszczególnych metod głosowania prowadzi do wniosku, że to mieszkańcy dużych miast (powyżej 500 tys. mieszkańców) są bardziej skłonni widzieć tego typu zagrożenia w przypadku głosowania przez internet, jak i w przypadku głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania. Fakt ten jednak nie spowodował ich niechęci do głosowania elektronicznego. W największych miastach bowiem odnotowano niewiele mniej deklarujących chęć głosowania przez internet (76,50%) niż w miastach o wielkości 20-100 tys. mieszkańców, gdzie odnotowano największy udział osób deklarujących ten sposób głosowania (77,20%). Najmniejszy zaś był w przypadku mieszkańców wsi (66,80%). Z kolei najrzadziej mieszkańcy miast powyżej 500 tys. (73,40%) oraz miast o wielkości 20-100 tys. mieszkańców (74,40%) wskazywali na głosowanie osobiste w lokalu wyborczym. Najczęściej zaś ten rodzaj głosowania deklarowały osoby mieszkające na wsi (83,40%), a także w miastach 200-500 tys. mieszkańców (81,50%). Również możliwość głosowania w domu z wykorzystaniem tzw. mobilnej urny wyborczej (gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą) najwięcej zwolenników zyskała wśród mieszkańców wsi (10,80%) i małych miast (9,10%). Należy jednak pamiętać, że te wskazania były znacznie rzadsze niż w przypadku głosowania osobistego oraz głosowania online.

Analiza danych empirycznych wykazała również, że mieszkańcy różnych województw w odmienny sposób odnoszą się do alternatywnych metod głosowania. We wszystkich trzech analizowanych zagadnieniach (ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców, ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi różnymi metodami oraz preferowane metody głosowania w wyborach) odnotowano różnice istotne statystycznie. Mimo to, nie udało się uzyskać jednoznacznego potwierdzenia hipotezy H.1.5 zakładającej, że mieszkańcy województw zachodnich i północnych są bardziej otwarci na nowe metody głosowania (np. elektroniczne), zaś województw

wschodnich i południowych preferują metody tradycyjne (głosowanie korespondencyjne i z pomocą pełnomocnika). Ogólne wyniki wskazują na fakt, że mieszkańcy różnych województw w odmienny sposób wskazują, kto powinien być upoważniony do różnych niestandardowych form głosowania, a także różnie oceniają poziom zagrożenia różnych form głosowania nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi. W stosunku do preferowanych metod głosowania należy zwrócić uwagę na procentowy udział osób deklarujących chęć głosowania w określony sposób. Najwyższy udział osób chętnych do głosowania przez internet odnotowano w województwie lubuskim (90,60%), najniższy zaś w województwie śląskim (58,10%). Z kolei głosowanie osobiste w lokalu wyborczym najczęściej wskazywali mieszkańcy województwa świętokrzyskiego (89,30%), a najrzadziej – pomorskiego (58,30%). Inne metody głosowania uzyskały znacznie mniej wskazań i różnice między wynikami uzyskanymi w poszczególnych województwach są również mniej widoczne.

Udało się także częściowo pozytywnie zweryfikować hipotezę H.1.6 – opinie i oceny alternatywnych metod głosowania osób czynnych zawodowo różnią się w porównaniu do pozostałych grup (bezrobotni, na rencie/emeryturze, w trakcie nauki i zajmujący się domem) w taki sposób, że osoby pracujące są bardziej otwarte na wszelkie inne niż osobiste głosowanie metody. Odnotowano także, że trzy grupy – bezrobotnych, będących na rencie / emeryturze oraz zajmujących się domem / wychowaniem dzieci – częściej od innych grup udzielały odpowiedzi „trudno powiedzieć”. Jednocześnie osoby czynne zawodowo nie wskazywały najczęściej zagrożenia nadużyciami wyborczymi w zakresie głosowania przez internet ($M=3,03$). Takie zagrożenie najczęściej widziały osoby na rencie lub emeryturze ($M=3,49$). Co ciekawe, ta obserwacja nie potwierdziła się w odniesieniu do głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania. W tym przypadku to osoby pracujące uzyskały najwyższy wynik w zakresie oceny poziomu zagrożenia nieprawidłowościami ($M=3,15$). Preferencje metod głosowania od-

stąpiły kolejną zależność: oddanie głosu osobiście w lokalu wyborczym najchętniej wybierały osoby na rencie/emeryturze (93,10%); a głosowanie elektroniczne – uczniowie i studenci (82,80%). Te dwie metody wyraźnie dominowały nad pozostałymi, podobnie jak w przypadku poprzednich analiz.

Druga główna hipoteza badawcza (H.2) również została zweryfikowana pozytywnie, bowiem postawy i opinie Polaków na temat alternatywnych metod głosowania oraz ich dostępności dla różnych grup wyborców różnią się w zależności od wybranych zmiennych politycznych. Przeprowadzona analiza pozwoliła potwierdzić, że takie zmienne polityczne jak: poglądy polityczne na osi lewica-prawica, preferencje partyjne (zarówno w odniesieniu do ostatnich wyborów, jak i hipotetycznie – gdyby wybory odbywały się w momencie wypełniania ankiety), udział w wyborach (parlamentarnych, samorządowych, prezydenckich i europejskich) oraz doświadczenie nieuczestniczenia w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania różnicują opinie osób badanych na temat alternatywnych metod głosowania. Należy przy tym pamiętać, że analizowane zmienne polityczne różnicują opinie respondentów w niejednorodnym zakresie, co zostanie omówione niżej.

Szczegółowe wnioski z przeprowadzonej w rozdziale trzecim analizy empirycznej pozwalają stwierdzić, że poglądy polityczne różnicują opinie i oceny alternatywnych metod głosowania. Pozytywnie zweryfikowano przy tym hipotezę H.2.1 zakładającą, że osoby o poglądach prawicowych preferują tradycyjne (głosowanie korespondencyjne, z pomocą pełnomocnika) formy partycypacji w wyborach, zaś osoby o poglądach liberalnych i lewicowych są bardziej otwarte na głosowanie elektroniczne. Wyniki wskazują, że osoby sympatyzujące z prawicą są zwykle mniej otwarte na to, aby alternatywne sposoby głosowania były dostępne dla wszystkich. W ocenie dostępności elektronicznych metod głosowania ponadto widać wyraźnie, że osoby o poglądach prawicowych uznają, że nie powinno być takiej możliwości (głosowanie elektroniczne – maszy-

ny do głosowania: skrajna prawica 14,3%; prawica 12,10%; centroprawica 9,50%; głosowanie przez internet: skrajna prawica 14,3%; prawica 11,10%; centroprawica 7%), podczas gdy u osób o poglądach lewicowych takie wskazania nie pojawiały się wcale lub rzadziej (głosowanie elektroniczne – maszyny do głosowania: skrajna lewica 0%; lewica 8,40%; centrolewica 5,50%; głosowanie przez internet: skrajna lewica 0%; lewica 7,30%; centrolewica 3,50%).

Podobne obserwacje odnotowano w przypadku oceny poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi – więcej tego typu zagrożeń w przypadku obu form głosowania elektronicznego wskazywały osoby o poglądach prawicowych niż lewicowych. Odwrotne tendencje zaobserwowano z kolei przy metodzie głosowania korespondencyjnego. Wyniki te korespondują z deklaracjami respondentów na temat preferowanych metod głosowania, bowiem chęć głosowania osobiście w lokalu wyborczym oraz przez internet była wyraźnie powiązana z poglądami politycznymi.

Zainteresowanie głosowaniem elektronicznym rośnie im bardziej osoby badane miały lewicowe poglądy (skrajna lewica 88,20%; lewica 74,40%; centrolewica 79,60%; centrum 78,20%; centroprawica 72,10%; prawica 60,30%; skrajna prawica 52,40%), zaś chęć głosowania osobistego w lokalu była u tych osób najmniejsza, z wyłączeniem centrolewicy, która była zbliżona pod tym względem do prawicy (skrajna lewica 64,70%; lewica 76,70%; centrolewica 84,50%; centrum 78%; centroprawica 82,60%; prawica 82,90%; skrajna prawica 90,50%). W przypadku pozostałych sposobów głosowania różnice między grupami nie miały charakteru wprost proporcjonalnego do ich sympatii politycznych.

Również poparcie dla partii politycznych, wyrażone zarówno oddaniem głosu w wyborach w 2015 r., jak i w przypadku, gdyby wybory odbywały się obecnie, okazało się czynnikiem różnicującym opinie badanych na temat różnych form głosowania. Potwierdziło się także założenie (H.2.2), że wyborcy partii, które są otwarte na wprowadzenie alternatywnych metod głosowania mają również pozytywne opinie na ten temat. Wprawdzie w tym

przypadku łatwiej wskazać na partie, które są przeciwne takim innowacjom wyborczym (przede wszystkim PiS), bowiem alternatywne metody głosowania nie stanowią przedmiotu debaty publicznej w Polsce (również w zakresie treści manifestów wyborczych), ale i w tej zależności widać korelacje między danymi. W uzupełnieniu należy przypomnieć, że wśród partii politycznych w Polsce, które w jakikolwiek sposób podjęły temat wprowadzenia głosowania elektronicznego znalazły się Platforma Obywatelska i Sojusz Lewicy Demokratycznej oraz ruch Kukiz'15 (więcej na ten temat: Musiał-Karg, 2020a).

Z analizy opinii respondentów na temat dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców wynika, że wyborcy PiS są najmniej otwarci na to, by wszystkie osoby mogły korzystać z takich sposobów, jak maszyny do głosowania oraz głosowanie internetowe, i to zarówno ci deklarujący poparcie dla partii w 2015 r., jak i obecnie. Do grona respondentów niechętnych udostępnianiu różnych metod głosowania wszystkim wyborcom dołączyły osoby określające się w momencie wypełniania ankiety jako zwolennicy i wyborcy PSL. Ponadto, odnotować należy, że to osoby głosujące na PiS w 2015 r. najczęściej udzielały odpowiedzi „trudno powiedzieć” oraz „nie powinno być takiej możliwości”. Z kolei najmniejszy udział osób deklarujących niezdecydowanie odnotowano wśród wyborców Partii Razem.

Pod względem oceny zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi dla różnych form głosowania odnotowano najmniej różnic w przypadku wyborców z 2015 r. Z kolei preferencje partyjne w sytuacji, gdyby wybory odbywały się w momencie badania, okazały się istotnie statystycznie różnicujące oceny respondentów na temat obu form głosowania elektronicznego. Najmniejsze obawy w odniesieniu do głosowania z dowolnego miejsca przez internet zgłaszali wyborcy PO z 2015 r., a także wyborcy Nowoczesnej, gdyby wybory odbywały się w momencie przeprowadzania badania. Co ciekawe, tylko w tym drugim przypadku wyborcy PiS uzyskali najwyższy wynik.

Najbliższy stanowisku partii politycznych obraz opinii ich wy-

borców z 2015 r. na temat różnych form głosowania dostarcza analiza preferowanych metod głosowania. Spośród osób deklarujących chęć głosowania osobiście w lokalu wyborczym, największy odsetek odnotowano w grupie wyborców partii KORWIN (96,20%), Zjednoczonej Lewicy (90,30%) oraz PiS (89,60%), a najmniejszy w grupie osób niegłosujących (72,50%), wyborców PSL (71,20%) oraz partii Razem (62,50%). W przypadku osób chcących głosować przez internet największy udział odnotowano wśród wyborców Partii Razem (82,80%), Kukiz'15 (82,70%) oraz PSL (79,50%), wyraźnie najniższy zaś pośród wyborców PiS (57,50%). Ci z kolei najchętniej deklarowali, że chcieliby głosować w domu tak, aby to członkowie komisji wyborczej przyszedli do domu z urną wyborczą (14,20%). Taki wybór w ogóle nie pojawił się wśród wyborców KORWIN i tylko u jednej osoby głosującej na Partię Razem.

Nieco odmienne wnioski wypływają z deklaracji co do poparcia poszczególnych partii politycznych w sytuacji, gdyby wybory odbywały się w momencie badania. Spośród osób deklarujących chęć głosowania osobiście w lokalu wyborczym największy odsetek odnotowano w grupie wyborców PSL (87,80%), SLD (86,90%), PiS (86,10%) oraz Kukiz'15 (85%), najniższy zaś w grupie osób zdecydowanych nie głosować (62,30%). Z kolei preferencje głosowania elektronicznego w największym stopniu widać u zwolenników Partii Razem (90,60%), najmniej zaś u osób zdecydowanych nie głosować (47,40%) oraz u sympatyków PSL (49%) i PiS (58,30%).

Weryfikacja hipotezy szczegółowej H.2.3 dotyczącej relacji między udziałem w wyborach a stosunkiem respondentów do alternatywnych metod głosowania wymaga uwzględnienia specyfiki poszczególnych typów wyborów: parlamentarnych, samorządowych, prezydenckich oraz do Parlamentu Europejskiego. Ogólny wniosek, jaki wynika z przeprowadzonej analizy jest taki, że istnieje związek między zmiennymi. Zarówno ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców, jak i ocena poziomu zagrożenia nadużyciami wyborczymi w przypad-

ku odmiennych od tradycyjnego sposobu głosowania różniły się (w zróżnicowanym zakresie) w zależności od tego, czy w ogóle i jak często respondenci brali udział we wszystkich typach wyborów.

Hipoteza szczegółowa zawierała ponadto założenie, że osoby częściej głosujące są bardziej skłonne wybierać głosowanie osobiste w lokalu wyborczym, a osoby rzadko biorące udział w wyborach oraz te, które nie głosują nigdy – preferują inne niż tradycyjne metody głosowania, zwłaszcza e-głosowanie. W tym przypadku uzyskano tylko częściowe potwierdzenie tego założenia. Rzeczywiście, tradycyjne głosowanie osobiste było częściej wskazywane przez tych, którzy zwykle głosują w wyborach, jednak głosowanie elektroniczne zyskało zwolenników zarówno w grupie osób głosujących zawsze, jak i wśród tych, którzy nigdy nie głosują. Identyczne wyniki odnotowano w przypadku wyborów do Sejmu i Senatu oraz wyborów samorządowych. Osobiście w lokalu wyborczym najchętniej brałyby udział osoby z grupy „często” (84,20%) oraz zawsze (81,20%), a najrzadziej z grupy „nigdy” (60,80%). Interesujący wynik odnotowano w przypadku głosowania przez internet: najczęściej tę formę głosowania wskazywały osoby, które nigdy nie głosują (75%) oraz głosujące zawsze (74,40%), a najrzadziej ci, którzy głosują rzadko (66,10%). Podobne wyniki uzyskano w przypadku wyborów prezydenckich – osobiście w lokalu wyborczym najchętniej brałyby udział osoby z grupy „często” (82,10%) oraz „zawsze” (81,40%), a najrzadziej z grupy „nigdy” (61%). Z kolei w odniesieniu do głosowania elektronicznego różnice nie były tak znaczące: najczęściej tę formę głosowania wybierały osoby głosujące zawsze (74,90%), a najrzadziej osoby z grupy „trudno powiedzieć” (62,80%). W wyborach do Parlamentu Europejskiego odnotowano nieco inne wyniki. Osobiście w lokalu wyborczym najchętniej brałyby udział osoby z grupy „trudno powiedzieć” (84,10%), a najrzadziej z grupy „nigdy” (71,80%). Głosowanie elektroniczne zyskało najwięcej zwolenników wśród osób głosujących zawsze (73,70%), a najmniej wśród tych, którzy nigdy nie głosują (69,90%).

Jako ostatnią zmienną z grupy politycznych przeanalizowano doświadczenie braku uczestnictwa w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania (H.2.4). Wnioski z analizy pozwoliły stwierdzić, że to doświadczenie koreluje dodatnio z oceną niektórych alternatywnych metod głosowania (zwłaszcza głosowania internetowego). Osoby, którym zdarzyło się nie wziąć udziału w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania, były bardziej otwarte, by głosowanie przez internet było dostępne dla wszystkich wyborców w porównaniu do osób, które poza miejscem zamieszkania nigdy nie głosowały, a także wskazywały na mniejsze zagrożenie nieprawidłowościami wyborczymi w odniesieniu do głosowania przy użyciu maszyn. Ponadto, to doświadczenie istotnie korelowało z preferowaną metodą głosowania: osoby, którym zdarzyło się nie wziąć udziału w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania najchętniej głosowałyby elektronicznie – przez internet (79,40%).

Przedstawione wnioski z przeprowadzonej analizy empirycznej pozwalają na pozyskanie znaczącej wiedzy na temat preferowanych przez respondentów metod głosowania w wyborach, a także oceny poziomu zagrożeń nieprawidłowościami wyborczymi oraz opinii na temat udostępniania różnych form głosowania poszczególnym grupom wyborców. Dzięki uwzględnieniu wielu zmiennych demograficznych i politycznych możliwe było sprawdzenie, czy i w jaki sposób różnicują one opinie i postawy respondentów względem alternatywnych metod głosowania. Przeprowadzone analizy pozwoliły dostrzec różnice i podobieństwa, mogące być wskazówkami dla polityków i specjalistów rozważających możliwość wprowadzenia dodatkowych metod głosowania w wyborach i włączania obywateli w mechanizmy podejmowania decyzji państwowych. Praktyczne znaczenie uzyskanych wyników wydaje się być szczególnie ważne wobec wyzwania, przed jakim stało wiele rządów w 2020 r. – pandemii Covid-19, która uniemożliwiła przeprowadzenie wyborów w tradycyjny sposób, czyli z zastosowaniem głosowania osobistego w lokalach wyborczych.

Bibliografia

- A Complete Guide To Early And Absentee Voting. 23.09.2016. <https://www.npr.org/2016/09/23/491999689/a-complete-guide-to-early-and-absentee-voting?t=1612008518201> (data dostępu 11.10.2020).
- Advance Voting, Estonian Valimised, <https://www.valimised.ee/en/estonian-elections-nutshell/advance-voting/advance-voting> (data dostępu 17.12.2020).
- Arnstein, S.R. (1969). A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, vol. 35, nr 4, ss. 216-224.
- Arnstein, S.R. (2011). *Drabina partycypacji, Partycypacja przewodnik krytyki politycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Bednarek-Szczepańska, M. (2018). Przestrzeń (nie)negocjowana. Zasady uczestnictwa społeczności lokalnych w kształtowaniu wiejskiej przestrzeni w polskim prawie. *Studia obszarów wiejskich*, tom 51, ss. 75-89. <https://doi.org/10.7163/SOW.51.5>.
- ISP (2014). *Biała księga wsparcia partycypacji publicznej w Polsce. Dokument przyjęty w wyniku konsultacji propozycji wypracowanych przez Partnerstwo projektu „Decydujemy razem”*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, <https://www.isp.org.pl/pl/publikacje/biala-ksiega-wsparcia-partycypacji-publicznej-w-polsce> (data dostępu 15.09.2020)
- Barber, B. (1984). *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*. Berkeley-London: University of California Press.
- Będzie nowy termin wyborów prezydenckich. Kaczyński i Gowin zawarli kompromis, 6.05.2020. *Polsatnews.pl*, <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2020-05-06/wspolne-oswiadczenie-kaczynskiego-i-gowina-ws-wyborow/> (data dostępu 17.12.2020).
- Braun, N. (2004). E-voting: Switzerland's projects and their legal framework – in a European context. W: A. Prosser, R. Krimmer (red.), *Electronic voting in Europe - Technology, law, politics and society, workshop of the ESF TED programme together with GI and OCG*. Bonn: Gesellschaft für Informatik e.V.
- CBOS (2011). *Polacy o ułatwieniach w głosowaniu*. Komunikat z badań nr BS/84/2011. Centrum Badania Opinii Społecznej.
- CBOS (2014). *Ułatwienia w głosowaniu – wiedza, opinie i oczekiwania*. Komunikat z badań nr 55/2014. Centrum Badania Opinii Społecznej.
- CBOS (2019). *Ułatwienia w głosowaniu – opinie i oczekiwania*. Komunikat z badań nr 50/2019. Centrum Badania Opinii Społecznej.
- Czakowska, M., Czakowski, M. (2012). Alternatywne sposoby głosowania w świetle przepisów ustawy – Kodeks wyborczy. *Studia z Zakresu Nauk Prawnoustrojowych. Miscellanea 2*, ss. 113-120.
- Czaplicki, K.W. (2007). Alternatywne sposoby głosowania (Zarys problemów). W: S. Grabowska, R. Grabowski (red.), *Alternatywne sposoby głosowania a aktywizacja elektoratu. Międzynarodowa Konferencja Naukowa. Rzeszów 26-27 marca 2007 r.*, Rzeszów: Poligrafia Wyższego Seminarium Duchownego.
- Cześnik, M. (2003). Uczestnictwo wyborcze: teoretyczne przesłanki, modele wyjaśniania, analizy empiryczne. *Studia Socjologiczne*, nr 2(169), ss. 43-78.
- Cześnik, M. (2004). Uczestnictwo wyborcze, stosunek do demokracji, legitymizacja władzy. Przypadek Polski. W: R. Markowski (red.), *Populizm a demokracja*. Warszawa: ISP PAN.
- Dahl, R.A. (1995). *Demokracja i jej krytycy*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Dahl, R.A. (2000). *O demokracji*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Drabina partycypacji* (2015). Centrum NGO Poznań, <https://centrumngopoznan.pl/blog-192015-drabina-partycypacji/> (data dostępu 15.09.2020)
- Dz.U. 2009 nr 202 poz. 1547. Ustawa z 12 lutego 2009 r. o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy o referendum ogólnokrajowym oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego.
- Dz.U. 2009 nr 213 poz. 1651. Ustawa z 19 listopada 2009 r. o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy – Ordynacja do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy o bezpośrednim wyborze wójta, burmistrza i rezydenta miasta.
- Dz.U. 2011 nr 21 poz. 112. Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy.
- Dz.U. 2020 poz. 695. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2020 r. o szczególnych instrumentach wsparcia w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2
- Dz.U. 2020 poz. 827. Ustawa z dnia 6 kwietnia 2020 r. o szczególnych zasadach przeprowadzania wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r.

- Dz.U. 2020 poz. 979. Ustawa z dnia 2 czerwca 2020 r. o szczególnych zasadach organizacji wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r. z możliwością głosowania korespondencyjnego.
- Florczak-Wątor, M. (2011). Status prawny wyborcy niepełnosprawnego. *Przeгляд Prawa Konstytucyjnego*, nr 3.
- Funk, P. (2006). *Modern Voting Tools, Social Incentives and Voter Turnout: Theory and Evidence*. Working Paper, <https://pdfs.semanticscholar.org/5e67/62d1210aae-ab395814d414d23b2c0d4cfa22.pdf> (data dostępu 12.04.2020).
- Gil-Garcia, J. R., Gonzalez-Miranda, F. (2010). E-government and Opportunities for Participation: The Case of the Mexican State Web Portals. W: C. Reddick (red.), *Citizens and E-Government: Evaluating Policy and Management*, Hershey: IGI Global.
- Goodman, N., Pammett, J.H., DeBardleben, J., Freeland, J. (2010). *A Comparative Assessment of Electronic Voting*, Strategic Knowledge Cluster Canada-Europe Transatlantic Dialogue. Carlton University, <https://www.elections.ca/content.aspx?section=res&document=index&dir=rec/tech/ivote/comp&lang=e> (data dostępu 12.12.2020).
- Gralczyk, J. (2014). Partycypacja – remanent doświadczeń. *Rocznik Nauk Społecznych*, tom 6(42), nr 2, ss. 63-79
- GUS. *Frekwencja wyborcza*, <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/2674,pojecie.html> (data dostępu 12.12.2020).
- Gutman, A. (1998). Demokracja. W: E. Goodin, Ph. Pettit (red.) *Przewodnik po współczesnej filozofii politycznej*. Warszawa: Wydawnictwo „Książka i Wiedza”.
- Information and Communication Technologies (ICT)*, <http://aims.fao.org/information-and-communication-technologies-ict> (data dostępu 12.12.2020).
- International IDEA (2020). *Global overview of COVID-19: Impact on elections*. Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA), <https://www.idea.int/news-media/multimedia-reports/global-overview-covid-19-impact-elections> (data dostępu 12.12.2020).
- Jackiewicz, A. (2016). Głosowanie korespondencyjne oraz głosowanie przez pełnomocnika jako alternatywne metody głosowania w świetle polskiego kodeksu wyborczego. *Białostockie Studia Prawnicze*, nr 20/A, ss. 273-283. DOI: 10.15290/bsp.2016.20A.19.
- Jakubowski, P. (2013). Kampania profrekwencyjna podczas kampanii parlamentarnej w 2011 roku. W: M. Jeziński, W. Peszyński, A. Seklecka, W. Szewczak (red.) *Wybory 2011. Organizacja – przebieg – efekty*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kaczmarczyk, A., Czajkowski, R. (2001). *E-Głosowanie – niezbędny element elektronicznej platformy do obsługi procedur w demokracji w społeczeństwie informacyjnym. E-vote - an essential element of electronic platform for services for democratic procedures in the Information Society*. referat prezentowany na konferencji „Tworzenie mechanizmów i struktur rozwoju elektronicznej gospodarki w Polsce”. Warszawa, <http://www.logistyka.net.pl/images/articles/1375/Ref-Czajkowski.doc> (data dostępu: 13.10.2020).
- Kaufmann, B. (2020). *Why voting by mail is rarely easy*. Swissinfo.ch, <https://www.swissinfo.ch/eng/why-voting-by-mail-is-rarely-easy/46016512> (data dostępu 13.12.2020).
- Komunikat Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 7 maja 2020 roku. Państwowa Komisja Wyborcza, <https://pkw.gov.pl/aktualnosci/wyjasnienia-stanowiska-komunikaty/komunikat-panstwowej-komisji-wyborczej-z-dnia-7-maja-2020-roku> (data dostępu 10.05.2020).
- Koksanowicz, G. (2019). Głosowanie przez pełnomocnika w wyborach samorządowych – zasady i tryb udzielenia oraz charakter prawny pełnomocnictwa. *Przeгляд Prawa Konstytucyjnego*, nr 2(48), ss. 45-59. DOI 10.15804/ppk.2019.02.03
- Korycki, K. (2017). Alternatywne techniki głosowania a frekwencja wyborcza. *Studia wyborcze*, t. 23, ss. 83-105.
- Kryszewski, G. (2014). Konstytucyjne formy aktywności narodu w procesie sprawowania władzy publicznej. *Przeгляд Prawa Konstytucyjnego*, nr 2(18), ss. 155-185.
- Krasnowolski, A. (2006). *Głosowanie przez pełnomocnika, głosowanie antycypowane i głosowanie korespondencyjne w krajach europejskich i Kanadzie*. Warszawa.
- Krasnowolski, A. (2015). *Procedury wyborcze w krajach europejskich, Biuro Analiz i Dokumentacji, Opracowania tematyczne OT-635*. Warszawa: Kancelaria Senatu.
- Krimmer, R. (2010). *E-voting as a New Form of Voting*. W: A. Balci, C. Can Actan, O. Dalbay (red.), *Explorations in eGovernment & eGovernance. Volume 2: Selected proceedings of the Second International Conference on eGovernment and eGovernance*, Antalya: The International Satellite and Cable Operator (TURKSAT) and Social Sciences Research Society (SoSRs).

- Krimmer, R., Dueñas-Cid, D., Krivososova, J. (2020). Debate: safeguarding democracy during pandemics. Social distancing, postal, or internet voting—the good, the bad or the ugly? *Public Money & Management*. DOI: 10.1080/09540962.2020.1766222.
- Krimmer, R., Volkamer, M. (2007). *Challenges Posed by Distance Voting in General: Postal Voting, and in Particular eVoting*. Vienna & Passau, Council of Europe.
- Kryszewski, G. (2007). *Standardy prawne wolnych wyborów parlamentarnych*, Białystok: TEMIDA 2.
- Krześnicki, I. (2014). Dwudniowe wybory samorządowe i do Parlamentu Europejskiego? 22.01.2014, <https://www.prawo.pl/samorzad/dwudniowe-wybory-samorzadowe-i-do-parlamentu-eruoepskiego,92508.html>, 17.12.2020.
- Kurowski, K. (2011). Prawa osób niepełnosprawnych - zagadnienia teorii i praktyki. *Studia wyborcze*, t. 11, ss. 29-45.
- Lijphart, A. (1997). *Unequal Participation. Democracy's Unresolved Dilemma*. *American Political Science Review*, nr 1, ss. 1-14.
- Lipset, S. M. (1995). *Homo Politicus. Społeczne podstawy polityki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lubecki, J., Szczegółka, L. (2007). O źródłach apatii politycznej w transformującym się społeczeństwie. *Studia Politologiczne*, vol.11, ss. 74-92.
- Masłyk, T. (2014). Postulaty versus rzeczywistość. O postawach Polaków wobec ustroju demokratycznego, W: M. Baranowski (red.), *Demokracja i rola obywatela. O napięciu pomiędzy państwem, społeczeństwem i procesami globalizacyjnymi*. Wydawnictwo Naukowe WNS UAM: Poznań.
- Marsch, M. (1998). Testing the Second-Order Election Model after Four European Elections. *British Journal of Political Science*, nr 28, ss. 591–607.
- Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 14 października 2019 r., https://pkw.gov.pl/uploaded_files/1571084597_obwieszczenie_sejm.pdf (data dostępu 14.06.2020).
- Martin-Rozumiłowicz, B. (2020). *Poland Yet Again Cast in the Role of Democracy's Bellwether*, 6.05.2020, <https://www.tol.org/client/article/28876-poland-yet-again-cast-in-the-role-of-democracys-bellwether.html> (data dostępu 20.05.2020).
- Michalak, B. (2010). Absencja wyborcza. W: B. Michalak, A. Sokala, *Leksykon prawa wyborczego*. Warszawa: Oficyna a Wolters Kluwer business.
- Michalak, B. (2013). Absencja wyborcza. W: B. Michalak, A. Sokala, P. Uziębło, *Leksykon prawa wyborczego i referendalnego oraz systemów wyborczych*. Warszawa: LEX a Wolters Kluwer business.
- Michels, A., De Graff, L. (2010). Examining citizen participation: Local participatory policy making and democracy. *Local Government Studies*, vol. 36, nr 4, ss. 477-491. <https://doi.org/10.1080/03003930.2010.494101>.
- Michels, A., De Graaf, L. (2017). Examining citizen participation: local participatory policy making and democracy revisited. *Local Government Studies*, vol. 43, nr 6, ss. 875-881. <https://doi.org/10.1080/03003930.2017.1365712>.
- Miszalska, A. (1996). O apatii politycznej Polaków. *Kultura i Społeczeństwo*, nr 2, ss. 131-148.
- Musiał-Karg, M. (2010). *E-voting (as a form of E-democracy) in the European Countries* W: A. Balci, C. Can Actan, O. Dalbay (red.), *Explorations in eGovernment & eGovernance. Volume 2: Selected proceedings of the Second International Conference on eGovernment and eGovernance*. Antalya: The International Satellite and Cable Operator (TURKSAT) and Social Sciences Research Society (SoSReS).
- Musiał-Karg, M. (2011). Metody zwiększania frekwencji wyborczej. Polska a doświadczenia innych państw. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*, nr 2, ss. 77-100. <https://doi.org/10.14746/ssp.2011.2.05>.
- Musiał-Karg, M. (2020a). *Elektroniczne głosowanie w opiniach Polaków. Postawy i poglądy na temat e-voting*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM WNPID.
- Musiał-Karg, M. (2020b). Różnorodność, demokracja bezpośrednia, otwartość – czyli o fundamentach funkcjonowania państwa szwajcarskiego. W: B. Wiśniewska-Paź (red.), *Jedność w różnorodności. Społeczeństwo otwarte a bezpieczeństwo. Konteksty Szwajcarskie*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Musiał-Karg, M., Kapsa, I. (2020). Attitudes of Polish Voters Towards Introduction of e-Voting in the Context of Political Factors. W: S. Katsikas, V. Zorkadis (red.). *E-Democracy – Safeguarding Democracy and Human Rights in the Digital Age. e-Democracy 2019*. Communications in Computer and Information Science, vol 1111. Cham: Springer. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-37545-4_10.
- Musiał-Karg, M., Kapsa, I. (2021). Debate: Voting challenges in a pandemic—Poland. *Public Money & Management*, vol. 41, nr 1, ss. 6-8. DOI:10.1080/09540962.2020.1809791.

- Nowak, E. (2008). Światła partycypacja i rozsądna demokracja. Idea i koncepcja demokracji a kompetencje obywatelskie w polskiej praktyce politycznej. *Politeja*, nr 9, ss. 313-328.
- Nowak, J. (2011). *Aktywność obywateli online. Teorie a praktyka*. UMCS: Lublin.
- Nowina Konopka, M. *Elektroniczna urna*, <http://www.rpo.gov.pl/pliki/12066058070.pdf> (data dostępu 27.11.2019).
- Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 14 października 2019 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 13 października 2019 r, https://pkw.gov.pl/uploaded_files/1571084597_obwieszczenie_sejm.pdf.
- Och, J. (2003). O frekwencji wyborczej jako elemencie urzeczywistniania demokracji. W: E. Grzegorzewska-Mischka (red.), *Prawne i społeczne otoczenie menedżera u progu wejścia Polski do Unii Europejskiej*. Gdańsk.
- Opinia w sprawie ustawy o szczególnych zasadach przeprowadzania wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r.*, <http://www.pteilchz.org.pl/wp-content/uploads/2020/04/Opinia-dla-Senatu-v.-20-04-2020.pdf>, (data dostępu 13.12.2020).
- Pettersson, O. (2009). *Rola instytucji publicznych i organizacji pozarządowych w przekazywaniu obywatelom informacji o wyborach – przykłady działań z różnych krajów. International IDEA, tekst przygotowany na seminarium „Jak skutecznie informować obywateli o wyborach?”*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Partycypacja społeczna w zarządzaniu przestrzenią*, 8.03.2016, <http://www.kngp.gik.pw.edu.pl/?p=1973> (data dostępu 13.12.2020).
- Pawłowska, A., Radzik, K. (2016). Instytucjonalno-prawne warunki partycypacji i dialogu obywatelskiego na poziomie lokalnym (na przykładzie wybranych miast). *Acta Politica Polonica*, nr 3/ (37), ss. 19–38. DOI: 10.18276/ap.2016.37-02.
- Pisz, M. (2018). Alternatywne procedury głosowania we współczesnym prawie konstytucyjnym. W: M. Pisz, M. Przychodzki, M. Radajewski (red.), *Zagadnienia współczesnego prawa publicznego*. Poznań: UAM.
- Prosser, A., Krimmer, R. (2004). The Dimensions of Electronic Voting. Technology, Law, Politics and Society. W: A. Prosser, R. Krimmer (red.) *Electronic Voting in Europe Technology, Law, Politics and Society Workshop of the ESF TED Programme together with GI and OCG July, 7th – 9th, 2004 in Schloß Hofen/Bregenz*. Bonn: Gesellschaft für Informatik.
- Prośniewski, B. (2016). Kto wie lepiej, czyli rzecz o różnych podejściach do partycypacji. *Dyskurs*, nr 21(21), ss. 272-294.
- Rachwał, M. (2013). Władza ludu czy elit politycznych? Próba zdefiniowania współczesnej demokracji. *Przegląd Politologiczny*, nr 1, ss. 69-82.
- Rachwał, M. (2017). Wstęp. W: M. Rachwał (red.), *Uwarunkowania i mechanizmy partycypacji politycznej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM.
- Rakowska, A. (2007). Głosowanie przez pełnomocnika (uwagi krytyczne). *Studia Wyborcze*, t. 4, ss. 65-77.
- Recommendation Rec (2004)11 of the Committee of Ministers to member states on legal, operational and technical standards for e-voting, adopted by the Committee of Ministers on 30 September 2004 at the 898th meeting of the Ministers'Deputies*.
- Referendum ogólnokrajowe może trwać dwa dni - w sobotę i niedzielę - zdecydował Sejm*. 14.05.2009. Money.pl, <http://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artukul/referendum;ogolnokrajowe;moze;trwac;dwa;dni;-;w;sobote;i;niedziele;-;zdecydowal;sejm,231,0,58343.html> (data dostępu 17.12.2020).
- Reif, K., Schmitt, H. (1980). Nine second-order National elections: a conceptual Framework for the analyses of European Election Results. *European Journal of Political Research*, vol. 8, nr 1, ss. 3-44.
- Schmitt, K.H., Mannheimer, R. (1991). About Voting and Non-voting in the European Parliament Elections of June 1989. *European Journal of Political Research*, nr 19, ss. 31-54.
- Schumpeter, J. (1995). *Kapitalizm. Socjalizm. Demokracja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Skotnicki, K. (2000). *Zasada powszechności w prawie wyborczym. Zagadnienia teorii i praktyki*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sobkowiak, L. (2012). *Partycypacja polityczna w systemie demokratycznym, w: Dylematy polskiej demokracji*, red. Ł. Danel, J. Kornaś, Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej: Kraków.
- Solijonov, A. (2016). *Voter Turnout Trends around the World*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
- Statistics about Internet voting in Estonia*. Valimised, <https://www.valimised.ee/en/archive/statistics-about-internet-voting-estonia> (data dostępu 15.12.2020).

- Stoppel, A. (2020). *Nowe media w polityce na przykładzie kampanii prezydenckich w Polsce w latach 1995-2015*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe FNCE.
- Sudoł, S. (2012). *Nauki o zarządzaniu*. Warszawa: PWE.
- Szacki, J. (2002). *Historia myśli socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Śpiewak, P. (2004). *Obietnice demokracji*. Kraków: Prószyński i S-ka.
- TK: *dwudniowe wybory są niekonstytucyjne*. 2011, <https://www.infor.pl/prawo/konstytucja/trybunal-konstytucyjny/286499,TK-dwudniowe-wybory-sa-niekonstytucyjne.html> (data dostępu 15.12.2020).
- Vassil, K., Solvak, M. (2016). *E-voting in Estonia: Technological Diffusion on the Other Developments Over Ten Years (2005-2015)*. Tartu: Johan Skytte Institute of Political Studies, University of Tartu in cooperation with Estonian National Electoral Committee.
- Venice Commission (2002). Code of Good Practice in Electoral Matters: Guidelines and Explanatory Report - Adopted by the Venice Commission at its 51st and 52nd sessions. Venice, 5-6 July and 18-19 October 2002, CDL-AD(2002)023rev2-cor, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2002\)023rev2-cor-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2002)023rev2-cor-e) (data dostępu 14.12.2020).
- Wagner, R. (2020). *Responding to COVID-19 with 100 per cent Postal Voting: Local Elections in Bavaria, Germany. Case study, September 2020*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm 2020. <https://www.idea.int/sites/default/files/responding-to-covid-19-with-postal-voting-local-elections-in-bavaria.pdf> (data dostępu 12.12.2020).
- Wasilewski, J. (2020). Demokratyczny elityzm: geneza i podstawy paradygmatu. *Studia Socjologiczne*, nr 3(238), ss. 5-30. DOI: 1 0.24425/sts.2020.13246.
- Wądołowska, A. (2020). *EU, OSCE and Poland's own electoral commission voice concern over holding elections amid epidemic*, April 11, 2020, <https://notesfrompoland.com/2020/04/11/eu-osce-and-polands-own-electoral-commission-voice-concern-over-holding-elections-amid-epidemic/> (data dostępu 15.05.2020).
- Wiatr, J. J., Raciborski, J., Bartkowski, J., Frątczak-Rudnicka, B., Kiliński, J. (2003). *Demokracja Polska 1989-2003*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wójcicki, M. (2013). Pojęcie, istota i formy partycypacji społecznej w procesie planowania przestrzennego. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, nr 24, ss. 169-184.
- Wrzaliak, M. (2015). Głosowanie przez pełnomocnika. *Gubernaculum et Administratio*, nr 1(11), ss. 215-233. <http://dx.doi.org/10.16926/gea.2015.01.16>.
- Zbieranek, J. (2011a). Alternatywne procedury głosowania w Polsce na tle państw Unii Europejskiej. *Studia BAS*, nr 3(27), ss. 93-120.
- Zbieranek, J. (2011b). Nowe procedury: głosowanie korespondencyjne i przez pełnomocnika. W: K. Skotnicki (red.), *Kodeks wyborczy. Wstępna ocena*. Warszawa.
- Zbieranek, J. (2013). *Alternatywne procedury głosowania w polskim prawie wyborczym – gwarancja zasady powszechności wyborów czy mechanizm zwiększania frekwencji wyborczej?* Warszawa: Difin.
- Zbieranek, J. (2005). W stronę reformy procedur głosowania w Polsce. *Analizy i opinie*, nr 52. Instytut Spraw Publicznych.
- Zbieranek, J. (2006). W stronę reformy procedur głosowania w Polsce. W: L. Kolarska-Bobińska, J. Kucharczyk, J. Zbieranek (red.), *Aktywny obywatel, nowoczesny system wyborczy*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Zissis, D., Lekkas, D., Papadopoulou, A. E. (2008). Enhancing Security in the Integration of E-Government: The E-School Initiative. W: *Proceeding of the 4th International Conference on Web Information System and Technologies, Webist'08*, vol. 2, Funchal Madeira-Portugal.
- Żukowski, A. (1999a). Absencja wyborcza. W: W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), *Encyklopedia politologii. Tom 1. Teoria polityki*, Zakamycze.
- Żukowski, A. (1999b). *Systemy wyborcze. Wprowadzenie*. Olsztyn: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.

Spis tabel

Tabela 1. Średnia frekwencja na świecie w różnych wyborach	42	Tabela 19. Wykształcenie osób badanych a preferowane metody głosowania w wyborach	128
Tabela 2. Wybory do Parlamentu Europejskiego (średnia frekwencja)	44	Tabela 20. Miejsce zamieszkania osób badanych a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców	130
Tabela 3. Frekwencja wyborcza w wyborach do PE (podział na tzw. stare i nowe państwa UE)	45	Tabela 21. Miejsce zamieszkania osób badanych a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi	133
Tabela 4. Średnia frekwencja w wyborach w Polsce w latach 1990-2020	52	Tabela 22. Wiek osób badanych a preferowane metody głosowania w wyborach	135
Tabela 5. Frekwencja wyborcza w Polsce (lata 1989-2020)	53	Tabela 23. Województwo zamieszkania a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców	138
Tabela 6. Zbiorcze zestawienie wyników w wyborach prezydenckich i parlamentarnych w 2015 r.	68	Tabela 24. Województwo zamieszkania a preferowane metody głosowania w wyborach	148
Tabela 7. Zbiorcze zestawienie wyników w wyborach prezydenckich w 2020 r.	72	Tabela 25. Status zawodowy osób badanych a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców	150
Tabela 8. Wyniki wyborów w Estonii w latach 2005-2019	78	Tabela 26. Status zawodowy a ocena poziomu zagrożenia przy głosowaniu korespondencyjnym i z pomocą pełnomocnika	155
Tabela 9. Podstawowe statystyki opisowe badanych zmiennych ilościowych	107	Tabela 27. Status zawodowy a preferowane metody głosowania w wyborach	157
Tabela 10. Podstawowe statystyki opisowe badanych zmiennych nominalnych	108	Tabela 28. Poglądy polityczne a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców	160
Tabela 11. Płeć osób badanych a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców	112	Tabela 29. Poglądy polityczne a preferowane metody głosowania w wyborach	166
Tabela 12. Płeć osób badanych a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi	114	Tabela 30. Oddany głos w 2015 r. a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców	168
Tabela 13. Płeć osób badanych a preferowane metody głosowania w wyborach	116	Tabela 31. Oddany głos w 2015 r. a preferowane metody głosowania w wyborach	176
Tabela 14. Wiek osób badanych a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców	117	Tabela 32. Oddany obecnie głos a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców	180
Tabela 15. Wiek osób badanych a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi	120	Tabela 33. Oddany głos obecnie a preferowane metody głosowania w wyborach	188
Tabela 16. Wiek osób badanych a preferowane metody głosowania w wyborach	121	Tabela 34. Udział w wyborach do Sejmu i Senatu a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców	191
Tabela 17. Wykształcenie osób badanych a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców	124		
Tabela 18. Wykształcenie osób badanych a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi	126		

Tabela 35. Udział w wyborach do Sejmu i Senatu a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi	194
Tabela 36. Udział w wyborach do Sejmu i Senatu a preferowane metody głosowania w wyborach	196
Tabela 37. Udział w wyborach samorządowych a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców	197
Tabela 38. Udział w wyborach samorządowych a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi	200
Tabela 39. Udział w wyborach samorządowych a preferowane metody głosowania w wyborach	202
Tabela 40. Udział w wyborach prezydenckich a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców	203
Tabela 41. Udział w wyborach prezydenckich a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi	206
Tabela 42. Udział w wyborach prezydenckich a preferowane metody głosowania w wyborach	207
Tabela 43. Udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców	209
Tabela 44. Udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi	212
Tabela 45. Udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego a preferowane metody głosowania w wyborach	213
Tabela 46. Doświadczenie braku uczestnictwa w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania a ocena dostępności alternatywnych metod głosowania dla różnych grup wyborców	216
Tabela 47. Doświadczenie braku uczestnictwa w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi	218
Tabela 48. Doświadczenie braku uczestnictwa w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania a preferowane metody głosowania w wyborach	220

Spis wykresów

Wykres 1. Średnia frekwencja w wyborach do Parlamentu Europejskiego w latach 1979-2019	43	Wykres 20. Województwo zamieszkania a ocena poziomu zagrożenia przy metodzie głosowania korespondencyjnego (za pomocą poczty/listu)	144
Wykres 2. Średnia frekwencja w wyborach parlamentarnych w państwach UE w latach 1990-2020	46	Wykres 21. Województwo zamieszkania a ocena poziomu zagrożenia przy metodzie głosowania z pomocą pełnomocnika	145
Wykres 3. Frekwencja wyborcza (%) w państwach UE z Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1990-2020	47	Wykres 22. Województwo zamieszkania a ocena poziomu zagrożenia w przypadku głosowania w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	146
Wykres 4. Frekwencja wyborcza w wyborach do Sejmu w Polsce w latach 1990-2019 (%)	48	Wykres 23. Status zawodowy a ocena poziomu zagrożenia dla głosowania z dowolnego miejsca przez internet	153
Wykres 5. Frekwencja wyborcza w wyborach prezydenckich w Polsce w latach 1990-2020 (%)	49	Wykres 24. Status zawodowy a ocena poziomu zagrożenia przy głosowaniu w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania	154
Wykres 6. Frekwencja w wyborach samorządowych (I tura) w latach 1990-2018 (%)	50	Wykres 25. Status zawodowy a ocena poziomu zagrożenia przy głosowaniu w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	156
Wykres 7. Frekwencja wyborcza w wyborach do Parlamentu Europejskiego w Polsce (w latach 2004-2019) (%)	51	Wykres 26. Poglądy polityczne a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi dla głosowania z dowolnego miejsca przez internet	162
Wykres 8. Liczba głosów oddanych przez pełnomocnika w wyborach i referendach w latach 2010-2020	61	Wykres 27. Poglądy polityczne a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi dla głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania	163
Wykres 9. Czy powinna być możliwość głosowania korespondencyjnego (%)?	71	Wykres 28. Poglądy polityczne a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi dla głosowania korespondencyjnego	163
Wykres 10. Liczba i udział i-głosów w wyborach w Estonii w latach (2005-2019)	79	Wykres 29. Poglądy polityczne a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi przy metodzie głosowania z pomocą pełnomocnika	164
Wykres 11. Płeć osób badanych (%)	93	Wykres 30. Poglądy polityczne a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi w przypadku głosowania w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	165
Wykres 12. Wiek osób badanych	94	Wykres 31. Oddany głos w 2015 r. a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi przy głosowaniu z dowolnego miejsca przez internet	172
Wykres 13. Wykształcenie respondentów (%)	95	Wykres 32. Oddany głos w 2015 r. a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi dla głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania	173
Wykres 14. Miejsce zamieszkania respondentów (%)	96		
Wykres 15. Województwo zamieszkania respondentów	97		
Wykres 16. Status zawodowy respondentów	98		
Wykres 17. Płeć osób badanych a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi	115		
Wykres 18. Województwo zamieszkania a ocena poziomu zagrożenia dla głosowania z dowolnego miejsca przez internet	142		
Wykres 19. Województwo zamieszkania a ocena poziomu zagrożenia dla głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania	143		

Wykres 33. Oddany głos w 2015 r. a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi przy metodzie głosowania korespondencyjnego (za pomocą poczty / listu)	173
Wykres 34. Oddany głos w 2015 r. a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi przy metodzie głosowania z pomocą pełnomocnika	174
Wykres 35. Oddany głos w 2015 r. a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi w przypadku głosowania w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą	175
Wykres 36. Oddany głos obecnie a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi dla głosowania z dowolnego miejsca przez internet	184
Wykres 37. Oddany głos obecnie a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi dla głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania	185
Wykres 38. Oddany głos obecnie a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi przy metodzie głosowania korespondencyjnego	186
Wykres 39. Oddany głos obecnie a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi przy metodzie głosowania z pomocą pełnomocnika	186
Wykres 40. Oddany głos obecnie a ocena poziomu zagrożenia nieprawidłowościami wyborczymi przy metodzie głosowania w domu (mobilna urna wyborcza)	187
Wykres 41. Doświadczenie braku uczestnictwa w wyborach z powodu przebywania poza miejscem zamieszkania w czasie ich trwania a ocena poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi	219

Załącznik 1. Kwestionariusz ankiety

Szanowni Państwo,

Uprzejmie prosimy o udzielenie odpowiedzi na pytania niniejszej ankiety, dotyczącej opinii na temat głosowania elektronicznego. Ankieta jest realizowana w ramach projektu badawczego Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM. Ankieta jest anonimowa, a jej wyniki zostaną wykorzystane jedynie w celach naukowych. Pytania zamieszczono na 4 stronach. Prosimy o udzielanie szczerych i zgodnych z prawdą odpowiedzi. Ankiety można wypełnić internetowo pod linkiem: <https://goo.gl/forms/ISTdnbUgPvUOMbdw1>

Proszę właściwie podkreślić lub wpisać

METRYCZKA

M.1. Płeć

1. Kobieta 2. Mężczyzna

M.2. Wiek:

- 18-24 lata
25-34 lata
35-44 lata
45-54 lata
55-64 lata
Powyżej 65 lat

M.3. Wykształcenie:

1. bez wykształcenia
2. podstawowe/gimnazjalne
3. zawodowe
4. średnie/policjalne
5. wyższe (ukończone studia licencjackie lub magisterskie)

M.4. Miejsce zamieszkania:

1. Wieś
2. miasto do 20 tys. mieszkańców
3. miasto 20-100 tys. mieszkańców
4. miasto 100-200 tys. mieszkańców
5. miasto 200-500 tys. mieszkańców
6. miasto powyżej 500 tys. mieszkańców

M.5. Województwo.....

M.6. Proszę określić swoją sytuację zawodową:

1. pracuje zawodowo na pełnym etacie, również w rodzinnym gospodarstwie rolnym
2. prowadzi własną działalność gospodarczą
3. pracuje dorywczo
4. jest bezrobotna/bezrobotny
5. uczy się w szkole/studiuje w wyższej uczelni
6. jest na rencie/emeryturze
7. zajmuje się domem/wychowaniem dzieci

PYTANIA

P.1. W wyborach do Sejmu w 2015 r. głosował/a Pan/i na:

1. Koalicja Zjednoczona Lewica SLD+TR+PPS+UP+Zieloni
2. Komitet Wyborczy KORWIN
3. Komitet Wyborczy Kukiz,15
4. Nowoczesna Ryszarda Petru
5. Partia Razem
6. Platforma Obywatelska RP
7. Polskie Stronnictwo Ludowe
8. Prawo i Sprawiedliwość
9. inna, jaka.....?
10. nie głosowałem (am)
11. nie pamiętam

P.2. Jeżeli potocznie mówi się, że ludzie mają poglądy lewicowe i prawicowe, to jak określił(a)by Pan(i) swoje poglądy polityczne?

1. skrajna lewica
2. lewica
3. centrolewica
4. centrum
5. centroprawica
6. prawica
7. skrajna prawica
8. nie wiem/nie potrafię określić

P.3. Gdyby wybory do Sejmu odbywały się dziś, zagłosał(a)by Pan/i na:

1. Sojusz Lewicy Demokratycznej
2. Wolność Janusza Korwin-Mikke
3. Kukiz,15
4. Nowoczesna
5. Partia Razem
6. Platforma Obywatelska RP
7. Polskie Stronnictwo Ludowe
8. Prawo i Sprawiedliwość
9. inna partia, jaka.....?
10. trudno powiedzieć
11. nie głosowałem(a)by

P.4. Jak często bierze Pan(i) udział w głosowaniu w wyborach w Polsce?

Proszę o zaznaczenie X przy każdym wyborach

	Zawsze	Często	Rzadko	Nigdy	Trudno powiedzieć
w wyborach do Sejmu i Senatu					
w wyborach samorządowych					
w wyborach prezydenckich					
w wyborach do Parlamentu Europejskiego					

P.5. Ile mniej więcej godzin tygodniowo zazwyczaj spędza Pan(i) w Internecie?

- nie korzystam z Internetu
- do 2 godzin
- od 3-7 godzin
- od 8-21 godzin
- od 22-35 godzin
- 36 godzin i więcej
- trudno powiedzieć

Jeśli zaznaczył(a) Pan(i) odpowiedź 1. - proszę przejść do pytania P.8.

P.7. Gdzie najczęściej korzysta Pan(i) z Internetu?

- w domu
- w szkole lub w pracy
- w kawiarence internetowej
- w innym miejscu / w innych miejscach
- wszędzie

P.9. Poniżej znajduje się szereg twierdzeń, prosimy o ustosunkowanie się do każdego z nich poprzez zaznaczenie „X” przy jednej z pięciu możliwych odpowiedzi

Lp.	Zdecydowanie tak	Raczej tak	Trudno powiedzieć	Raczej nie	Zdecydowanie nie
1. Korzystam z usług elektronicznej administracji (np. wysyłam dokumenty do urzędów przez internet, wysyłam maila do urzędów, wysyłam deklaracje podatkowe przez internet itp.).					
2. Chciał(a)bym, aby w Polsce można było więcej spraw „urzędowych” załatwiać za pośrednictwem Internetu					

P.6. Łącząc się z Internetem bezprzewodowo jakich urządzeń przenośnych używa Pan(i) najczęściej? (maks. 2 odpowiedzi)

- laptopa
- telefonu komórkowego/smartfonu
- notebooka
- tabletu
- inne, jakie.....?

P.8. Czym według Pana(i) jest głosowanie elektroniczne? Proszę zaznaczyć najbliższą Panu(i) odpowiedź:

- głosowanie przez internet (z komputera podłączonego do Internetu)
- głosowanie za pomocą tzw. głosomatów (maszyn do głosowania)
- głosowanie przez telefon komórkowy
- systemy skanowania optycznego
- inne, jakie.....?
- trudno powiedzieć
- nie wiem

3. W obliczu dynamicznego rozwoju Internetu i usług świadczonych drogą elektroniczną, wprowadzenie głosowania przez internet wydaje się jedynie kwestią czasu					
4. W Polsce powinno zostać wprowadzone głosowanie za pomocą Internetu jako dodatkowa forma uczestnictwa w wyborach					
5. Skorzystał(a)bym z możliwości głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość					
6. Jeśli by wprowadzono głosowanie przez internet, to powinno ono być przeprowadzane przed dniem wyborów (np. w tygodniu poprzedzającym niedzielę wyborczą) i powinno trwać kilka dni.					
7. Chciał(a)bym, aby w polskich wyborach nie było / nie wprowadzono żadnych dodatkowych metod głosowania (np. głosowania przez internet, głosowania korespondencyjnego). Wyborcy powinni głosować tylko w lokalach wyborczych, wrzucając kartę do głosowania do urny wyborczej.					
8. Głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym - jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa					
9. Głosowanie przez internet – z dowolnego miejsca – obniża rangę doniosłego społecznie aktu głosowania.					

P.10. W nawiązaniu do poniższych form głosowania proszę odnieść się do przedstawionych możliwości zaznaczając X przy wybranej możliwości

	Powinna być taka możliwość dla wszystkich	Powinna być taka możliwość tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	Powinna być taka możliwość dla osób przebywających za granicą	Nie powinno być takiej możliwości	Trudno powiedzieć
Głosowanie elektroniczne w lokalu wyborczym – maszyny do głosowania					
Głosowanie przez internet (z komputera z dostępem do Internetu)					
Głosowanie korespondencyjne (za pośrednictwem poczty)					
Głosowanie przez pełnomocnika					
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą					

P.11. Często spotkać można opinie o niebezpieczeństwie nadużyć lub fałszerstw wyborczych związanych z możliwością głosowania inaczej niż w lokalu wyborczym.

Czy widzi Pan(i) tego rodzaju zagrożenia w przypadku?

Proszę zakreślić jedną odpowiedź przy każdej formie głosowania

	nie ma takiego zagrożenia	raczej nie występują takie zagrożenia	trudno powiedzieć	takie zagrożenie jest raczej realne	takie zagrożenie jest bardzo realne
głosowania z dowolnego miejsca przez internet					
głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania					
głosowania korespondencyjnego (za pomocą poczty / listu)					
głosowania z pomocą pełnomocnika					
głosowania w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą					

P.12. Czy zdarzyło się Panu/Pani nie uczestniczyć w wyborach, ponieważ w czasie ich trwania przebywał/a Pan/Pani poza miejscem zamieszkania?

1. Tak 2. Nie

P.13. Gdyby miał(a) Pan(i) wybór, w jaki sposób wolał(a)by Pan(i) głosować w wyborach? Proszę wskazać 2 odpowiedzi (wpisując 1 przy najbardziej preferowanej opcji i wpisując 2 przy preferowanej w drugiej kolejności opcji)

osobiście w lokalu wyborczym	
elektronicznie (przez internet)	
w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą	
korespondencyjnie	
przez pełnomocnika	
nigdy nie chodzę na głosowania	
trudno powiedzieć	

P.14. Co Pan(i) myśli na temat głosowania przez internet w wyborach?

Poniżej znajduje się szereg twierdzeń, prosimy o ustosunkowanie się do każdego z nich poprzez zaznaczenie „X” przy jednej z pięciu możliwych odpowiedzi

Lp.	Pytanie	Zdecydowanie tak	Raczej tak	Trudno powiedzieć	Raczej nie	Zdecydowanie nie
1.	Głosowanie przez internet ułatwia udział w wyborach.					
2.	Głosowania przez internet obniża prawdopodobieństwo popełnienia pomyłki w trakcie liczenia głosów. Dokładność głosowania internetowego jest dużo większa niż w przypadku ręcznego liczenia głosów.					
3.	Głosowanie elektroniczne jest o wiele wygodniejsze niż głosowanie w lokalu wyborczym.					
4.	Głosowanie przez internet wpływa na wzrost frekwencji wyborczej					
5.	Głosowanie elektroniczne stwarza zagrożenie dla zasady powszechności wyborów. Nie wszyscy mają możliwość korzystania z Internetu.					
6.	Głosowanie internetowe stwarza możliwość fałszerstw wyborczych.					
7.	W głosowaniu internetowym nie ma zagwarantowanej tajności wyborów (brak anonimowości).					
8.	W porównaniu z głosowaniem w lokalu wyborczym – głosowanie elektroniczne jest mniej bezpieczne.					

Dziękuję za udział w badaniu.

Załącznik 2. Informacja o projekcie

Tytuł projektu:

E-voting jako alternatywna procedura głosowania w elekcjach państwowych. Doświadczenia wybranych państw a perspektywy wdrożenia e-głosowania w Polsce

Projekt finansowany przez Narodowe Centrum Nauki - Konkurs OPUS 8

Nr projektu: 2014/15/B/HS5/01358

Kierownik projektu: Magdalena Musiał-Karg

Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o rolę elektronicznego głosowania we współczesnym państwie stanowi ważną część badań nad demokracją w ogóle, ale także nad tzw. demokracją elektroniczną. Pojawienie się w latach 90-tych minionego stulecia konceptu e-demokracji jest traktowane jako dowód na zmieniający się paradygmat demokratycznej formy rządzenia. W opinii zwolenników wykorzystania ICT w życiu politycznym – dzisiejsza cywilizacja stoi w obliczu ery demokracji elektronicznej, która stanowi nową formę sprawowania władzy – opartą właśnie na wykorzystaniu technologii informacyjnych i komunikacyjnych – m.in. w procesach wyborczych.

To właśnie zastosowanie elektronicznego głosowania w elekcjach państwowych stanowiło główny problem badawczy omawianego projektu. Jego celem była przy tym analiza doświadczeń państw w zakresie wykorzystania technologii teleinformatycznych w procesach wyborczych (*e-voting*), co stanowi jeden z ważnych (i coraz częściej diskutowanych) elementów partycypacji obywateli w przestrzeni politycznej. Wśród najważniejszych zagadnień badawczych podjętych w projekcie znalazły się: motywy wdrożenia *e-voting* w wyborach, modele *e-voting* (*remote voting*, *voting in polling place*), doświadczenia związane z wdrożeniem głosowania elektronicznego, najważniejsze wyzwania, korzyści, trudności itp. dotyczące projektów e-głosowania (w państwach, gdzie takie rozwiązania funkcjonują oraz w państwach, które zre-

zygnowały z wdrożenia *e-voting*). Finalnym zadaniem w ramach projektu było przeprowadzenie badania opinii publicznej na temat możliwości i perspektyw implementacji elektronicznego głosowania w Polsce. Dzięki opracowaniu i analizie zebranych danych możliwe stało się nie tylko znalezienie odpowiedzi na pytania o opinie Polaków na temat głosowania elektronicznego, ale także wskazanie największych zagrożeń i zalet tego typu metod uczestnictwa w wyborach.

Badania empiryczne przeprowadzone w ramach projektu stanowiły wyzwanie o charakterze całościowym, wielowymiarowym i nowatorskim. Dotyczyły bowiem materii, która do tej pory nie była ujmowana w tak wielopłaszczyznowy sposób. Przeprowadzono analizę procesów wdrażania projektów *e-voting* w różnych państwach, przyczyn powodzenia lub fiaska wspomnianych przedsięwzięć, podjęto się także analizy wyników e-głosowań oraz analizy opinii publicznej z uwzględnieniem uwarunkowań społecznych, politycznych, prawnych, ekonomicznych czy demograficznych. Zrealizowanie zamierzeń projektu umożliwiło nie tylko przyjrzenie się praktykom wielu państw w zakresie wykorzystania e-głosowania w wyborach, ale – bazując na tych doświadczeniach – pozwoliło również wskazać kierunki rozwoju elektronicznej partycypacji w Polsce, a także w innych państwach, gdzie wdrożenie tego typu rozwiązań dyskutowane jest od co najmniej kilku lat. Wyniki pracy w projekcie są ważnym osiągnięciem naukowym o innowacyjnym charakterze, które pozwoli wypełnić lukę w badaniach nad e-demokracją, e-partycypacją czy e-głosowaniem w nauce polskiej, a także uzupełnić dorobek zagraniczny o całościowe wielowymiarowe opracowanie, dotyczące doświadczeń w zakresie wykorzystania ICT w procedurach wyborów powszechnych.

Podjęta w ramach projektu problematyka jest aktualna i wpisuje się w prowadzoną dyskusję nad rolą partycypacji politycznej obywateli oraz nad niwelowaniem skutków kryzysu współczesnej demokracji, co uzasadnia jeszcze bardziej podjęcie badań nad

tym zagadnieniem. Badanie zagadnień związanych z e-głosowaniem jest tym bardziej istotne, iż w coraz większej liczbie państw Europy i świata dyskutowane są obecnie kwestie związane z możliwościami wdrożenia nowych - elektronicznych - form głosowania, np. z wykorzystaniem internetu czy usług mobilnych.

Wyniki przeprowadzonych badań mają nie tylko znaczenie dla rozwoju nauki, ale stanowią także istotną wskazówkę dla elit politycznych, tworzących prawo wyborcze, a także dla społeczeństw w kontekście korzyści, trudności czy wyzwań stojących przed współczesną demokracją w obliczu jej nowej, zmieniającej się elektronicznej formy.

Wykonawcy

Wykonawcami w ramach projektu byli badacze, mający dorobek naukowy związany z przedmiotem badań. Wykonawcy w projekcie reprezentowali różne ośrodki badawcze w Polsce. Badania w projekcie prowadzone były zarówno w Polsce, jak i zagranicą.

Kierownik projektu:

prof. UAM dr hab. Magdalena Musiał-Karg – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID ID: 0000-0002-6089-1381

Wykonawcy:

Dr Izabela Kapsa – Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
ORCID ID: 0000-0003-2342-3682

Dr Alina Kaszkur – Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
ORCID ID: 0000-0003-0845-2186

Prof. UwB dr hab. Elżbieta Kuzelewska – Uniwersytet w Białymstoku
ORCID ID: 0000-0002-6092-7284

Dr Natasza Lubik-Reczek – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID ID: 0000-0003-4294-5064

Dr Marcin Łukaszewski – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID ID: 0000-0003-3332-3423

Prof. UAM dr hab. Marin Rachwał – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID ID: 0000-0003-2949-1328

Dr Bartłomiej Secler – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID ID: 0000-0003-1699-6642

Prof. dr hab. Andrzej Stelmach – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID ID: 0000-0002-3747-0466

Dr Krzysztof Duda – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID ID: 0000-0001-6243-7310

Wybrane publikacje powstałe w ramach projektu:

1. Musiał-Karg, M., Kapsa, I. (2021). Debate: Voting challenges in a pandemic—Poland. *Public Money & Management* vol. 41 nr 1, ss. 6-8. DOI: <https://doi.org/10.1080/09540962.2020.1809791>.
2. Kapsa, I., Musiał-Karg, M., Luengo, O. (2021). E-voting and Transformation of Participation in Europe: Exploring the Profile of E-voters in Poland. W: M. Musiał-Karg, Ó. Luengo (red.). *Digitalization of democratic processes in Europe. Southern and Central Europe in comparative Perspective*. Springer.
3. Musiał-Karg, M., Kapsa, I. (2020). Attitudes of Polish Voters Towards Introduction of e-Voting in the Context of Political Factors. W: S. Katsikas, V. Zorkadis V. (red.). *E-Democracy – Safeguarding Democracy and Human Rights in the Digital Age. e-Democracy 2019*. Communications in Computer and Information Science, vol 1111. Cham: Springer. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-37545-4_10.
4. Kuźelewska, E. (2018). E-voting w wyborach parlamentarnych w Belgii. *Przeгляд Europejski* t. 2, ss. 143-157. DOI: 10.5604/01.3001.0013.0861.
5. Musiał-Karg, M. (2015). Implementation of electronic voting and the matter of security. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin Polonia Sectio K* vol. XXII, 1, ss. 119-134. DOI:10.1515/curie-2015-0022.
6. Musiał-Karg, M. (2018). Analiza doświadczeń związanych z wykorzystaniem głosowania internetowego (i-voting) w wybranych państwach. *Zeszyty Prawnicze BAS* nr 1(57), ss. 46-68. DOI: <https://doi.org/10.31268/ZPBAS.2018.03>.
7. Musiał-Karg, M. (2017). Electronic Voting as an Additional Method of Participating in Elections. Opinions of Poles. W: R. Krimmer, M. Volkamer, J. Barrat, J. Benaloh, N. Goodman, P. Y.A. Ryan, V. Teague (red.), *Electronic Voting. First International Joint Conference, E-Vote-ID 2016, Bregenz, Austria, October 18-21, 2016, Proceedings*, LNCS 10141, Cham: Springer, ss. 218-232. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-52240-1_14.
8. Kapsa, I., Kuźelewska, E. (2019). Electronic voting in Spain. The experience and plans for the future. W: *E-voting and e-participation. Experiences, challenges and prospects for the future*, M. Musiał-Karg (red.), Poznań: UAM WNPiD, ss. 77-88.
9. Kapsa, I., Kaszukur, A. (2019). Conditions for implementing e-voting in Norway. W: *E-voting and e-participation. Experiences, challenges and prospects for the future*, M. Musiał-Karg (red.), Poznań: UAM WNPiD, ss. 101-111.

O autorkach publikacji

dr Izabela Kapsa

Adiunkt w Katedrze Systemów Politycznych i Administracyjnych oraz Koordynatorka ds. współpracy międzynarodowej na Wydziale Nauk o Polityce i Administracji Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Specjalizuje się w badaniach partycypacji politycznej w Polsce i na świecie, zwłaszcza elektronicznej partycypacji obywatelskiej, *e-voting* i alternatywnych metod głosowania. Jej zainteresowania badawcze obejmują także preferencje polityczne, zwłaszcza młodych dorosłych. Jest autorką publikacji i współautorką badań poświęconych preferencjom politycznym i postawom współczesnego społeczeństwa polskiego oraz partycypacji obywatelskiej w dobie elektronicznej demokracji. Odbýwała staże i wizyty naukowe m.in. w Hiszpanii, Norwegii, Chorwacji i in. Brała udział w licznych konferencjach międzynarodowych, również w charakterze członka rady programowej.

Jest prezesem stowarzyszenia Centrum Badań Sfery Publicznej, członkiem (a w latach 2007-2013 członkiem zarządu oddziału bydgoskiego) Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych oraz Międzynarodowego Towarzystwa Nauk Politycznych IPSA. Pełni również funkcje członka redakcji i rady programowej czasopisma naukowego „Athenaeum. Polish Political Science” oraz „Świat Idei i Polityki”. W latach 2015-2016 była przewodniczącą Rady Programowej kierunku Politologia, a w latach 2014-2015 Koordynatorką Letniego Uniwersytetu Dyplomacji. Od 2007 r. jest także sekretarzem okręgowym Olimpiady Wiedzy o Polsce i Świecie Współczesnym.

Jest absolwentką politologii ówczesnej Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (dziś UKW) oraz studiów europejskich prowadzonych przez Centrum Studiów Europejskich im. Jeana Monneta oraz

Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W grudniu 2010 r. uzyskała stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce. Jest laureatką kilku nagród Rektora UKW za osiągnięcia naukowe oraz za wyróżniającą się działalność organizacyjną.

Prof. UAM dr hab.
Magdalena Musiał-Karg

Pracuje w Zakładzie Systemów Politycznych na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Specjalizuje się w badaniach nad demokracją bezpośrednią oraz wykorzystaniem nowych technologii w systemach demokratycznych, ze szczególnym uwzględnieniem procesów wyborczych (*e-voting*).

Jej zainteresowania badawcze koncentrują się również na problemach związanych z digitalizacją procesów demokratycznych, a także z rolą kobiet w przestrzeni publicznej. Autorka publikacji w Polsce i zagranicą, kierowała projektami naukowymi i prowadziła badania w ramach wielu grantów krajowych i zagranicznych. Odbýwała staże i wizyty naukowe m.in. w Estonii, Szwajcarii, Niemczech, Turcji, Hiszpanii, Włoszech, Francji, Australii, Austrii, Rosji i in.

Od 10.2020 r. jest prodziekanem ds. badań i współpracy naukowej na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM. W latach 2016-2020 pełniła funkcje prodziekana ds. badań i rozwoju. Jest także wiceprezesem Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych, członkiem Polskiego Towarzystwa Studiów Europejskich oraz prezesem Ośrodka Badań i Edukacji Europejskiej. Zasiada także w radzie naukowej Fundacji Akademickiej IPSO ORDO. Jest koordynatorem działalności Grupy Badawczej „Inicjatywa

Helwecka”, której celem są interdyscyplinarne badania nad Konfederacją Szwajcarską.

Jest absolwentką dwóch kierunków studiów: nauk politycznych oraz zarządzania i marketingu. Studia licencjackie na kierunku nauki polityczne odbywała na Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu, a studia magisterskie uzupełniające na kierunku Master of European Political Studies / Politologia na dwóch uniwersytetach: Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu oraz na Europejskim Uniwersytecie Viadrina we Frankfurcie nad Odrą. Równoległe ze studiami politologicznymi odbywała studia magisterskie na Uniwersytecie Zielonogórskim. Od października 2003 do stycznia 2007 r. odbywała studia doktoranckie. Była stypendystką programów: Europa Fellows II - finansowanego przez Bundesministerium für Bildung und Forschung w Niemczech oraz Osteuropa finansowanego przez Katholischer Akademischer Ausländer Dienst.

W styczniu 2007 r. uzyskała stopień doktora nauk humanistycznych, a 10 lutego 2014 r. – stopień naukowy doktora habilitowanego za osiągnięcie zatytułowane: „Determinanty i konsekwencje elektronicznego głosowania we współczesnej demokracji”. W październiku 2014 r. otrzymała stypendium MNiSzW dla wybitnych młodych naukowców.

Izabela Kapsa
doktor

Adiunkt na Wydziale Nauk o Polityce i Administracji Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Specjalizuje się w badaniach partycypacji politycznej, zwłaszcza elektronicznej partycypacji obywatelskiej, *e-voting* i alternatywnych metod głosowania. Jej zainteresowania badawcze obejmują także preferencje polityczne, zwłaszcza młodych dorosłych. Jest autorką publikacji i współautorką badań poświęconych preferencjom politycznym oraz partycypacji obywatelskiej w dobie elektronicznej demokracji. Odbywała staże i wizyty naukowe m.in. w Hiszpanii, Norwegii, Chorwacji, Wielkiej Brytanii i in. Brała udział w licznych konferencjach międzynarodowych, również w charakterze członka rady programowej.

Magdalena Musiał-Karg
prof. UAM dr hab.

Pracuje w Zakładzie Systemów Politycznych na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Specjalizuje się w badaniach nad demokracją bezpośrednią oraz wykorzystaniem nowych technologii w systemach demokratycznych, ze szczególnym uwzględnieniem procesów wyborczych (*e-voting*). Jej zainteresowania badawcze koncentrują się również na problemach związanych z digitalizacją procesów demokratycznych. Autorka wielu publikacji w Polsce i zagranicą, kierowała projektami naukowymi i prowadziła badania w ramach wielu grantów krajowych i międzynarodowych. Więcej o autorce: <http://musial-karg.pl>.

Zwiększające się zainteresowanie partycypacją obywateli w procesach podejmowania decyzji politycznych i w życiu publicznym jest wynikiem ewolucji współczesnych demokracji, głębokich przeobrażeń zachodzących w społeczeństwach, a także szeroko w ostatnich latach dyskutowanego kryzysu demokracji przedstawicielskiej.

Tematem rozważań w niniejszej pracy są zagadnienia związane z partycypacją wyborczą oraz alternatywnymi metodami głosowania w wyborach. Przedmiotem analizy empirycznej są poglądy i deklarowane postawy Polaków na temat alternatywnych procedur głosowania rozpatrywane z perspektywy różnych zmiennych o charakterze demograficznym i politycznym.

Badanie problematyki związanej z alternatywnymi metodami głosowania jest tym bardziej istotne, iż w coraz większej liczbie państw Europy i świata dyskutowane są obecnie kwestie związane z wdrożeniem różnych dodatkowych form głosowania, które zwiększą szanse przeprowadzenia bezpiecznych wyborów. Prezentowane wyniki badań mają więc znaczenie nie tylko dla rozwoju nauki w kontekście wyzwań stojących przed współczesną demokracją, ale są także ważne dla samych wyborców, stanowiąc jednocześnie istotną wskazówkę dla elit politycznych tworzących prawo wyborcze.

ISBN: 978-83-66740-07-5

